tarih bilincinden yaşam sevincine

İNSANLIĞIN SÖZLERİ

ENDER HELVACIOĞLU

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Bilim ve Gelecek Kitaplığı - 10

Tarih bilincinden yaşam sevincine
İnsanlığın Sözleri

Ender Helvacıoğlu

© Bu kitabın yayın hakları
7 Renk Basım Yayım ve Filmcılik Ltd. Şti.'ne aittir.

Birinci Baskı: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, Ekim 2009

ISBN: 978-605-5888-07-7

Yayına hazırlayan: Nalân Mahsereci
Teknik hazırlık: Ali Ağrı

Baskı: Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sk. No:10, Çobançeşme
Yeni Bosna / Istanbul
Tel: 0212.452 23 02

7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik Ltd. Şti

Tel: 0212.244 97 95
Sakızağacı C. Nane Sk. No: 15/4, Beyoğlu-İstanbul
http://www.bilimvegelecek com.tr • bilgi@bilimvegelecek.com tr

ENDER HELVACIOĞLU

tarih bilincinden yaşam sevincine

İNSANLIĞIN SÖZLERİ

Ender Helvacıoğlu

1959 yılında Istanbul'da doğdu. Kadıköy Maarif Koleji ve İTÜ Elektronik ve Haberleşme Bölümü'nü bitirdi. *Yeni Olgu, Gökyüzü, 2000'e Doğru, Saçak, Teori,* günlük *Aydınlık, Aydınlık, Ulusal Kanal, Müdahale* gibi yayın organlarında yönetici görevler üstlendi. 1994-2003 yılları arasında *Bilim ve Ütopya* Dergisinin Yayın Yönetmenliğini yaptı. 2004 Mart ayından itibaren *Bilim ve Gelecek* Dergisinin Genel Yayın Yönetmenliği görevini sürdürüyor. Bu yayın organlarında çok sayıda makalesi yayımlandı.

İÇİNDEKİLER

- ÖNSÖZ / Bu yazılar... 9
- İnsanlığın sözleri 17
- Bilim ve Ütopyacılık testi 22

1. BÖLÜM: META EMEK - KARŞILIKSIZ EMEK 27

- Marie Curie oranı 29
- İdeolojinin tipolojisi 35
- Panoptikon'da isyan! 38
- Burjuvaziye yeni bir Tanrı gerek. T@nrı? Biyo-Tanrı? 46
- Ortalamalaştırılma 51
- "Özel"in genelleşmesi 57
- Âşık olunası bir sayı: Pi 62

2. BÖLÜM: MÜZE - LABORATUVAR 67

- Dünyanın bütün vahşileri, birleşin! 69
- Keşfin diyalektiği 74
- Tarihe ölüm! 82
- Tarihte elmanın rolü 89
- Newtoooooon..! Elma! 93
- Spartaküs'ten Fatih'e... Bedreddin'den Mustafa Kemal'e... 97
- Kıvılcımlı hazinesi 104
- Eski Doğu'da ütopya, bir ütopya mı? 113
- "Karikatür krizi"nin tarihsel arka planı: Kimler çatışıyor? 130
- Saraya tıkılıp kalan bilim 140

3. BÖLÜM: EVDEKİ BULGUR - DİMYAT'TAKİ PİRİNÇ 143
- Ya tutarsa?.. 145
- Yenilmeyi bileni yenmek zordur 150
- Doğrular, damıtılmış yanlışlardır 154
- Marie Curie'nin yöntemi 158
- İdeolojinin 10'da 9'u politikadır! 161
- Halkımızın 11. tezi 165
- "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor" 169
- Sizi artık Marx bile kurtaramaz! 173
- Parti-cephe diyalektiği 178

4. BÖLÜM: ÖĞRETMENLERİM 181
- Bilim ve Serhat... Serhat ve Ütopya... 183
- Serhat'ın kalemi, Hakan'ın kazması... 186
- Gözyaşları adamı devrimci yapar 189
- Ergun'un borcu 190
- Muazzez, İlmiye ve Çığ... 193
- Cemal Yıldırım'dan ne öğrendik? 196
- Arf denklemi 199

Dünyaya merhaba dedikleri ilk günlerine
tanık olduğum üç "can"a...

Üç geleceğe... Üç devrime... Üç arkadaşıma...
Erdem'e, Ekim'e ve Deniz Ilgaz'a...

ÖNSÖZ

Bu yazılar...

Tarih boyunca egemenler, sahibi oldukları sistemin değerlerini toplumsallaştırabildikleri oranda egemenliklerini sürdürebildiler. Sistem, çeşitli araçlarla, toplumu oluşturan bireylerin zihnine sızar ve kaleyi içten fethetmeye çalışır. Egemenler ezilen çoğunluğu bu yolla sistemin bir parçası, bilinçsiz destekçisi haline getirirler. Ezenler ezilmeye, yönetilenler yönetilmeye razı edilirler, razı olurlar. Bunu sadece sistemin zoruyla değil, hatta çoğu zaman bilinçsizce, isteyerek, ikna olarak (edilerek) yaparlar. Buna ideolojik hegemonya diyoruz. Marx'ın deyişiyle, "halkın afyonları" da diyebiliriz. Gerçi Marx bu deyimi din için kullanmış ama, sağ olsun kapitalizm afyonları çeşitlendirmekte son derece mahir! Bu nedenle, her türlü ideolojik hegemonya biçimi ve araçları için bu güzel deyimi kullanabiliriz.

İşte bu kitaptaki yazılar, ideolojik hegemonyanın çeşitli biçimlerine ve mekanizmalarına kafayı takmıştır. Farklı insanlık durumlarından yola çıkarak şu soruları soruyor ve yanıt arıyor: Neden ikna oluyoruz? Nasıl ikna oluyoruz? İkna olmak zorunda mıyız? İkna olmamak mümkün mü? Mümkünse, yolları ne? Yani, ideolojik hegemonya kendini nasıl gösteriyor ve bu hegemonyayı kırmanın yolları nelerdir?

Bu soruları bu düzlemde sorduğumuz zaman karşımıza ister istemez bin bir türlü ikilem çıkıyor. "Ezen-ezilen", "burjuvazi-

proletarya", "emperyalizm-ezilen halklar" türünden çelişkilerle uğraşsak işimiz nispeten kolay; safımızı daha rahat belirleyebiliriz. Ama uğraştığımız ikilemler, Nasrettin Hoca'nın "sen haklısın, sen de haklısın" dediği türden... Analiz yetmiyor, sentez de yapmanız gerekiyor. Örneğin: Tarih bilinci-yaşam sevinci, ana-yar, geçmiş-gelecek, genç-yaşlı, yaşam-ölüm, meta emek-karşılıksız emek, müze-laboratuvar, evdeki bulgur-Dimyat'taki pirinç, ideoloji-politika, teori-pratik, vahşi-uygar, evrim-devrim, insan-Tanrı, insanlık-Tanrı, insan-insanlık, aydın-halk, gerçek-ütopya, güvenlik-özgürlük, güvenlik-eşitlik, özgürlük-eşitlik, özgürlük-dayanışma, özel-genel, mal-can, can-aşk, aşk-vefa, aşk-vicdan... gibi ikilemler.

Yani deyim yerindeyse, bu kitapta "ahret soruları" soruyoruz ve yanıt bulmaya çalışıyoruz. Neden ahret soruları? Çünkü bu ikilemlerle, hayatımızın irili ufaklı tüm pratiklerinde her an karşı karşıya geliriz ve iç gerilimler yaşarız. Örneğin "güvenlik-özgürlük" ikilemini ele alalım. Öyle kadim bir çelişkidir ki bu, uygarlık dediğimiz on bin yıllık süreci bu çelişkinin üzerinden açıklayabiliriz. İnsan toplulukları, gerek doğanın kaotik süreçlerini mümkün olduğunca denetim altına alabilmek gerekse dış toplulukların saldırılarını bertaraf edebilmek, yani üretimlerinin ve canlarının güvenliklerini sağlamak için bir üst-örgütlenme (devlet, ordu, din vb uygarlık mekanizmaları) geliştirmişlerdir ama bunun bedeli özgürlükten ve eşitlikten yoksunluk olmuştur. O gün bu gündür bu çelişki yaşanır ve insanlık hem güvenliğini hem de özgürlüğünü -ikisinden de feragat etmeden- sınırsızca yaşayabileceği daha üst bir modelin arayışı içindedir. Buna sınıf mücadelesi de diyebiliriz.

Ama aslında bu binlerce yıllık derin çelişkiyi, hayatımızın her alanındaki küçük süreçlerde yaşarız. Örneğin, polis copu yeme olasılığının yüksek olduğu bir yürüyüşe giderken, işten atılma tehlikesinin bulunduğu bir greve çıkarken, riskli bir konuda makale yazarken, âşık olduğumuz çobana mı yoksa bize sorunsuz bir yaşam vaat eden ağanın oğluna mı varacağımıza karar verirken, bitmiş bir ilişkiye son noktayı koyup koymayacağımızı düşünürken, sınıfta öğretmenimize aykırı bir soru yöneltirken,

haklı olduğumuzu düşündüğümüz bir konuda ana-babamıza karşı çıkarken, sevdiğimiz bir işte mi yoksa kazancı çok daha iyi olan bir işte mi çalışacağımıza karar verirken, vs., vs... Bunlar çok can sıkıcı ikilemlerdir ve bu küçük süreçlerde aldığımız kararlar üst üste biner, bir tortu oluşturur. Sistem (sistemin değerleri) bu küçük kanallardan ruhumuza sızar (veya direniriz, sızamaz) ve kişiliğimiz belirlenir.

Ata(ana)larımız bizi uyarır:

"Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma."

"Acele işe şeytan karışır."

"Ağır git ki yol alasın."

"Sürüden ayrılanı kurt kapar."

"Bela geliyorum demez."

"Ana gibi yâr olmaz."

"Göle maya çalınmaz."

Fakat başka türlü ata(ana)larımız da var:

"Bin bıçak darbesini göze almayan imparatoru alaşağı edemez."

"Akacak kan damarda durmaz."

"Akıllı köprü arayıncaya dek deli suyu geçer."

"Asi kuzuyu kurt yemez."

"Belasız bal olmaz."

"Anadan geçilir, yârdan geçilmez."

"Ya tutarsa..."

Hadi bakalım, hangisi haklı? İşleri daha da karıştıracak bir soru soralım: Hangisi sistemin sözü? Ayrıca sistem her zaman kötü değildir ki... Bütün sistemler, eski sistemi yıkan devrimlerle oluşur. Evdeki bulgur, bir zamanlar Dimyat'taki pirinçti. Ve her yâr, gün gelir ana olur.

O halde bir sentez yapmamız gerekiyor. Bir damıtma işlemi. Mücadele eden zıtların bir üst düzeyde yeni bir biçimde birliği. Bu damıtma işlemi gerek toplumsal gerekse bireysel düzlemde sürekli yapılır ve tarih akmaya devam eder, yaşam da... Bu yazılarda, yukarda sıraladığımız ikilemler bağlamında, çeşitli tarihsel olgulardan yola çıkılarak damıtma denemeleri yapılıyor. Sistemin ideolojik hegemonyasına karşı bir savunma hattı örülmeye ve giderek bir ideolojik taarruz örgütlenmeye çalışılıyor.

Bu noktada iki soru önemli: Birincisi, sentezin yönü ne olacak? İkincisi, biz (birey veya sınıf olarak) bu sentezin neresindeyiz? Seyretmekle mi yetineceğiz, yoksa müdahil olabilecek miyiz? Herakleitos'un ırmağında akıp gidecek miyiz sadece? Irmağın yatağını değiştirmeye kalkışamaz mıyız? Bizim de etkin olabildiğimiz dinamik bir sentez yapılamaz mı? Bir de bu perspektifle irdelemek gerekmez mi yukarıdaki ikilemleri?

Yazılar bu sorulara "olabilir" yanıtını veriyor ve devrimci iyimserlik yöntemini öneriyor. Peki, bu iyimserlik Pollyannacılık oynamak mıdır, boş bir "inat" mıdır? Hayır! Bence, iyimserlik ve devrimcilik, doğa yasalarının gereğidir.

Zamanın oku geleceğe doğru. Geçmişe dönülemez, geçmiş bir kez daha yaşanamaz. Ama geleceği hep birlikte yaşayacağız. Geçmiş bir tane, onu da yaşadık. Ama gelecek sonsuz farklı biçimde yaşanabilir. Geçmişin tanrısı zar atmıyor, ama geleceğin tanrısı sonsuz yüzlü bir zar kullanıyor; tam bir kumarbaz! Geçmişi belirleyemeyiz, ama geleceği belirleyebilir, etkin olabiliriz. Geçmişte sadece kader var, gelecekte ise kader yok, kader bizim ellerimizde. Geçmiş alınyazısı, gelecek ise alınteri. Zamanın okunun geleceğe yönelik olması bir fizik yasası. Evrimin de özü budur. Her şey akar ve her şey değişir. İyimserlik bu temel doğa yasalarına dayanır.

Geçmişi ancak gelecek değiştirebilir. Biz analiz yaparken zorunlu olarak zamanı parçalara ayırıp geçmiş ve gelecek diyoruz, ama aslında akan tek bir evrensel süreç var. Gelecek, geçmişi peşinden sürükler. Gelecek öyle bir yöne akabilir ki, bir bakmışsınız geçmiş de değişmiş. Geçmişte yaşanmış olgular, belki de henüz farkında olmadığımız süreçlerin parçasıdırlar; daha doğrusu öyle olabilirler, hatta oldurulabilirler. Örneğin uygarlık dediğimiz tarihsel süreç (sınıflara bölünme, devletlilik, sömürü vs), belki de, *Homo sapiens*'in on binlerce yıllık tarihinde ana mecranın dışına düşüldüğü ihmal edilebilecek bir sapmadır, kim bilir? Kişisel tarihlerimiz de böyledir. Geçmişte yaşadığımız ve olumsuz olarak değerlendirdiğimiz bize acı veren bir olay, belki de çok olumlu bir sürecin başlangıç noktasıdır. 10 yıl sonra o olayı bugünkünden çok farklı değerlendiriyor olabiliriz, kim bilir? Tarihin çizgisel olmaması, geleceğin sonsuz seçenekli ol-

ması ve şu veya bu düzeyde inisiyatifimiz dahilinde olması, bize gelecekte etkili olarak geçmişi de değiştirme olanağı sunar. Ve bu da iyimserliğin ve devrimciliğin temelidir. "Her işte bir hayır vardır" demiş ata(ana)larımız. Bu sözü itidal sahibi ak sakallı bir ihtiyarın değil de, küçük bir çocuğun söylediğini düşünün ve dinamik yorumunu yapın, ne göreceksiniz? Değişime, müdahaleye, devrime davettir aslında bu söz. Geleceğe müdahale ederek olumsuzu olumluya dönüştürebilirsin çağrısıdır.

İyimserlik ve devrimcilik, doğa yasalarının gereğidir. İşte bu kitaptaki yazıların tümünün ortak noktası ve temel tezi budur.

***

Bundan sonraki iki yazı, önsözün devamı olarak okunabilir. Çok önemli görüldükleri için değil, giriş mahiyeti taşıdıkları için en başta yer aldılar. Sonrasında 4 bölüm var. "Meta Emek - Karşılıksız Emek" başlıklı birinci bölüm, kapitalizm eleştirisi ağır basan yazıları bir araya getiriyor. "Müze - Laboratuvar" başlığı altındaki yazılar, esas olarak somut örneklerden yola çıkarak tarihe ve uygarlığa bakışı tartışıyor. Tarih bilincinin yaşam sevincine (bir nevi maddenin enerjiye) dönüşümünü irdeleyen yazılar. "Evdeki Bulgur - Dimyat'taki Pirinç" başlıklı üçüncü bölümde ise "teori-pratik", "ideoloji-politika", "güvenlik-özgürlük" ikilemlerinin başat olarak tartışıldığı yazılar bir araya getirildi. Dördüncü bölüm "Öğretmenlerim" ise kitabın eki olarak düşünülebilir. Kitabın -yukarda açıklanan- temel tezini yaptıklarıyla yaşama geçirmiş olan, çoğunu şahsen de tanıdığım bazı önemli kişiliklere ilişkin yazdığım yazıları topladım o başlık altında. Tabii ki "öğretmenlerim" o kişilerden ibaret değil. Belki daha ileri bir yaşımda "Öğretmenlerim" diye bir kitap yazarım; bu bölüm ona bir hazırlık olsun.

Aslında bu bölümlemeleri yaparken çok zorlandım. Bu yazılar, ilerde belki kitap olur diye, belli bir sistematik dahilinde yazılmadılar. Her biri kendi başına bir yazı. Zaten farklı dergilerde, farklı köşelerde, hatta bazıları müstear bir imzayla (Hasan Birson) yazıldılar. Kaldı ki, bugün bir kitapta toplandıklarında, art arda diziliş sıraları yazılış sıralarıyla çakışmıyor. Dolayısıyla okur, kitaba istediği yerden başlayabilir. Sondan başa doğru okusa bile bir şey kaybetmiş olmaz.

Kitabın tek bir amacı var: Okurun kafasında en azından bir soru yaratabilmek. Bir soru, bir devrimin başlangıcı olabilir.

***

Hani kitaplar birilerine ithaf edilir ya, ben de düşündüm bu kitabı kime ithaf edeyim diye.

Hiçbir yazı sadece yazarına ait değildir, yazarının mülkiyetinde değildir. Hele yazılıp yayımlandıktan sonra esas olarak okurunun malı olur. Ama yayımlanmadan önce, yazılış sürecinde de sadece yazarının mülkiyetinde değildir. O yazı birileriyle tartışır, birilerine seslenir, birileri için yazılmıştır... Aslında birer mektuptur o yazılar. Peki mektup kime aittir, yazana mı yazılana mı? Kaleme almış olmak mülkiyet için yeterli mi? Kaldı ki, çok mu önemli sanki kimin mülkiyetinde olduğu? Bir yazının yazılışı da çok kişinin etki ettiği dinamik bir süreç değil mi?

Bu yazıların satır aralarında sevdiklerimle tartıştım, boğuştum. Bir anlamda onlara bir mektuptur yazdıklarım. Beni seven ve sevdiklerim, bana emek veren ve emek verdiklerim... Bana acı veren ve acı verdiklerim... Mutlu ettiklerim, mutlu edenlerin... Mutsuz ettiklerim, mutsuz edenlerim... Aşkım, tutkum, ütopyam ve gerçeğim. Toplam olarak onlar benim vicdanım. Belki ben de onların vicdanıyımdır, kim bilir? Bu yazıların yazarı benimle birlikte onlardır. Bu kitabı onlara mı ithaf etmeliydim? Ama onlar okur değil ki, yazar... Yazar kitabını kendisine ithaf eder mi hiç? Vazgeçtim.

Bu kitabı anneme ve babama da ithaf edebilirdim. Çünkü onlar benim başöğretmenlerim. İnsan gençliğinde, yaşamda kendine bir yer açabilmek için, anasından ve babasından kopmaya çalışır. Haklıdır da... Ama bir süre sonra durum değişir. O kopmaya çalıştığı ana-babasının nasıl bir ihtiyaç olduğunu kavrar. Başka kimse değil, sadece anne ve baba, karşılıksız emeğin gerçek simgesidir. Bir kitabın ithafı, anne-baba imgesinin yanında çok hafif kalıyordu. Vazgeçtim...

Ya Hasan Birson? Bilge Kızılderili, Trakyalı filozof-matematikçi, tarih bilinci... Sarı Tüy'ün bilge arkadaşı, yaşam danışmanı... Bu yazıların gerçek yazarı.

Bu noktada bir açıklama yapmam şart. Bazı yazılarımda müs-

tear isim olarak kullandığım Hasan Birson benim dedemin adı. Annemin babası. Tahminim, oldukça genç yaşta İttihat Terakki ve Teşkilatı Mahsusa üyesi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru "Alman ajanı" diye Fransa'da yakalanıyor, Bastil'e atılıyor, idama mahkûm oluyor. Bastil'de komünistlerle tanışıyor ve Fransız Komünist Partisi üyesi oluyor. Savaş sonrası, Fransız Devriminin yıldönümü olan 14 Temmuz'da af çıkınca, Hasan Birson idamdan kurtuluyor ama 101 seneye mahkûm oluyor. Kürek mahkûmu olarak Güney Amerika'ya, Fransız Guyanası'na sürgüne gönderiliyor. Hasan Birson'un babası masonmuş, o dönemin Fransız Cumhurbaşkanı Poincare de masonmuş. Yazışmalar oluyor ve dedem tekrar Fransa'ya getiriliyor. Lozan müzakereleri sonucunda da serbest bırakılıyor, Türkiye'ye dönüyor. Bütün akrabalarını Balkanlar'daki karışıklıklarda kaybeden ve 17 yaşında Anadolu'ya göçen Makedonyalı Fahika ile evlendiriyorlar onu, başını bağlamak için. Hasan Bey biraz çapkın bir adammış; annem "Bizim Güney Amerika'da bile akrabalarımız vardır" der, şaka yollu. Hasan Birson, Türkiye'de TKP üyesi oluyor. Annem, "garip garip adamlar gelir, arka odada toplanırlardı, evden üç gün sigara kokusu çıkmazdı" diye anlatıyor dedemin faaliyetlerini. O dönem ikamet ettiği Malkara'da 1 Mayıs'larda kırmızı çizgili siyah pantolonunu giyer, yakasına karanfil takar sokağa çıkarmış. Bir ara dergi çıkarmaya da kalkmış. "Sarı Hasan", "Gavur Hasan", "Allahsız Hasan" diye tanınırmış Trakya'da. Ramazan'ın ilk günü davulcuyu eve çağırıp salonda davul çaldırır, bahşişini verip "Bir daha da buralara uğrama" deyip yollarmış. Hızlı yaşamış Hasan Birson. 74'ünde, ben 6 yaşındayken öldü sevgili dedem.

Bunlar annemin anlattıkları, bir gün daha geniş yazarım. Ben ise Sarı Hasan'ı, ilerlemiş yaşında, Aksaray'daki evinin salonunda, kendisine ait koltuğunda bacak bacak üstüne atıp kaykılarak oturan ve kahvesini yudumlarken kitap-gazete okuyan bir adam olarak anımsıyorum. Fazla muhatap olmazdı bizlerle, ayaklarının dibinde gezinirdik. Bana bir kitap vermişti bir gün, ne olduğunu unutmuşum. Bir de sanırım yaş günümde mavi renkli bir oyuncak uçak almıştı, inanılmaz sevinmiştim. O zamanlarda

çocuklar şimdiki gibi oyuncaklara boğulmazdı, oyuncak almak çok özel bir durumdu, yaş günleri veya sünnet gibi olaylar beklenirdi. Öte yandan bir oyuncak bolluğumuz da vardı, doğadaki ve çevremizdeki her şey, ağaçlar, taşlar, sopalar, camlar vb. bizim oyuncağımızdı ve daha rafine oyuncakları kendimiz yapardık. Neyse, dedemin aldığı uçak beni çok etkilemiş ki, hâlâ anımsıyorum. Dedeme ilişkin anımsadığım diğer bir şey de, kesinlikle elini öptürmemesiydi, sonradan anladım ki, bu onun için bir ilke meselesiydi. "El öpenlerden değil, el tutanlardan olun" dermiş.

Şimdi böyle bir adama kitap ithaf edilir mi? Hasan Birson zaten bu kitabın yazarı. Ona ithaf etmekten de vazgeçtim...

Sonunda bir karar verdim. 50 yıllık yaşamımda pişman olduğum tek şey bir çocuğumun olmaması, bu deneyimi yaşamamam. Bu kitabı, dünyaya merhaba dedikleri ilk günlerine tanık olduğum üç "can"a ithaf etmek istedim. Şimdi biri 29 yaşında koca bir adam, benim iki sevgili yeğenimden büyük olanı. Diğeri 18 yaşında bir delikanlı, benim oğlum sayılır, kendisini babasından tavlada kazandım! Üçüncüsü ise henüz 1 yaşında, yaşam sevincinin simgesi.

Üç geleceğe... Üç devrime... Üç arkadaşıma...

Erdem'e, **Ekim**'e ve **Deniz Ilgaz**'a...

Onlar bu yazıların yazarı değil. Ama bu yazılar en çok onlar için yazıldılar. Tarih bilincinden yaşam sevincine...

Dostlukla kalın...

Ekim 2009,
Kadıköy

İnsanlığın sözleri*

İnsanlar gevezedir. İnsanlık ise çok nadir konuşur. Belki yüzyılda, belki binyılda bir... Tıpkı Tanrı gibi. Tanrı da az konuşur. Bu ikisi, insanlık ve Tanrı, gerektiği zaman konuşurlar, ölümlüler gibi ikide bir değil... Hiç boş konuşmazlar, ne bir eksik ne bir fazla. Bir cümleleri yüzlerce, hatta binlerce yıl idare edebilir.

İnsanlık ve Tanrı birbirlerine karşı konuşurlar. Birbirlerine yanıt verirler, tartışırlar. Önce hangisi konuşmuştur? Bence insanlık. İki ayağı üzerine dikilen ilk maymunun, bu hareketi yaptığı anda attığı çığlık, insanlığın imzası gibidir. Tanrının hiç acelesi yok; yanıtı, bilindiği kadarıyla, 4-5 milyon yıl sonra gelmiştir. İlk kez Anadolu'da, Mezopotamya'daki Fırat-Dicle Havzası'nda, Mısır'daki Nil Deltası'nda, Hint'te İndus'un, Çin'de Sarı Irmak'ın suladığı ovalarda yankılanmıştır Tanrının sözü. Yani uygarlık! Artık özgürlük değil, güvenlik... Ve başlamıştır kadim tartışma, yani tarih. O andan itibaren, biz buna "sınıf mücadelesi" diyoruz.

Kutsal kitap dedikleri, *Zebur, Tevrat, İncil* ve *Kuran,* Tanrının sözleri midir, yoksa insanlığın mı? Hangi açıdan baktığımıza bağlı... Bu kitaplar Tanrı-Krallara, Mısır Firavunlarına, Roma İmparatorlarına ve Mekkeli zalimlere karşı yazılmıştır. Yani putlara, tanrılara karşı... Her köşe bucakta rastladığımız, her işimi-

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ekim 2008 tarihli 56. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

ze karışan tanrılara karşı insanlığın isyan çığlığı değil midir bu kitaplar? Davut, Musa, İsa ve Muhammet, insanlığın açısından bakıldığında, büyük devrimciler ve tarihin gördüğü en büyük tanrı (put) yıkıcıları değil midirler? Kolay mıdır, yüzlerce tanrıyı yok edip tek Tanrıya indirmek? Tanrıyı günlük hayattan çıkarıp, soyutlaştırıp, göklere savuran bu büyük devrimler, insanlığın belki de en büyük aydınlanma atılımları ve ilk laik hareketleri değil midirler? İnsanlığın tanrılara karşı isyanının belgeleri olan bu kitaplar, gün olmuş devran dönmüş, Tanrı sözlerine (aslında ezenlerin sözlerine) dönüşmüşlerdir. Bu da insanlık-Tanrı diyalektiğinin (daha doğrusu tarihin diyalektiğinin) bir sonucu olsa gerek. Tanrıyı yabana atmamalı; insanlık sözlerini kendi sözü haline çevirme becerisine sahiptir Tanrı.

Ama insanlık da boş durmamıştır tabii... Tarih boyunca, o da zaman zaman Tanrı sözlerini kendi sözü haline çevirmiştir. Bu kadim bir taktiktir: Tanrıya cepheden karşı çıkamazsan, onu kendi yanına çekmeye çalış! "Tanrı birdir" derler ama, bu slogan çoktanrıcılığa karşı mücadele döneminin eseridir. Tanrı "bir" olduğunu kabul ettirdiği anda ikiye bölünmüştür. Ezenlerin Tanrısı ile Ezilenlerin Tanrısı bir olur mu hiç? Abbasi Hanedanı'na karşı ayaklanma başlatan Karmatilerin eylem adamı Ebu Said el Cennabî'nin Abbasi Halifesi Muktedirbillah'a yazdığı mektup ünlüdür. Bir yerinde şöyle der:

"Güya 'Muktedirbillah' unvanı taşıyorsun. Yani Allahın kudretine maliksin ve O'ndan güç alıyorsun! Bak hele sen! Hangi orduyla savaşıp onu yenebildin; hangi düşmanı elde kılıç kovaladın? Dolayısıyla, sen değil Muktedirbillah olmak, olsan olsan Fasıkların (yozların, yobazların) emiri olursun. Müminlerin (yani halkın) emiri olmak sana yakışmaz çünkü..."

Halk önderi Cennabî'nin Allahı ile Halife Muktedirbillah'ın Allahı aynı olabilir mi? Selçuklu sultanının Allahı ile Babailerin Allahı aynı mıdır? Osmanlı padişahının Allahı ile Bedreddin'in Allahı bir olabilir mi?

Peki, hangisi asıl Tanrıdır? Bu çok zor bir soru, kesin yanıtı henüz verilmiş değil. Tanrıyı, yönetenlerin icat ettiği biliniyor, yönetebilmek için... Dolayısıyla Tanrının patenti yönetenlerde. Ama

Tanrı ancak ona inanıldığı zaman vardır. Kim Tanrıya inanır? Herhalde onu icat edenler değil. Tanrıya samimi olarak inananlar (tapanlar), onu icat eden yönetenler değil (icat ettikleri şeye neden tapsınlar?), yönetilenlerdir. Tanrıyı ezenler icat etmiştir ama ezilenler sahip çıkmıştır. Görüldüğü gibi tarih boyunca, Tanrı bir mücadele konusu. Ancak ezen-ezilen ilişkisi yok olduğunda, Tanrı da sahneden çekilecektir. Çünkü ona gerek kalmayacaktır.

Neyse, Tanrı konusu çok çekici, sonu gelmez. Bunu başka yazılara bırakalım ve asıl konumuza, insanlığın sözlerine dönelim.

***

Eski tanrıların geveze oldukları biliniyor. Hele Antik Yunan ve Roma tanrılarının kantarın topuzunu iyice kaçırdıkları anlaşılıyor. Tanrılar azaldıkça daha az konuşmaya başlarlar. Günümüze dek ulaşan büyük dinlerin tektanrıları ise bir konuşmuş pir konuşmuşlardır. Ama eski tanrılar gibi doğrudan konuşmamışlar, elçileri aracılığıyla yazılı açıklama yapmışlardır.

Peki, insanlık nasıl konuşur? Tanrı gibi onun da elçileri vardır. Bu elçi bazen bir bilge, bazen bir filozof, bilimci veya sanatçı, bazen bir devlet adamı, bazen bir isyancı, bazen sıradan biri, hatta bir çocuk bile olabilir.

Örneğin, en muhteşem insanlık sözlerinden biri olan "Gölge etme başka ihsan istemem", Anadolulu bir bilge aracılığıyla söylenmiştir, Sinoplu Diogenes aracılığıyla. Hem de tanrıların elçisi olan Büyük İskender'in "Dile benden ne dilersen" lafına karşılık olarak. Tanrı ile insanın, elçileri aracılığıyla, çok sert bir biçimde karşı karşıya gelişlerini yansıtır bu diyalog. İnsanlık Tanrıdan yapamayacağı şeyi istemiştir; onu Aşil topuğundan vurmuştur. Gölge etmeyen Tanrı (egemen) olur mu? Bu söz karşısında İskender'in bir an için insanlaştığı ve şöyle mırıldandığı söylenir: "Eğer İskender olmasaydım, Diogenes olmak isterdim". Tanrının insanlığa imrenmesi...

Ama çok daha sert bir karşılaşmada insanlık bir çocuğun ağzından konuşmuştur: "Kral çıplak!" Tanrı elçisinin karizmasını ancak bir çocuk çizebilir. Hem de ne çiziş! Tarihte bundan daha yıkıcı ve devrimci bir slogan var mıdır?

Ünlü Roma İmparatoru Sezar'ın konumuz açısından çok ayrı bir yeri var. O, hem Tanrı adına konuşmuştur hem de insanlık. "**Veni vidi vici**" (Geldim gördüm yendim) derken Tanrı, "**Et tu Brute**" (Sen de mi Brütüs?) derken ise insanlık adına. Hani hep insanın ölürken Tanrısına kavuştuğu söylenir ya, Sezar da ölürken insanlığına kavuşmuştur. Bu yüzden "**Sezar'ın hakkını Sezar'a ver**"miştir insanlık. Bu "Sezar-Brütüs diyalektiği" hakkında ayrı bir yazı yazmak şart. Çünkü kimin haklı olduğu hâlâ tartışma konusu. Ölümü, gaddar bir Roma imparatorundan daha fazla hak eden bir kişi var mıdır? Ama böyle mi? İnsanlığın kucağı ne kadar geniş. Sezar'ı bile, ölürken de olsa, koynuna çekebiliyor.

"**Dünya dönüyor**", belki de en meşhur insanlık sözü. Tanrılara en büyük meydan okuyuş. İnsanlık bu sözü yaşlı Galileo'ya yakıştırmıştır. Hem derin bir tarih bilincini, hem bilimin isyanını, hem de doyumsuz bir yaşam sevincini içeren bu söz, bilimsel devrimin simgesine yakışır... Yaşlı bilginin tam da direncinin kırıldığı noktada imdada yetişmiştir insanlık. Ey tanrılar ve temsilcisi egemenler, ne yaparsanız yapın, hükmünüz bir yere kadar, dünya yine de dönüyor... "Dünya dönüyor" öyle bir söz ki, sadece bir insanlık sözü değil, bir doğa sözü. Bu sözle aşık atabilecek tek bir deyiş var. Onu da yine Anadolulu bir bilge, Herakleitos söylemiş: "Her şey akar". Bu da bir doğa sözü. Tanrıların bile ulaşamadığı bir evrenselliği yansıtıyor. Tanrının sustuğu ve bilimin başladığı nokta... Her şey akıyorsa eğer, artık bilim konuşur. Tanrı susar; Herakleitos, Galileo, Newton, Darwin, Marx, yani insanlık konuşur.

***

İnsanlık ne zaman konuşur? Neden konuşmak ihtiyacı hisseder? Ne zaman hisseder? Bazıları der ki, insanın sustuğu noktada insanlık konuşur. Öyle değil, bu çok karamsar bir yorum. İnsanın konuşmak istediği ama konuşamadığı noktada, onun adına insanlık konuşur. İnsanlık, insanın (toplumun) dilinin ucuna geleni söyleyiverir. Yani insanlık sözü tetikleyicidir, bozkırı tutuşturacak kıvılcım... İnsanlığın sözleri, insanın mücadelesinin koçbaşıdır. Büyük tarihsel dönüşümlerin, yani devrimlerin müj-

decisidir insanlık sözleri. Toplumun kıvama geldiğinin, Marx'ın deyişiyle çözümün gündeme girişinin ilk fark edilişidir. Bir nevi erken öten horozdur. Başı tanrılar tarafından kesilir; ama herkesi uyandırmıştır bir kere...

Evrim, ancak devrimlerle yürüyebilir. Evirmek için devirmek gerekir. İnsan, insanlığın açtığı yoldan evrilir. İnsandan insanlığını alın, ortada taş çatlasa bir maymun kalır.

Ne demiş Büyük Sakallı: "Anlatılan senin hikâyendir."

Bilim ve Ütopyacılık testi*

Bilim ve Ütopya'yı çıkarmak bir "iş" değil, "aşk"tır. Bunun pek profesyonelce olmadığı, amatörlük koktuğu söylenebilir. Doğrudur. Profesyoneller, çok güzel dergiler çıkarabilir, çok iyi işler becerebilirler; ama *Bilim ve Ütopya* gibi bir dergiyi çıkaramazlar. Bu da *Bilim ve Ütopya*'nın özgüllüğüdür. Hangi profesyonel, mümkün olan en az kişiyle, müzelik olmuş teknik olanaklarla, doğru dürüst maaş almadan, günde 25 saat, haftada 8 gün çalışarak, hem de on yıl süreyle bir dergi çıkarmayı kabul eder? Bu koşulları kabul etmek için "âşık" olmak gerekir, "profesyonel" değil. *Bilim ve Ütopya* gibi bir dergiyi ancak "âşıklar" çıkarabilir. *Bilim ve Ütopya* mevcut amatörlük-profesyonellik sisteminin dışına çıkmıştır ve bu bizim üstünlüğümüzdür. Geleceğe uzanan yönümüzdür, para denen "evrensel pezevenk"in yok olup gittiği bir toplum ütopyasına bugünden ulaşmışlığımızdır. *Bilim ve Ütopya* bu yönüyle mevcut sisteme bir isyandır, hem de başarılı bir isyan. Bu isyan, bu âşıklar, on yıldır, Türkiye'nin en iyi bilim, düşün ve düş dergisini çıkarmaktadırlar. Profesyoneller böyle bir dergiyi çıkarsınlar da, görelim. Çıkaramazlar, çıkarmak bir yana böyle bir oluşumu anlayamazlar bile, çünkü burada yaratılan değerin para ile ölçülebilir bir karşılığı yoktur. Ancak karşılıksız emeğin yaratabileceği

---

* Bu yazı, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Aralık 2003 tarihli 110. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı. *Bilim ve Ütopya* dergisinin Yayın Yönetmenliğinden ayrılmak zorunda kaldığımda, son yazı olarak kaleme alındı.

bir değerdir bu. Kapitalist iktisat ilkeleriyle anlaşılamaz *Bilim ve Ütopya* etkinliği; onun üzerindedir, onu aşmıştır.

Söylediklerim "bilimsel" bulunmayabilir, "ütopik" diye karalanabilir. Patent bürosu memurluğu gibi sıkıcı bir işte çalışırken düşünsel deneylerle görelilik kuramını bulmak veya karanlık bir ambarda yemeyi ve uyumayı unutarak tonlarca çamurun içinden birkaç gram radyumu ayıklamak ne kadar bilimsel ise, *Bilim ve Ütopya* da o kadar bilimseldir.

Bilim ve Ütopya'yı çıkaranlar bir "iş" sahibi değil, "aşk" sahibidirler. Uykularından fedakârlık etmezler, uyumayı unuturlar. Çalışmazlar, eğlenirler. Sıkıntı çekmezler, keyif alırlar. *Bilim ve Ütopya*'yı ancak ona âşık olanlar çıkarabilir. Şimdiye kadar böyleydi, bundan sonra da böyle olacaktır.

***

Testleri pek sevmem ama, bazen konuyu somutlaştırmak için ihtiyaç duyuluyor. Bir "Bilim ve Ütopyacılık Testi" var. Birlikte çalıştığım arkadaşlarıma ve en fazla da kendime uygularım, şimdi artık açıklamanın zamanı.

Soru 1: Mal mı daha değerlidir can mı?

Mal diyenler *Bilim ve Ütopya*'nın kapısından giremezler. Aslında son tahlilde herkes bu soruya "can" diye yanıt verir. Dolayısıyla herkes potansiyel birer Bilim ve Ütopyacıdır.

Soru 2: Can mı daha değerlidir, aşk mı?

Bu soruya yanıt vermek o kadar kolay değil, insanı bunaltabilir. Can çok kıymetlidir, ama pek çok şey için verilebilir. Vatanı için, halkı için, kolektifi için, yoldaşı için, sevdiği için, dostu için, hatta hiç tanımadığı kişiler için canını verebilir insan. Ama aşk... aşkından çok zor vazgeçer insan. Can çıkar, ama aşk çıkmaz. Aşk insanı öyle bir sarar, öyle bir içine çeker ki; vazgeçtim sanırsın, ama vazgeçememişsindir. Can mı aşk mı sorusuna, aşk diye yanıt veremeyenler zaten âşık değildirler. Dolayısıyla Bilim ve Ütopyacı olamazlar.

Soru 3: Aşk mı daha değerlidir, gerçek mi?

Aşktan daha güçlü tek bir duygu vardır: Vicdan. Yani gerçeğe bağlılık... Aşktan bile vazgeçer insan, ama gerçekten vazgeçemez, doğru bildiğini dile getirmekten ve gereğini yapmaktan

vazgeçemez. Bir entelektüel ilk sıraya gerçeği koyar. Aşk ondan sonra gelir. Can daha da geri sıralarda. Çok net söylüyorum: Düşündüğünü söylemekten çekinenler, gerçeğe çalım atmaya çalışanlar, *Bilim ve Ütopya* gibi bir dergiyi çıkaramazlar. Ne bilim insanı olabilirler, ne de bir ütopya kurabilirler... Koşul ne olursa olsun, kaybedeceği canı da olsa, aşkı da olsa; "dünya dönüyor" veya "kral çıplak" diyemezse bir kişi, o artık bir ölüdür. İntihar etmiş demektir. Ölüler çıkaramaz *Bilim ve Ütopya*'yı... Vicdanlı insanlardır Bilim ve Ütopyacılar.

***

Peki gerçek nedir? Hiçbir zaman yanıtı tam olarak verilemeyecek kadim bir soru. Gerçeği tam olarak yakaladığını sandığı zaman insan, gerçeğin dışına düşmüş demektir. İnsanlık gerçeğin peşindedir. Gerçek kaçar, insanlık kovalar. Herakleitos, aynı ırmakta iki kere yıkanılamaz diye buyurmuş. Peki, aynı ırmakta iki kere yıkanamıyorsak, nasıl bilim yapacağız? Ee, Herakleitos gibi bilim yapmak kolay değildir; Darwin olmak, Einstein olmak, Marx olmak gerekir. Akışın, sıçrayışın, değişimin, dönüşümün, aşışın, kopuşun, evrimin, devrimin, yani hareketin bilimini yapmak, zor olan budur. Gerçeğin peşindeki nice büyük filozof, gün gelmiş yorulup, bir "mutlak gerçek" sokuşturuvermişlerdir felsefi sistemlerine; ama o noktada gerçeğin dışına düşmüşlerdir. Herakleitos'un ırmağı durdurulamaz. Ama o büyük akışın bir parçası olmayı bilmelidir insan. Herakleitos ırmağın (daha doğrusu maddenin) sınırsız dinamizmini sezmiş ve yorumlamış; Marx ise girin o ırmağa demiş, işte o zaman gerçek olursunuz. Genç arkadaşlar ırmağa girmelidirler; yıkanmak için değil, akmak için.

Akışı durdurabildiklerini düşünenler, mutlak gerçeği yakaladıklarını, hatta temsil ettiklerini düşünenler, işte o büyük Roma imparatorları, Fransız kralları, Rus çarları, Osmanlı padişahları, günümüzün emperyalistleri ve onların "tarihin sonunu getiren" ideologları, hepsi gün gelmiş gerçeğin dışına düşmüşlerdir; mutlak gerçek olduklarını, "son" olduklarını düşündükleri an gerçeğin dışına düşmüşlerdir, son bulmuşlardır. Demek ki onlar hem gerçektirler, hem de bir tarih bilinciyle baktığımızda gerçek değildirler. Tek bir gerçek vardır, o da akıştır. Gerçek, mutlak

gerçekleri yıka yıka, kopa kopa, aşa aşa gerçekleşir. Bilim budur, sanat da, insanlığın büyük yürüyüşü de...

Herakleitos'un ırmağına girmeye cesaret edemeyen gence, genç denir mi, gelecek denir mi, âşık denir mi, gerçek denir mi? Entelektüel, kendi gerçeğini kendisi seçer. Mutlak gerçek mi, akan gerçek mi? Seçin gerçeğinizi gençler. İnsan ancak cennetten kovulmayı göze aldığı an, insan olmuştur. Bütün acılarıyla ve bütün mutluluklarıyla. Kolay değildir insan olmak, gerçek olmak...

Akan gerçeğin insanlarıdır Bilim ve Ütopyacılar. Şimdiye kadar böyleydi, bundan sonra da böyle olacaktır.

***

Sorsalar, eğer gidecek olsan neyi miras bırakırsın gençlere diye; iki şeyi bırakırım: Biri **tarih bilincidir**. Ben ona "Bilge Kızılderili" derim, bir kutu ile simgelerim; siz isterseniz bilim deyin. İkincisi **yaşam sevincidir**. Ona da "Sarı Tüy" derim, küçük bir top ile simgelerim; siz isterseniz ütopya deyin. Bu ikisi etle tırnak gibidir, ayrılmaz birbirinden. Biri ağır ağır ilerler hedefe, diğeri seke seke... Hep aynı anda varırlar ulaşacakları yere.

Arkadaşlar... Yaşam sevinci insanın yüreğini çılgınca bir coşku ile doldurur, en büyük zorlukların üzerine hırsla yürüme gücünü oluşturur. Tarih bilinci ise engin bir özgüven ve rahatlık verir, insanı kaya gibi sağlamlaştırır.

Bilim ve Ütopyacılık, yaşam sevinci ile tarih bilincinin sentezidir. Bu sentez bizim temelimizdir.

***

Bilim ve Ütopyacılar, kendilerine güvenirler, her şeyi başarabilirler. Ama bilirler ki daha yolun başındadırlar, henüz pek bir şey yapmamışlardır. Hiçbir zaman "tam oldum" demezler. Tam olmak, ölüm demektir. Ne demişti sevgili Serhat: "Her gün, her yönden, kendimi biraz daha geliştireceğim."

Bir düşünün genç arkadaşlar:

Bu yaşa geldiniz ve hâlâ ışık hızını aşamadınız.

Bu yaşa geldiniz ve hâlâ uzaya çıkmış değilsiniz.

Bu yaşa geldiniz ve hâlâ idama mahkûm olmadınız.

Bu yaşa geldiniz, ne bir fizik kanunu buldunuz, ne bir mate-

matik teoremi ispat ettiniz, ne bir evren modeli kurdunuz, ne yeni bir felsefe oluşturdunuz, ne bilinmeyen bir coğrafi bölge keşfettiniz... Bırakın bunları, daha dünya satranç şampiyonu bile olamadınız. Bari bir Nobel Edebiyat Ödülü alsaydınız...

Bu yaşa geldiniz ve hâlâ devrim yapmış değilsiniz. Oysa on milyonlarca Çinli, Rus, Kübalı, Koreli, Vietnamlı, Fransız, İngiliz, Alman, Türkiyeli... bu işi sizden çok daha küçük yaşlarda becermişlerdi.

Bilim ve Ütopyacılık yetinmemektir. Işık hızını aşmadan Bilim ve Ütopyacı olunamaz. Keşfedilmedik tek bir gerçek varsa, hiçbir şey bilinmiyor demektir. Koskoca evren önümüzde durmakta... Bilinenler dünyasını ne yapalım... Biz bilinmeyenler dünyasının doymak bilmez avcılarıyız. Gerçeğin avcılarıdır Bilim ve Ütopyacılar.

***

Bana gelince... Kimse *Bilim ve Ütopya*'yı benim kadar sevemez. İnsan bir dergiye âşık olur mu? Olur! Peki sağlıklı bir davranış mıdır bu? Hangi aşk sağlıklıdır ki... *Bilim ve Ütopya* benim aşkımdır... Ben sayfalarını çevirmeden önce, onun o güzel yüzünü uzun uzun seyrederim; onu öpmeden önce koklarım, kokusuyla sarhoş olurum; işte bu aşktır. Onun bin bir yüzünü duvarıma asarım, odamda tek başıma kaldığımda onu hafif hafif, incitmeden okşarım. Çıktığı ilk gün altı tane alır evime götürürüm, ikisini arşivlerim; birini salona, birini çalışma odama, birini yatak odama, birini tuvalete koyarım, hiçbir zaman onsuz olmayayım diye, her an onu göreyim diye...

Peki, şimdi yayın yönetmenliğinden ayrıldığında ne hissediyorsun, diye sorabilirsiniz. İnsan aşkından uzaklaştığında ne hissedebilir? Bunu gerçekten âşık olanlar bilir. Böyle bir ağırlık, ancak gerçeğe dayanılarak kaldırılabilir. Benim gerçeğim bilimsel sosyalizmdir.

***

Dostlukla...

1. BÖLÜM

META EMEK - KARŞILIKSIZ EMEK

Marie Curie oranı*

Bir mutluluk, refah ve gelişmişlik normu öneriyoruz. Hani vardır ya, kişi başına düşen ... oranı türünden "gelişmişlik" normları. Önereceğimiz norm: "Kişi başına düşen Marie Curie oranı" veya "toplumdaki Marie Curie oranı." Tabii ki "Marie Curie" derken sözünü ettiğimiz değer, iki Nobel ödülü almak ve gelmiş geçmiş en büyük bilim insanlarından biri olmak değil. Bunlar nicel şeyler, fazla önemleri de yok. Kastettiğimiz, Marie Curie'nin yaşama ve bireysel-toplumsal ilişkilere yönelik bakış açısıdır. İşte bu "niteliğin" toplumdaki ve kişideki oranı...

Karşılıksız emeğin meta-emeğe oranı

Eve Curie'nin, annesinin yaşamı üzerine yazdığı kitabı okurken bir cümle dikkat çekiyor: "Curie'lerin 'vahşiler gibi yaşamaya' yeni bir nedenleri var." Evet, gerçekten de Curie'lerin "vahşilik"te direndikleri anlaşılıyor. Yukarıdaki normu, "kişi başına düşen 'vahşilik' oranı" veya "toplumdaki 'vahşi' oranı" olarak da ifade edebilirsiniz; pek de yanlış olmaz.

Ne yazık ki "oran"lardan söz ediyoruz. Çünkü bölünmüşüz. Toplumsal şizofreni uygarlıkla birlikte başladı. Uygarlık sadece insan toplumunun sınıflara bölünmesi demek değildir; aynı zamanda tek tek bireylerin de kişilik bölünmesine uğramasıdır,

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ağustos 2006 tarihli 30. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

doğal olmayan roller edinmesidir. Uygar insan, şizofrendir. Emeği parçalanmış, emeğinin bir bölümüne yabancılaşmış ve "tam"lığını yitirmiştir. Emeğin meta haline dönüşmesi, her birimizin içine bir "yabancı" sokar. "Ben" ve "meta-ben." Emek ikiye bölünür: "Karşılıksız emek" ve "meta-emek."

Bu iki emek türü dur durak bilmeyen bir mücadele içindedir. Birbirlerinin alanlarını daraltmaya, birbirlerini alt etmeye çalışırlar. Meseleye toplumsal düzlemde bakarsak: İçimizdeki "yabancı", benim olup da benden koparılan/el konulan parça, yani metalaştırılmış emeğimiz, bazı ellerde toplanır ve karşımıza devlet, Tanrı, sermaye olarak çıkar. İçimizdeki yabancının, toplumdaki yabancıya dönüşümü... Uygarlık budur.

İnsanoğlu o gün bu gündür, "tam"lığını arar durur. Yine toplumsal düzlemde konuşursak, buna "sınıf mücadelesi" de diyebiliriz. Felsefe, bilim, sanat, politika, aşk... hep bu "tamlık" arayışının ürünleridir. Uygarlığa atfedilen bütün bu üstün insan nitelikleri, aslında uygarlıktan kurtulma çabasının meyveleridir. Toplumdaki yabancıdan (devlet, Tanrı, sermaye...) ve bunun içimizdeki yansımasından (kişilik bölünmesi) kurtulma, yeniden "tamlığa" ulaşma çabası. Parçalanmış/bölünmüş emeğimizi yeniden birleştirme çabası.

Marie ve Pierre Curie, yıllarca emek verip keşfettikleri radyumun patentini almayı reddettiler. Oysa kendi keşiflerinin bir gramının piyasadaki ederiyle, en büyük hülyaları olan bir laboratuvara kavuşabilirlerdi. Şaşkınlıkla soruyor Marie Curie: "Radyum bir elementtir, herkesin malıdır. Nasıl bir kişiye ait olabilir?" Vahşi Marie, uygarlığa direniyor! Emek, metalaşmaya direniyor. Curie'ler karar veriyor: "Maddi çıkar bilimin ruhuna uymaz". Gerçek bilim, kapitalizme direniyor.

Kısacası "Marie Curie oranı"nı "karşılıksız emeğin meta-emeğe oranı" olarak da ifade edebiliriz; gerek toplumsal gerekse bireysel düzlemde...

Gerçeğin imaja oranı

Yine Eve Curie'nin kitabından öğreniyoruz: Marie Curie çok zorunlu olmadıkça makyaj yapmazmış, pek takı da takmazmış.

Giyimine kuşamına hiç önem vermezmiş; resmi törenlerde giymek üzere siyah, dantelli bir tuvalet, hepsi o kadar. Şatafattan, resmiyetten kaçınır; övüldüğü zaman utanırmış. Bütün bunları bir "sadelik gösterisi" (ki bu makyajın en sinsi olanıdır) olarak yapmıyor; doğal hali böyle. Bu niteliği o kadar belirgin ki, zaman zaman Pierre'in yakındığı ve Eve'in gücendiği bile oluyor.

Konumuz makyaj değil, isteyen yapar istemeyen yapmaz; biz "Marie Curie oranı" ile ilgiliyiz ve bu noktada onun, bireysel gibi gözüken ama sonuna kadar toplumsal olan ve günümüzde çok daha fazla önem kazanan bir diğer ifadesiyle buluşuyoruz: Gerçeğin imaja oranı.

Gerçek ile imaj arasındaki çelişki her zaman vardı. Ama eski toplumlarda, bu çelişkinin iki yönünün arasındaki sınırlar çok belirgindi. Halkın kopkoyusundan gerçek bir yaşamı vardı, aristokrat sınıfın üyelerinin ise imaj-yaşamları. Aristokratlar imajı tekellerine almışlardı, halka koklatmazlardı. Burjuvazi (kapitalizm) bu tekeli yıktı, imajı özgürleştirdi ve halka indirdi. Burjuvazinin devrimci olduğu dönemlerinde ürün veren edebiyatçı ve sanatçıların aristokrat yaşamla dalga geçen eserlerini biliriz.

Fakat burjuva özgürlüğünün, aslında "metalaşma özgürlüğü" olduğunu ve bunun da çok daha sinsi bir despotizmin temelini oluşturduğunu unutmamak gerekir. Kapitalizm, mümkün olan her şeyin metalaştırılması, piyasaya sunulması, yani alınır-satılır kılınması ve rekabet konusu yapılmasıdır. Metalaşma, "imajlaşma"yı ve sonuç olarak "yabancılaşma"yı da beraberinde getirir. Kapitalizm, imajı toplumsallaştırdı; artık herkesin bir "imaj-yaşamı" oldu. İmaj habis bir ur gibi yayılmaya, gerçeğin içine sızmaya ve gerçeği yemeye başladı.

Son dönemlerde ise, şimdiye kadar nispeten koruyabildiğimiz ve gerçekliğimizi yaşayabildiğimiz alanlara yönelik yeni bir kapitalist saldırıyla karşı karşıyayız. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki atılımlarla gelen yeni bir metalaştırma dalgası. Mesai dışındaki kendimize ait zamanımızın, özel iletişim ve ilişki biçimlerimizin, davranışlarımızın, duygularımızın, bedenimizin (sırada genlerimiz var) metalaştırılması. Metalaşmanın, "karşılıksız emek" alanına saldırarak yeni parçalar koparması ve

"iletişimsel emek", "duygulanımsal emek" gibi yeni meta-emek türlerinin ortaya çıkması. İnsanların kol ve kafa güçlerinin yanı sıra, iletişimlerini, ilişkilerini, davranışlarını ve duygularını da satarak para kazanması. Özelin genelleşmesi, piyasa ilişkilerinin girdabına çekilmesi. Sonuç olarak en özel alanlarımızın imajlaşması, profesyonelleşmesi, endüstriyelleşmesi, yalanlaşması. Gerçek ile imaj arasındaki sınırların en özel davranış biçimlerinde dahi bulanıklaşması.

"Marie Curie oranı"nı işte bu noktada "gerçeğin imaja oranı" olarak ifade ediyor ve gündeme getiriyoruz. Yaşamında -belki de aşırı bir biçimde- imaja yer vermeyen Marie Curie'yi bir ölçüt olarak sunuyoruz. Marie Curie'nin, kendisine Nobel kazandıran keşfinin patentini almamak konusundaki direnişi ile makyaja (imaja, ambalaja) ve şatafata uzak duruşu, hatta içgüdüsel olarak iğrenişi bütünlük arz eder. Ayni "vahşi" tutumun farklı iki alandaki yansıması!

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, uygarlık-barbarlık tartışması yaparken, vahşi ve barbarın yalan bilmediğini vurgular. Çok düzgün olduğu için değil, ihtiyaç duymadığı için, dolayısıyla bilmediği için yalan söylemez vahşi. Marie Curie de öyle... Bütün çıplaklığıyla, naifliğiyle ve yetenekleriyle doğaldır Marie Curie. Sevgisi, tepkisi, aşkı ve acısıyla gerçek... İmajsız, rolsüz, maskesiz... Dolayısıyla güvenilir...

Belki de sahip olunabilecek en büyük zenginlik, bir imaja ihtiyaç duymamaktır. Yani şöyle bir şey: O kadar güzelsiniz ki, hiçbir makyaja ihtiyacınız yok; herhangi bir dış müdahale o güzelliği bozabilir ancak. Genelde "zenginlik ile imaj" ve "güzellik ile makyaj" arasında doğru orantı olduğu düşünülür. Oysa, galiba bir ters orantı var. Tamamen, "zenginlik" ve "güzellik" kavramlarından ne anladığımıza bağlı. Eğer bu kavramlar bizim için "nicel" bir olguyu temsil ediyorlar ve piyasada bir rekabet unsuruna dönüşmüşlerse, "daha"ya ihtiyacımız var demektir; bu durumda imaj, makyaj ve ambalaj devreye girer.

Marie Curie, "daha"ya ihtiyacı olmayan bir kadın. "Daha"sı olmayan bir güzelliği vardır Marie Curie'nin. Nicel değil, nitel bir güzellik... Nicel değil, nitel bir zenginlik...

Bu noktada "Marie Curie oranı"nın bir diğer ifadesine geliyoruz: "Nitel"in "nicel"e oranı. Tamlığın parçalanmışlığa oranı.

Tam olmadığı zaman sıfır olan şeylerin oranı

Yine Eve Curie'nin kitabından okuyoruz. Pierre Curie'nin bir kaza sonucu öldüğünü öğrenen Marie Curie'nin ağzından şu sözler dökülmüş: "Büsbütün mü öldü?" Ah, ölümün nicelleşebilmesini, Pierre'inin ufacık da olsa bir biçimde yaşayabilmesini ne kadar da istemiştir Marie... Ama ölüm nicelleştirilemez.

İnsanlığın, uygarlıkla birlikte yitirdiği "tamlığının" arayışı içinde olduğunu ve gerçek gelişmenin bu arayış mücadelesiyle oluştuğunu söylemiştik. Sınıf mücadelesi, bir anlamda "tamlığa" ulaşma çabasıdır. İnsanlık bu mücadele içinde, bir yandan parçalanmış (nicelleştirilmiş) alanlarını bütünlemeye çalışırken, diğer yandan henüz nicelleştirilmemiş alanlarını korumaya çalışır.

"Tam olmadığı zaman sıfır olan", yani "yüzde"si olmayan şeyler var mıdır? Nicel birikimin nitel dönüşüme yol açtığı, diyalektiğin bir kuralı olarak öğretilir. Doğru, ama eksik; olgulara nicelikler dünyasından bakıyor; niceliklerin diyalektiği... Sıçramaları, aşmaları ve çöküşleri sadece bu kuralla açıklayamayız. Nitelik, niceliklerin toplamı değildir; başka bir şeydir. Niteliklerin diyalektiğindeki kural şudur: Nicelleşen nitelik, yok olur.

Örneğin bilim bir "tamlık" arayışıdır; bu yolla gelişir. Bir bilimsel yasa, tek bir olguyu bile açıklayamazsa, artık yasa olmaktan çıkar; o olguyu da açıklayabilecek başka bir yasa gerekir. Eski yasa belki çoğu yerde iş görür, teknisyenin işine yarayabilir; ama bilimciyi tatmin edemez.

Bambaşka bir alan ama, örneğin "aşk" da böyledir. Nicelleşirse yok olur; tam olmadığı zaman sıfırdır. Yüzde 99,9'u olmayan bir duygudur aşk; ya yüzde 100'dür ya da yüzde 0. Vicdan, güven, sevgi, onur, namus... Bunlar da parçalanamazlar, yüzdeye vurulamazlar; vurulurlarsa eğer, yok olurlar.

Peki, "tamlığa" ulaşılabilir mi? Bu bir ütopyadır. Tamlığa ulaşılamaz, onun peşinden koşulur ancak. Ama bu peşinden koşma eylemi, insanlığın gelişiminin motorudur. Curie'lerin radyumun peşinden koşması, yıllar boyu emek vererek tonlarca balçığın

içinden bir gram radyumu damıtması gibi.

Kapitalizm bize, nicelikte yetinmemeyi öğütler (kurtlaştırma). Bu aslında, niteliğe/tamlığa ulaşma çabasının önünü tıkar (koyunlaştırma). Demek ki bazen nicel birikimde ısrar, nitel dönüşüme ulaşmaya engel oluyor. Çoğu zaman, niteliği korumanın yolu, niceliğe önem vermemekten geçiyor. Pierre Curie'nin şatafatlı bir törende kendi kendine oynadığı bir oyun varmış: Kadınların gerdanlıklarındaki elmaslarla kaç tane laboratuvar kurulacağını hesaplama oyunu. İşte, oyunla da olsa, bir "niceliği niteliğe dönüştürme" eylemi...

Marie Curie nicelikler dünyasında, çevresindekileri şaşırtacak kadar umarsız; bir "vahşi"... Ama nitelikler dünyasında? Hiçbir sıfata ve unvana gerek yok. Sadece: Marie Curie...

Bu nedenle "Marie Curie oranı"nı, "nitelin nicele oranı" veya "tam olmadığı zaman sıfır olan şeylerin oranı" olarak da ifade ediyoruz.

***

Toplumda ve bireyde "Marie Curie oranı"nın yüksekliği, yazımızın başında iddia ettiğimiz gibi bir "mutluluk normu" mudur? Örneğin Marie Curie mutlu muydu? Çok zor bir soru. Hatta yanıtı olanaksız, çünkü kendisine sormak gerek. Gözlerini yaşama kapamadan önceki son sözü, "Beni rahat bırakın" olmuş. Belki bu söz bir yanıt içeriyordur.

"Mutluluk" da tam olmadığı zaman sıfır olan bir şey. Dolayısıyla bir oran olarak ifade edilemez. "Marie Curie oranı"nı, bir norm olarak, içinde yaşadığımız toplum için öneriyoruz. Bu toplumu dönüştürmenin bir silahı olarak...

"Marie Curie oranı"na gerek kalmayacak bir toplumun özlemiyle...

İdeolojinin tipolojisi*

Kırmızıyı değil pembeyi, sarıyı değil turuncuyu, maviyi değil moru sever.

Kapitalizmin hep bir önceki aşamasına karşıdır. Sosyalizmin hep bir sonraki aşamasını savunur.

Ezenin yandaş olduğu ezilenden yanadır.

O kadar anti-kapitalisttir ki, kapitalizme karşı emperyalizmle bile birleşir.

Marksizmi sadece Leninizme karşı savunur.

Düşüncesiyle davranışı bir türlü çakışmaz: Küresel düşünüp yerel davranır, yerel düşünüp küresel davranır. Dolayısıyla zararsızdır.

İktidara o kadar karşıdır ki, almak istemez.

Anti-otoriterdir; o kadar ki, 100 otoriteden 99'una karşıdır.

Proleteri sever, yeter ki proletarya olmasın.

Burjuvaziyi sever, yeter ki burjuva olmasın.

Bütün diktatörlüklere karşıdır; en fazla da proletarya diktatörlüğüne.

Yapamayan yıkıcıları ve yıkamayan yapıcıları sever. Kapıcıları sevmez.

Öncü değil, katılımcıdır.

Ancak parti olmayan bir partide örgütlenir.

---

* Bu yazı, *Müdahale* dergisinin Kasım 2007 tarihli 1. sayısında "Değirmen" adlı köşede yayımlandı.

Özgürlükçüdür, ama dayanışmacı değildir.

Politikası ideolojisini yiyip bitirdikten sonra ideolojisi politikasını yemeye başlar.

Dinsizdir, ama dincidir.

Modernizmin "pre"sini ve "post"unu sever, kendisini sevmez.

Evrimi savunur, mutasyona karşıdır.

Meta-fizikçi ve meta-matikçidir.

Solcu mudur?

Bilmem... Olabilir mi?

***

Derinlere bakar, dalamaz; yükseklere bakar, uçamaz.

Değişmez ve değiştirmez, uyar veya kaçar.

Sıyırmanın (sıyrılmanın?) en "muhalif" yolunu bulmakta ustadır.

Kralın çıplak olduğunu ve dünyanın döndüğünü bilir, ama ilan etmez.

Kol emeğine acır; kafa emeğine hayrandır. Uzmanlık alanı iletişimsel ve duygulanımsal emektir.

Yerine göre kuzu postu giymiş kurt, yerine göre kurt postu giymiş kuzudur; yani hep postuyla gezer.

Gerçek/imaj oranı 1'den küçüktür; giderek sıfıra yaklaşır.

Özü ile biçimi ve eylemi ile lafı arasındaki açı, 90 dereceden fazladır.

Sayılardan 10'a benzer. Çarptığının yanına bir 0 ekler. 1'i sever; çarpıldığında değişmekten korktuğu için...

Özeli genelleştirmenin de ustasıdır, geneli özelleştirmenin de. Özelini genelleştirir; genelini özelleştirir.

Nicel birikimini, niteliklerini nicelleştirerek oluşturur. Dolayısıyla, nicel birikimi arttıkça nitel sıçramadan uzaklaşır. Diyalektiğe katkı!

Göğüs göğüse gelmediği için hiç göğüs yarası, sırt sırta vermediği için hiç sırt yarası almaz.

İnsanlara değer verir. Marx'ın *Kapital*'de açıkladığı anlamda...

İki iletişim yöntemi vardır: Küçük sırlar yaratmak ve küçük sırlarını ifşa etmek.

Kurduğu ilişki bir sonrakine hazırlıktır.

Dost değil, "kanka"dır.

Kapısı ne tam açıktır ne de tam kapalı; daima aralıktır. Düşük bel pantolon veya yırtmaçlı etek gibi. Dekolte bir kişiliği vardır.

Erkeği maddenin sıvı halidir, dişisi ise gaz hali.

Kimsenin dostu ve kimsenin aşkı değildir; çünkü herkesin dostu ve herkesin aşkıdır.

Hem kararlıdır hem de kararsız. Şöyle: Verirken kararsızdır, alırken kararlı. Birleşirken kararsızdır, ayrılırken kararlı.

Aldığı bütün kararları, -ne yazık ki- almak zorunda kalmıştır.

Kararlılığını şöyle ifade eder: "Kafam karışık."

Olumluysa ilk sözü söyler; olumsuzsa son sözü söylemez.

En sevdiği slogan: Ne ... ne ... Hem ... hem ...

Sezar'a hayrandır; tıpkı Brütüs gibi!

"Sen de mi Sezar?" diyecek kadar da pişkin bir Brütüs'tür.

O kadar uygarlaşmıştır ki, gözleri bile yalan söyleyebilir.

Aldatılmaktan o kadar korkar ki, aldatır.

Mutlu mudur?

Bilmem... Olabilir mi?

Panoptikon'da isyan!*

Bilim ve Gelecek'in 9. sayısının kapak dosyasının konusu, Gözetim Toplumu. Sistemin hâkim güçlerinin, bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri kullanarak toplumu, hatta bütün dünyayı nasıl bir "Küresel Panoptikon"a dönüştürdükleri anlatılıyor. Bilişim teknolojisinin hâkim sınıflara sunduğu olanaklar ve ulaşılan nokta, Zamyatin'in, hatta Orwell'ın bile dudaklarını uçuklatabilir. Deniliyor ki, her hareketimiz izlenebilir, her davranışımız tespit edilebilir, hakkımızdaki her türlü bilgi edinilebilir. İnsanı ürküten, paranoyaya sürükleyen bir durum.

Ama bu, madalyonun bir yüzüdür; karamsar yüzü. Gelin konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaya çalışalım; karamsarlığın içindeki iyimserliği bulmayı deneyelim. Düşünün ki, "Panoptikon"dayız ve o koşullarda dahi bir isyan örgütlemeye uğraşıyoruz. Mahkûm arkadaşlarımızı nasıl bir kuramla isyana teşvik edebiliriz?

Big Brother nerede?

Gözetleme eyleminin kendi başına bir değeri yoktur. Sistemin egemenliğinin bir aracıdır gözetleme. Sistem kendisini ne sadece baskı araçlarıyla ne de gözetleme mekanizmalarıyla koruyabilir. En önemlisi, sistemin kitleleri kazanma gücü, yani ideolojik

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Kasım 2004 tarihli 9. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

hegemonyasıdır. İnsanlar, sistem tarafından gözetlenmeye ikna edilirler, hatta gönüllü olarak gözetlenmek isterler. Gözetleme eyleminde huzur vardır, güven vardır; Big Brother gece gündüz onları tehlikelerden korumaya çalışmaktadır. Big Brother'a hava gibi, su gibi ihtiyacımız vardır; onsuz olamayız! İşte sistemin asıl gücü buradadır, yoksa gözetim teknolojilerinin gelişmişliğinde değil. Yani sorun esas olarak teknik bir sorun değil, bir ideolojik hegemonya sorunudur.

Panoptikon'un mantığı da budur. Orada bir gözetleyen bile yoktur; mahkûmların beynine gözetlenme şüphesi şırınga edilmiştir sadece. İnsanlar aslında kendi kendilerini gözetlerler. Sistem insanların içine işlemiştir, onların maymunluğundadır. Gözetim toplumu denen toplum, bir "Big Brother"ın herkesi gözetlediği bir toplum değildir. Gözetim toplumu, herkesin birer "Big Brother" olduğu bir toplumdur. En başta da kendi kendisinin Big Brother'ı.

Panoptikon iktidarının zayıflığı: Yüzde 100 olma zorunluluğu

Demek ki, Big Brother her yerdedir. Peki, çok mu karamsar bir tablodur bu; hiç de değil... Nereden baktığımıza bağlı. Her yerde olan, aslında bir anda hiçbir yerde olmayabilir. Her yerdeliğin diyalektiğidir bu. Her yerde olan, aslında yoktur; tıpkı Tanrı gibi. Her yerde olanı yok etmek için, tek bir yerde olmadığını göstermek yeterlidir. Her şeye muktedir olan Tanrı, tek bir şeye muktedir değilse, o artık bir Tanrı olabilir mi? Heryerdelik, hiçbiryerdeliğin eşiğidir. Heryerdelik, iktidarını ancak her yerde olabilirse koruyabilir. Mutlak bir güce, uç noktaya ulaşmanın bedelidir bu: Yok olmak. Heryerdeliğe yaklaşan, aslında yok oluşuna yaklaşmaktadır.

1984'ün sistemi, neden tek bir aykırı kişiye, kendisine değil bir başka kişiye yönelen tek bir aşka dahi tahammül edemiyor? Orwell'ın, sisteme muhalefeti cinsel aşk ile simgelemesi de ilginçtir. Big Brother'laşan sistem, tıpkı aşka benzer. Yüzde 99.99...'u olmaz. Yüzde 100 olmak zorundadır. Yüzde 100 olamadığı an, yüzde sıfırdır. Bu nedenle bir küçük aşk bile Big Brot-

her sistemi için yıkıcı olabilir. Tek bir aykırı kişiye bile müsaade etmeyen bir sistem ne kadar güçlü bir sistemdir. Ama bir de şöyle düşünelim: Tek bir aykırı kişiye bile tahammül edemeyen bir sistem, aslında ne kadar zayıf bir sistemdir. Yıkılması için bir kişinin "Kral çıplak!" demesi yeterlidir.

Panoptikon'da isyan hem çok zordur, hem de çok kolay. Çok zordur; ama bir eşiğe kadar. Belki de Panoptikon'dan firar etmek için elini kolunu sallayarak çıkıp gitmeye cesaret etmek yeterlidir. O noktada varsın, çıplak zor devreye giriversin; Panoptikon mantığı yıkılmıştır bir kere. Yıkılışın somutlaşması, artık sadece bir mücadele meselesidir. Panoptikon (Big Brother) iktidarı aslında en zayıf iktidardır.

Hey Big Brother! Hadi bizi gözetle; tükenişini ve yıkılışını gör!

Neden gözetleriz? Şüphe duyduğumuz ve korktuğumuz için. Gözetlemeye gerek duyan, aslında kaybetmeye başlamıştır. Egemenliğinden emin olan, gözetlemeye ihtiyaç duymaz. Gözetleme, egemenliğin zayıfladığı noktada başlar. Zayıflayan ve gerileyen güçlerin eylemidir gözetleme. Bir toplum gözetim toplumu haline gelmişse, o artık hâkim sınıflarının ilerletici dinamizmlerini yitirdiği, doğal yollarla yönetemediği bir toplum demektir. Yönetilenler, artık gönüllü olarak yönetilmek istemedikleri için, gözetlenmeleri ve maymunlaştırılmaları gerekiyordur. Gözetleme aslında, sistemin dinamiklerinin zayıflamaya, mızrağın çuvala sığmamaya başladığı noktada yoğun olarak devreye girer. Gözetim ne kadar büyük bir ihtiyaç haline gelirse, gözetleyenler için son o kadar yakın demektir. Demek ki, son tahlilde, gözetlemek hiçbir işe yaramaz. "Acı gerçeği" engellemez, sadece onun bilincine varmaya yarar. Gözetleyen, eninde sonunda tükenişini ve yıkılışını görür. Gözetim toplumu çürüyen bir toplumdur, yıkılışı veya çöküşü yakındır.

Gözetleme eyleminin öznesi mi daha çok korkmaktadır, yoksa nesnesi mi? Her ikisi de... Ama hangisi daha fazla? Hangisinin korkusu büyümekte, hangisinin küçülmektedir? Gözetleme eylemini gerçekleştiren o muazzam mekanizma, aslında bir fiske

ile yıkılabilir: Gözetlenmekten korkmayarak. İşte bu eşik aşıldığında, gözetleme eylemi artık gözetlenen için değil, gözetleyen için bir karabasana dönüşür. Gözetlenen, artık gözetlenmekten korkmuyorsa, gözetleme eylemi değersizleşmiş demektir.

Tarihteki en büyük Big Brother: Tanrı

Bütün sınıflı toplumlar, gün gelir birer gözetim toplumu haline gelirler; bu sadece kapitalizme özgü bir olgu değildir. Dinamizmlerini yitiren, toplumu ilerletemeyen, kitleleri kaybetmeye başlayan hâkim sınıflar, ister istemez gözetim mekanizmalarını devreye sokarlar. Bu noktada artık halklarının öncüsü değildirler, halklarına karşı konumlanmaya (yani kaybetmeye) başlamışlardır.

Tarihteki en büyük ve en etkili Big Brother, Tanrıdır. O, her şeyi bilen, her şeyi gören ve denetleyendir. Onun bulunmadığı, etkilemediği hiçbir alan yoktur. Kapitalizmin "elektronik göz"ü (David Lyon'un kavramı), Tanrı ile karşılaştırıldığında, deyim yerindeyse komik kalır. Aslında Tanrı da zaman içinde Big Brother'laşmıştır. Tanrı en başlarda, inananların destekçisi, mücadelelerindeki azim kaynağıydı. Tanrının kitlelerin gözündeki evrimine kabaca göz attığımızda, "Tanrı sevgisi"nin giderek "Tanrı korkusu"na dönüştüğünü görürüz. Sevginin korkuya dönüşümü, Tanrının Big Brother'laşma sürecidir. Tabii aslında, Big Brother'laşan Tanrı değil, toplumu Tanrı adına yönettiklerini savlayan aristokrat hâkim sınıflardır.

Yeni Ortaçağ ve burjuvazinin Tanrısı

Burjuvazi, ideolojik düzlemde, bu Big Brother'ı (yani Tanrıyı) yıkarak iktidara geldi. Burjuvazinin devrimci döneminin filozoflarına baktığımızda sürekli Tanrıyla savaştıklarını görürüz. Aydınlanma ve demokratik devrimler çağının burjuvazisinin bir Big Brother'a ihtiyacı yoktu; o zaten kitlelerin öncüsüydü. Fakat sömürücü, dolayısıyla emekçi kitlelerle arasında uzlaşmaz çelişkilerin bulunduğu bir sistemin (kapitalizmin) temsilcisi olan burjuvazinin ideolojik düzlemdeki evrimi de feodalizmin Tanrısının kaderini paylaşmıştır. Burjuva sistemi de Big Brot-

her'laşmak zorunda kalmıştır. Bu yeni, laik Big Brother, kapitalist teknolojidir. Gözetim toplumunun altyapısını oluşturan bilişim devrimi, kapitalizm koşullarında, farklı bir düzlemde yeni bir ortaçağ yaratmaya başlamıştır. Eski ortaçağ Tanrının panoptikonuydu; yeni ortaçağ ise teknolojinin panoptikonudur. Bu anlamda günümüz kapitalizmi artık, bir zamanlar öncülüğünü yaptığı Aydınlanma ile savaşmaktadır. Devrimci kapitalizmde Aydınlanmanın ve özgürleşmenin araçları olan bilim ve teknoloji, çürüyen kapitalizmde yıkıcılığın aracı haline dönüşmüştür.

İnsan-teknoloji savaşı

Maymundan insana geçişin, insan evriminin itici gücü olan teknoloji, günümüzde insanı maymunlaştırmanın bir aracı haline geldi. Kapitalizm, biyolojik anlamda değil ama, zihinsel anlamda insan evrimini tersine çeviriyor. İnsanın binlerce yıllık düşünsel birikimini törpülüyor ve onu bir "imaj"a, sanal bir varlığa, salt biyolojik ve fiziksel bir varlığa dönüştürüyor. İnsanın içi boşalıyor, bir "ambalaj" haline geliyor; öz yok oluyor, biçim öne çıkıyor. Tabii bu ambalajı ve biçimi de sistem belirliyor; iletişim ve bilişim "devrimi"nin yarattığı ileri teknoloji araçlarıyla. Bu bir çürüme dönemidir ve yaşadığımız çağda insan ile teknoloji karşı karşıya gelmiştir. Bu durum, hâkim sistemin ve bu sistemin temsilcisi olan giderek darlaşan sınıfların, insanın ihtiyaçlarından ve hatta evriminden koptuğunun, ona karşıt bir güç haline dönüştüğünün göstergesidir.

Öyle gözüküyor ki, insanlık yakın gelecekte kapitalist teknoloji ile hesaplaşmak zorunda kalacak. Tıpkı geçmiş yüzyıllarda Tanrı ile hesaplaşmak ve kültürel evriminin yolunu açmak için onu aşmak zorunda kaldığı gibi. İnsanlığın kapitalizmle hesaplaşması, bu sistemin biçimlendirdiği teknoloji ile hesaplaşmasını da kapsayacak. Yakın geçmişte gördük ki, sorunun bu teknolojiye kimin sahip olacağı veya daha ilerisini kimin geliştireceği kapsamında ele alınması, ya yeni "Big Brother"ların yaratılması ya da yarışın kaybedilip var olana teslim olunması sonucunu veriyor. Gözetim Toplumunu, gözetim araçlarını ele geçirerek ve onları "ulvi" amaçlar için kullanarak

aşamazsınız. (İlk adım olarak bu gerekecek tabii; ama ilk adım olduğu bilinerek.) Çünkü yukarıda da söylediğimiz gibi, Gözetim Toplumu bir Big Brother'ın bütün insanları gözlediği bir toplum değildir; insanların Big Brother'laştığı bir toplumdur. O halde bütün Big Brother'laştırma mekanizmalarının yok edilmesi, insanın dönüşmesi (kültürel evrimin tıkanan yolunun tekrar açılması) gerekir. Gözetimin değersizleştiği ve giderek gereksizleştiği, dolayısıyla gözetim teknolojilerinin gereksizleştiği bir toplum.

Tanrıya karşı Tanrıyla mücadele edilemez, yepyeni bir paradigma geliştirilmelidir; var olanı köktenci bir biçimde aşma perspektifiyle. Karl Marx bu yolu açmıştı; sistemin iç çelişkilerinin onu nasıl kaçınılmaz olarak çürümeye ve yıkıma götüreceğini gösterdi. Fakat sonuç itibarıyla Marx, kapitalizmin hâlâ ilerici dinamiklerini tüketmediği bir çağda yaşadı; kuramı ve eleştirisi doğal olarak sınırlılıklar taşır. Bugün sistemin tüm ilerici potansiyelini yitirdiği ve çürümeye yüz tuttuğu bir dönemde yaşıyoruz. Dolayısıyla çok daha köktenci ve kapsamlı bir eleştiri geliştirmenin şartları mevcut. Kapitalist teknolojiye karşı eleştiri, bu bağlamda ele alınmalıdır. Gözetimin, imajın, ambalajın değersizleştiği; tüketim budalalığının, maymunlaşmanın tersine döndüğü bir toplumun teknolojilerinin ve normlarının, günümüz teknolojileriyle ve normlarıyla hiçbir benzerliği kalmayacaktır.

Ütopya en derin gerçektir

Bugünkünden tamamen farklı bir dünya düşüncesi bir ütopya mı? Evet bir ütopya; ama bu noktada ütopya kavramının içeriğinin zaman içinde çeşitli kesimlerce nasıl doldurulduğunu sorgulamak gerekir. Köken itibarıyla "olmayan yer" anlamına gelen ütopya, gericileşen sistemin sahipleri tarafından "boş bir hayal", en fazla bir "avuntu" olarak tanımlanır. Onlara göre ütopya savunucusu, "tartışılmaz, aksi düşünülmez olgulara" karşı mücadele etme peşindedir; dolayısıyla gerçekleşemeyecek olanı gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Peki, nedir "tartışılmaz olgu"? Tanrı? Teknoloji? Piyasa? Özel mülkiyet ve mal edinme tutkusu? Big

Brother? Sistem, kendi vazgeçilmezlerini "tartışılmaz" kılarak ve bunu bütün insanlığa (insanın doğasına) mal etmeye çalışarak kendini üretir; bir yanılsama yaratır. Ama tartışılmazlığını ilan eden, tartışılmasının ütopya olduğunu ilan eden, aslında sonunu ilan etmiş demektir. Ütopya, işte bu "tartışılmaz" olanı tartışır ve sorgular. Ve bu "tartışılmaz" olan tartışılmaya başlandığı an, ütopya gerçekleşmeye başlamış demektir. Bu anlamda ütopya, asıl gerçeğe gidişin yolunu açar. Yanılsamaya karşı, gerçeğin silahıdır ütopya. Ütopyalar, gerçekleştirilmek için oluşturulur. Ütopya kavramının anlamı "olmayan yer" olabilir; sadece bir fotoğraf çekeceksek doğrudur da. Ama olgulara süreç içinde baktığımızda, geleceği temsil eden sınıflar ve giderek tüm insanlık için ütopya kavramının içeriği "olacak olan yer" biçiminde doldurulur. Ütopyanın bilime dönüşme sürecidir bu. İnsanlaşma süreci, "tartışılmaz" olanları tartışa tartışa ve yıka yıka ilerler.

Richard Feynman'ın bir sözü var. Nobel ödüllü ünlü fizikçi diyor ki, "Henüz bilimsel bir çağda yaşamıyoruz". Bir tartışılmaz olanı tartışma örneği. Kapitalizmin önderliğinde "bilimsel-teknolojik devrim" yaşandığının tartışılmaz bir olgu, bir tabu olarak kabul edildiği dönemde, şu Feynman'ın ettiği lafa bak! Hangisi gerçek; bilimsel-teknolojik devrim yaşandığı mı, yoksa Feynman'ın henüz bilimsel bir çağda yaşanmadığı savı mı? Bizce Feynman'ınki. Peki, hangisi ütopya? Bizce yine Feynman'ınki. Bu kadar basittir, Panoptikon'da isyan çıkarmak.

Bizim Big Brother'ımız

Büyük insanlık ütopyamıza ulaştığımızda, sınıflılığı, eşitsizliği, yabancılaşmayı bir daha geri dönmemecesine söküp attığımızda, insanların kendi kendileriyle ve birbirleriyle ilişkileri nasıl olacak? Nasıl paylaşacaklar, nasıl dayanışacaklar, sorunlarını nasıl çözecekler? Doğruluğun, iyiliğin kıstası ne olacak? İnsanlar, kendileriyle, birbirleriyle ve doğayla nasıl barışık yaşayacaklar? Hangi güç insanları ortak davranışlara itecek? Kısacası, "Ütopya"da da bir Big Brother olacak mı? İnsanları gözleyen, denetleyen, davranışlarını etkileyen, hem sınırlayan hem coşturan bir Big Brother olacak mı?

Eğer insanlıktan, insanlığın bir parçası olarak toplumsallaşmış bireyden söz ediyorsak, olmalıdır. Hem de o güne dek görülmemiş güçte bir Big Brother. Aslında her ütopya bir Big Brother arayışıdır. Ütopya kuran, bir Big Brother tarif etmiş demektir.

İnsan zavallıdır, korkar, siner, kuldur, köledir, birbirinin kurdudur, birbirini ezer, yok eder, içgüdülerinin esiridir... Gözetim toplumları, kulluk toplumları, imaj toplumları, bunun temelinde yükselir. Tanrılar, "üst-insan"lar, Big Brother'lar bu bataklıktan beslenir; panoptikonlar bu bataklığa inşa edilir.

İnsan bir tür maymundur; ama insanlık maymunu aşar. İnsan ancak insanlık olduğu zaman bu bataklıktan kurtulabilir. Adem bir hiçtir, Havva da... Ancak "Adem ile Havva" oldukları zaman başkaldırabilirler. Bu anlamda on binlerce yıllık geçmişimiz, insan ile insanlığın mücadelesidir. Ütopyamız insanlık damarına tutunur; insanlık ütopyasıdır. Bizim Big Brother'ımız "vicdan"-dır. Yani büyük insanlığın bir parçası olma bilinci; yani gerçek aşkı. Bileşenleri tarih bilinci ve yaşam sevincidir. Bizi gözleyen, denetleyen, yeri geldiğinde sınırlayan, yeri geldiğinde coşturan, bütün panoptikonlara isyan etmemizi sağlayan, "Dünya dönüyor" dedirten, "Kral çıplak" dedirten Big Brother budur.

İnsanlık olmak, büyük insanlığın bir parçası olmak, toplumsallaşmış bir birey olmak, gerçeğe âşık olmak... Oldukça zordur Panoptikon'da isyan çıkarmak.

Sonsöz

İnsanlık da aşılacak belki. Belki bu da bir Panoptikon. Belki bir gün, büyük evrenin bir parçası olabilmeyi ufku içine alabilecek insanlık. Sanki o kadar alt aşamalarındayız ki sürecin. Kim bilebilir, dünyanın dışına çıktığımızda, evrene açıldığımızda ne olacağını? Belki o zaman "İnsanlık Panoptikonu"na karşı ütopyalar üretilecek ve bir isyan başlayacak. Yaşayacağız, göreceğiz ve yapacağız.

Burjuvaziye yeni bir Tanrı gerek T@nrı? Biyo-Tanrı?*

Gericileşen sistemin temsilcileri, döner dolaşır, sonunda Tanrıya sığınır. Bunu bir "gericileşme ölçüsü" olarak da ele alabiliriz. Sınıflar genç, dinamik, ilericiyken, toplumu geliştiriyor ve kitleleri arkalarından sürüklüyorken Tanrıya başkaldırırlar. Kadere ve alınyazısına isyan ederler, geleceği isterler; Tanrı onlar için ayak bağıdır. Ne zaman ki geçmişleri gelecekleri-ne ağır basar, toplumun arzularından koparlar, işte o zaman Tanrıyı anımsarlar. Çünkü onlara "afyon" gereklidir artık.

Tarihin en büyük "Tanrı yıkıcıları" kimlerdir? Üç tanesini sayalım: Musa, İsa ve Muhammed! Bakmayın Tanrının "oğlu", "elçisi" olduklarına; bu tanımlar, deyim yerindeyse o dönemlerin "racon"u. Onlar binlerce yıllık putları yıkan hareketlerin önderleridir. Yoksa neden yerlerinden yurtlarından edilsinler, çarmıha gerilsinler, savaşmak zorunda kalsınlar? Ama Mısır'ın, Roma'nın, Mekke'nin tanrılarına isyan eden bu önderlerin ardılları, yüzlerce yıldır neler yapmışlardır ve yapmaya devam ediyorlar, Tanrı adına! Her sınıflı (sömürücü) sistemin kaderidir bu: Tanrı yıkıcılığından Tanrı sığınmacılığına... Çünkü giderek gerçek "Tanrı"ya ters düşmüşlerdir; yani emeğe, emekçilere... İnsanlığa...

Burjuvaziye bir Tanrı gerek! Galilei'nin, Voltaire'in, Diderot'nun, Hume'un, Jan Meslier'nin, Laplace'ın, Darwin'in, Fouer-

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Nisan 2005 tarihli 14. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

bach'ın kemikleri sızlayacak ama, ne yazık ki böyle. Hey gidinin Tanrı yıkıcıları, bilimsel devrimcileri, Aydınlanmacıları; bugünkü temsilcileriniz yeniden "Haçlı seferleri"nden, "Tanrıdan işaret aldığı"ndan söz ediyor, dünyayı yakıp yıkarken. Tanrıyı yıkan burjuvazi, bir Tanrı arıyor yana yakıla. Eski Tanrıyı ezilen dünyaya kaptırmış durumda; ona daha modern bir Tanrı gerek, hatta post-modern... Elektro-Tanrı? Siber-Tanrı? T@nrı? E-Tanrı? Nano-Tanrı? Veya biyo-Tanrı? Kısacası, tekno-Tanrı...

Tanrılar, "kul"lar için gereklidir. Daha doğrusu, "insan"ı kullaştırmanın aracıdır Tanrı. Dolayısıyla Tanrı bir hâkim sınıf ürünüdür; tıpkı devlet gibi. Tanrı insanı yarattı diye yazar kitaplar ama, aslında biliyoruz ki, insan sınıflaşma çağına girdiğinde Tanrıyı yaratmıştır. Bunu şuradan da anlayabiliriz: Her hâkim sınıf Tanrıyı "kendi suretinde" yaratır. En eski sınıflı toplumların tanrıları ile yöneticileri zaten tam olarak ayrışmamıştı birbirlerinden; soyutlama düzeyinin geriliğinden veya böyle bir soyutlamaya ihtiyaç duyulmadığından dolayı. Mısır firavunları ve Mezopotamya kralları zaten "yarı-Tanrı" (hatta düpedüz Tanrı) değil miydiler? Antik Yunan'a ve Roma'ya geldiğimizde, tanrılar işi iyice azıtırlar: Kan, ateş, savaş, vahşet, hırs, sefahat, seks, ihanet, intikam... ne ararsan var. Atina'nın ve Roma'nın köleci hâkim sınıflarının yaşamı gibi değil midir, Olimpos Dağı sakinlerinin yaşamı? Musa, İsa ve Muhammed'in Tanrısı da yaratıcılarına benzer. Tektir, güçlüdür, korkutucudur, erkektir; yeri geldiğinde koruyucu ve bağışlayıcıdır, yeri geldiğinde tüm acımasızlığı ile üzerinize çöker. Tıpkı bir imparator, padişah veya feodal bey gibi.

Peki, çürümüş küresel burjuvazinin Tanrısı (ve daha önemlisi kulları) neye benzeyecek? Eski Tanrıların ve kullarının yapısını mitolojik metinlerden, kutsal kitaplardan öğreniyoruz. Günümüz kapitalizminin Tanrısının ve kullarının neye benzediğini birinci elden öğrenebilmek için de gelecekbilimcilerin, ütopyacıların, bilimkurgucuların eserleri verimli bir kaynak olabilir.

***

Amerikan okullarında ders kitabı olarak okutulan *Gen Bencildir* (*The Selfish Gene*) adlı eserinde Richard Dawkins şöyle yazıyor: "Bizler yaşamkalım makineleriyiz, genler adıyla bilinen

bencil moleküllerini körü körüne korumak için programlanmış robot araçlarız."

Kutsal kitaptan çıkmış bir cümle gibi, değil mi? Dawkins, bir Tanrı-kul portresi çiziyor aslında. Genleri (veya bir bütün olarak "genom"u) ister Tanrı olarak yorumlayın, ister bir kutsal kitabın değişmez ayetleri. İnsanlığın büyük bir başarısı ancak bu kadar tersine çevrilebilir. İnsan, eski Tanrının son kalesi olan "yaratma edimi"ni ele geçirmiş, yaşamın kökenini bulmanın eşiğine gelmiş, Dawkins bunu "insanın Tanrısını bulması" olarak yorumluyor. Dedik ya, kapitalizme Tanrı gerek! Daha da önemlisi bu Biyo-Tanrı'nın kullarının nasıl tanımlandığıdır: "yaşamkalım makineleri", "programlanmış robotlar." Tek işlevleri, Tanrılarını veya Tanrı sözlerini "körü körüne" gelecek kuşaklara aktarmak. Kaderleri (programları) alınlarına değil de kromozomlarına yazılmış.

Böyle bir sistemde, Dean H. Hamer'ın *The God Gene* adlı kitabında çabaladığı gibi "Tanrı geni"ni bulmaya gerek yok ki. Hem Tanrıyı tek bir gene bağlamak tehlikeli; gün olur mutasyona uğrayıverir! Bay Hamer tam bir "gen avcısı" (gen şarlatanı demek daha doğru); daha önce de endişenin, saldırganlığın, bağımlılığın, eşcinselliğin, aşkın, zekânın, şişmanlığın, hatta ruhun bile genini bulmuştu! (Bkz. *Genlerimizle Yaşamak*, D. Hamer ve P. Copeland, Evrim Yayınevi, Nisan 2000) Hamer, tek tek uğraşıyor, çoktanrıcılık aşamasında kalmış; oysa Dawkins daha soyut bir sistem kurmuş, tektanrıcılığa ulaşmış.

Bütün bu saçmalıkları, *Bilim ve Gelecek*'in 14. sayısının kapak dosyasında Sayın Kenan Ateş, son bilimsel bulguların ışığında tek tek ele alıp çürütmüştü. Bizim burada vurguladığımız, küresel kapitalizmin sözcülerinin nasıl bir gelecek, nasıl bir sistem ve nasıl bir insan kurguladıkları. Bir "Biyo-Tanrı" öneriyorlar; bu Tanrının kulları da "biyo-robotlar." Bu mantığa göre 50 bin, hatta 100 binyıl öncesinin insanı ile bugünün insanı arasında fazla bir fark yok. Sadece yaşamını devam ettirmeye ve üremeye (genlerini gelecek kuşaklara aktarmaya) kilitlenmiş, bunun için her şeyi yapabilecek bencil bir varlık. Sadece bir gen...

***

Bazı gelecekbilimciler ise daha rafine bir Tanrı önerirler:

Bilişim ve iletişim devrimi ile genetik devrimin sentezinden türetilmiş bir Tanrı. Örneğin robot bilimci Hans Morovec, *Robot* adlı kitabında, çok ileri yapay zekâların doğacağını öngörerek, "insan evreninin büyük bölümünün, böylesi programların bilgisayara yüklenmiş zihinleri ve buna eşlik eden simüle insan zihinleri ile birlikte yan yana varolduğu bir bilgisayar ağına, bir siberuzaya dönüştüğünü" hayal eder. Morovec'e göre, "Makineler er geç, kendi bakımlarını, yeniden üretilmelerini ve kendilerini geliştirmeyi yardımsız gerçekleştirebilecek kadar bilgili olacaklardır. Böyle bir şey gerçekleştiğinde insanlık, yeni tür bir rekabette evrim yarışını yitirdikten sonra, yerini kendi aklının çocuğuna bırakarak yok olacaktır."

Joel de Rosnay ise *Ortakyaşar İnsan* adlı kitabında daha farklı bir yaşam biçimi öngörür: İnsanların, makinelerin, kurumların, ağların bütününden oluşan gezegen çapında bir makro-organizma. Rosnay, interneti, bu yaşam biçiminin ilk adımı, gezegen ölçeğinde bir beynin doğuşu olarak kutsar. Bu makro-organizma genetik ile bilişimin evliliği ile gerçekleşecektir. Doğal ile yapay, madde ile madde-olmayan arasındaki ayrım yok olacak ve daha üst bir yaşam biçimi, bir siber-canlı oluşacaktır.

***

Birbirlerinden çok farklı gibi gözükmelerine karşın, gerek Dawkins ve Hamer gibi genetikçilerin yaşam tanımlarında gerekse Morovec ve Rosnay gibi gelecekbilimcilerin öngörülerinde bazı ortak noktalar var. Birincisi hepsi günümüzün küresel kapitalist sistemini düz bir çizgi halinde geleceğe uzatıyorlar ve ne tür bir biçim alabileceğini tartışıyorlar. İyi de yapıyorlar, çünkü böylece biz de burjuvazinin gelecek ufkuna (hayal potansiyeline) ilişkin bir fikir sahibi olabiliyoruz. Hiçbir hayal tam olarak gerçekleşmez; ama kurulan gelecek hayali, kurgulayanın bugünü hakkında bir fikir verebilir. Deyim yerindeyse: bana hayalini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. Kapitalizmin hayalinde insan yoktur; bu da ikinci ortak nokta. İnsan ya bir yaşamkalım makinesine, programlanmış bir robota indirgenmiştir, ya siberuzaydaki bir sanal varlığa dönüşmüştür, ya da makine-insan sentezi yeni bir tür oluşmuştur. Buyruklarına körü körüne

uyduğumuz ve bir aracı olduğumuz genomumuz, bağımlı birer parçası olduğumuz dev bilgisayar ağları veya gezegen çapındaki bir makro-organizma; işte olası Tanrılarımız da bunlardır. Biyo-Tanrı veya T@nrı; daha doğrusu Biyo-T@nrı!

Üçüncü bir ortak nokta söyleyelim: Emek yok olmuştur. Kapitalizmin emek düşmanlığının uç noktasıdır bu ütopyalar. Emek-sermaye ilişkisi Freudyen bir yöntemle incelenebilir mi acaba? Sermaye, emeğin çocuğudur. Gücü ele geçirmiştir ama, hiçbir zaman emek karşısındaki aşağılık duygusundan kurtulamamıştır. Emek olmadan sermaye olamaz, ama emeğin varolmak için sermayeye ihtiyacı yoktur. Emekten bağımsızlaşmak, emeğe ihtiyaç duymadan varolabilmek, her zaman sermayenin ütopyası olagelmemiş midir? Yaşamkalım makineleri, robotlar, siberuzaydaki sanal varlıklar, dev bilgisayar ağları, siber-canlılar, makro-organizmalar, bu "emekten kurtuluş güdüsü"nün ütopik ürünleri olmasın?

***

Bu noktada başa dönelim: Tanrının kula ihtiyacı var; kulu olmayan bir Tanrı olmaz. Ama kulun Tanrıya ihtiyacı yok. Nasıl ki emeğin varolmak için sermayeye ihtiyacı yok, kulun da varolmak için Tanrıya ihtiyacı yok. Sömürenin sömürdüğüne karşı duyduğu aşağılık duygusunun ürünüdür Tanrı. Sömürücü, yaratıcı olamamanın getirdiği aşağılık duygusunu, yapay bir yaratıcı oluşturarak yenmeye çabalıyor, ama nafile...

İnsanlığın on binlerce yıllık tunç kanunu: Tek yaratıcı insanın kendisidir, emektir. Sermayenin ütopyaları gerçekleşemez veya ancak insanı insan olmaktan çıkararak "gerçekleşebilir"; o da zaten kendisiyle birlikte her şeyi yok etmek anlamına gelir. Ama emeğin ütopyaları gerçekleşebilir. Binlerce yıldır da gerçekleşiyor zaten. Ve insan, bu emek ütopyalarını gerçekleştire gerçekleştire insanlaşıyor her zaman. İnsanlık süreci, emek ütopyalarının gerçekleşme sürecidir, en kısa tanımıyla. Ta iki ayağı üzerine dikilen ilk maymundan günümüze ve geleceğe...

Ortalamalaştırılma*

Hayatın her alanında yaşadığımız bir sorun var: "Ortalama" bizi kendine çekiyor. Oysa eskiden biz ortalamayı çekerdik. Ama günümüzde ortalamanın yoğun bir egemenliğini yaşıyoruz ve direnmekte zorlanıyoruz. Direncimiz kırıldıkça ve mevzi kaybettikçe, ortalama daha da düşüyor; böylece bizi kendine çeken ortalama daha da geri bir şey oluyor.

"Ortalama"nın cazibesi

"Ortalama"nın cazibesi nerededir? Birincisi "çokluk"ta. Ortalamaysanız çoksunuz, yalnız değilsiniz. Demek ki sistemin ortalamalaştırma mekanizmasının dayanaklarından biri, içimizdeki "yalnızlık korkusu"dur. Azalma, giderek tek başına kalma, en yakınlarımızdan bile kopma korkusu. Sistem bizi bu temel korkumuzdan yakalar ve der ki: "Düzene uy, yoksa yalnız kalırsın!"

"Ortalama"nın cazibe kaynaklarından ikincisi ise "huzur"dur. Güç sarf etme, zorluklara göğüs germe, emek verme zorunluluğunun azalmasıdır ortalama. Çoğu kişi, amaca ulaşmak için gereken emeği verme gücünü kendinde bulamadığı için ortalamalaşır. Daha doğrusu bu emeği verirken huzuru bozulacağı için, ortalamalaşarak huzuru bulur. Demek ki ortalamanın dayanaklarından biri de içimizdeki "emek korkusu"dur. Başka

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ocak 2005 tarihli 11. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

bir deyişle, bunu "bedel ödeme korkusu" olarak da tanımlayabiliriz. Sistem egemenliğini, insanların güçsüzlüğüne dayanarak sürdürür. "Düzene uy, huzura er" der sistem.

Peki sistem gerçekçi midir? Ortalamalaşmaya direnerek yalnız kalmış, büyük bedeller ödemiş binlerce örneğe bakarak, denilebilir ki sistem gerçekçidir. Gerçekçi olmasaydı zaten, ortalama böyle olur muydu! Gerçekçidir, çünkü insanların en temel güdülerine ve korkularına dayanır. Ama statükonun gerçekçiliğidir bu; "an"ın gerçeğidir, sürecin değil. Bu açıdan bakıldığında sistemin gerçekçiliği, kocaman bir "yanılsama"nın üzerine kuruludur. Bu nedenle sistem, "çıplak zor" mekanizmaları kadar, hatta daha da fazla, "yanıltma" mekanizmalarını geliştirmeye uğraşır. O halde sistemin gerçekçiliğini, ortalamanın "cazibesi"ni biraz sorgulayalım.

Yokluğun çokluğu

Ortalamanın yarattığı çokluk hissi, "yokluğun çokluğu"dur aslında. Nicelik artarken, nitelik kaybolur. Ortalamalaşmanın bedeli, nitelik aşınmasıdır. Örnek verelim: Çevrenizdekiler çoğalır, ama dostunuz azalır. Övgü (daha doğrusu pohpohlama) çoğalır, ama gerçekten övülecek yönlerinizin törpülenmesi pahasına. Benzerlikleriniz çoğalır, ama farklılıklarınız aşınır. Yüzey genişler, ama derinlik azalır. Birey çoğalır, ama örgüt azalır. İlişkileriniz çoğalır, ama aşkınız azalır. Ve benzeri... Yalnızlık korkusuyla ortalamalaşmanın sonucu, kopkoyu bir yalnızlıktır aslında. Kalabalık içinde yalnızlık... Yeni ortalamalaşan bu duyguyu çok yoğun hisseder. Ama giderek bu hissini yitirmeye başlar; yanılsamanın bir parçası oluyordur artık.

Teslimiyetin huzuru

Ortalamanın huzuru, "teslimiyetin huzuru"dur. İnsanlar yenile yenile, kendisinden vere vere ortalamalaşır. Güçlükler ve riskler azalır, ama bunun nedeni gücün ve dinamizmin azalmasıdır, yoksa güçlüklerin aşılması değil. Ortalamalaşma, hedefe ulaşma hazzı ve huzuru tattırır; ama bu da bir yanılsamadır. Hedefe ulaşabilmenizin nedeni, hedefi daraltmanızdır. Çıtayı

aşarsınız; ama çıtadan daha yükseğe sıçrayarak değil, çıtayı aşağıya indirerek. Sonuç olarak biçimde huzur çoğalır, ama özde mutluluk yitirilir. Çünkü gerçek mutluluk emek ister. Emek vermenin geriliminden (huzursuzluğundan) kaçan, huzur bulduğunu sanır, ama bu mutluluktan vazgeçme pahasınadır. Yeni ortalamalaşan bu duyguyu da çok yoğun hisseder, mutsuzluk ve yetmezlik duygusunu. Ama giderek bu hissi de kabuk bağlamaya başlar; sistemin huzuruna eriyordur çünkü. "Uyum"un ve "uyuma"nın huzuruna... Artık huzursuzluklar çıkarmamaya başlar! Mutluluktan vazgeçerek "mutlu" olma yanılsamasının pençesindedir artık.

Kurtlaştırarak koyunlaştırma

Demek ki insan ortalamalaşmaz, ortalamalaştırılır. Çoğalan sistemdir, insan değil. Huzura eren sistemdir, insan değil. Ortalamalaş(tır)ma, sistem-insan çelişkisinin sistem tarafından (sistem lehine) çözülmesidir, insan tarafından çözülmesi değil. Yanılsama insan içindir, sistem için değil. İnsan ne kadar yanılsama (ortalamalaşma) girdabına çekilebilirse, sistem o kadar gerçekleşir. Sistem, insanları yanıltarak, maymunlaştırarak, zavallılaştırarak kendini gerçekleştirir. Uyum, insanın sistem ile uyumudur, yoksa insanın kendi kendisiyle veya diğer insanlarla uyumu değil.

İşte bu noktada bir diğer mekanizmaya geçiyoruz: "İnsan insanın kurdudur" diye tanımlanan mekanizmaya. İnsan sisteme karşı koyunlaştıkça, birbirine karşı kurtlaşır. Koyunlaştıkça kurtlaşır; kurtlaştıkça koyunlaşır. Ortalamalaşma alanına yukardan (sistem katlarından) bakıldığında bir "Koyunlar Vadisi" görülür; bu gerçektir. Ama alana inildiğinde bir "Kurtlar Vadisi" görülür ki; bu da gerçektir. Rekabet, sisteme uyumun (ortalamalaştırılmanın) vazgeçilmez mekanizmasıdır.

Bu kapitalizmin buluşudur, onun maharetidir: Kurtlaştırarak koyunlaştırma. Kapitalizm öncesi sistemler koyunlaştırmayla (kullaştırmayla) yetiniyordu. Ama kapitalizmin kurtlara ihtiyacı vardır. Daha fazla kâr, daha fazla üretim, daha fazla tüketim, daha fazla sermaye, daha fazla, daha fazla... Yetinmecilik değil, yırtıcılık

gereklidir kapitalizme. Ama bu yırtıcılık sisteme yönelmemelidir. Peki ortaya çıkan bu enerji nereye yönelecek: birbirimize. Kapitalizm denklemi yeniden kurmuştur: Kullaştırarak koyunlaştırma yerine kurtlaştırarak koyunlaştırma. Büyük bir buluştur bu.

Özde değil, ambalajda rekabet: İmaj Toplumu

Peki ortalamalaştırılan, nicelleştirilen, birbirine benzetilen insanlar, birbirlerine karşı nasıl rekabet edecekler, nasıl farklılaştırılacaklar, hangi noktada kurtlaşacaklar? Farklılaşma gerekir, ama özde değil. Özde farklılaşma sistem için tehlikelidir, ortalamalaşmaya aykırıdır. İnsanların, birbirlerine benzetilirken, farklılaştırılmaları gerekir. Koyunun, koyun olmaktan çıkmadan kurtlaşması gerekir. Bu noktada da başka bir mekanizmaya geliyoruz: Özde değil, biçimde farklılaşma. İçerikte değil, ambalajda rekabet. Yani "İmaj Toplumu". Daha doğrudan bir ifadeyle "Yalan Toplumu."

Birbirinin benzeri olan insanlar, ancak etiketleriyle/ambalajlarıyla farklılaşabilirler. Özel bir markaya sahip olarak "özel ve farklı" olabilirler. O halde marka her şeydir, ambalaj her şey... Kendin ne olursan ol, yeter ki imajın güçlü olsun.

Ege Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmayı yansıtan gazete haberi:

"Yılbaşında büyük ikramiye size çıksa ne yaparsınız sorusunu yanıtlayan gençler, önceliği 'lüks konut ve 4x4 ciplere' verdiler. Araştırmaya katılan 300 gencin yüzde 46.3'ü 4x4 cipe sahip olmak isterken, yüzde 40.28'i tripleks, bahçeli evinin olmasını istiyor... Gençlerin yüzde 52.17'si tatilini yurtdışında geçirmeyi amaçlarken, yüzde 50'si de 'Lüks bir otelin balo salonunda düğün yapmak isterdim' yanıtını verdi." (*Cumhuriyet*, 24 Aralık 2004, s.3)

İşte ortalamalaştırılan gençlerin farklılaşma araçları: Lüks konut, 4x4 cip, yurtdışında tatil ve lüks otelde düğün. Toplumsal amaçlar tartışma dışı; tartışma bireysel amaçlardaki farklılaşma düzleminde sürüyor: Evim olsun değil, lüks konutum olsun; otomobilim olsun değil, 4x4 cipim olsun; tatil yapayım değil, yurtdışında tatil yapayım; iyi bir eşle evleneyim değil, lüks bir otelde düğün yapayım... Yani toplumsal ve bireysel amaçlar arasındaki bir mücadele değil; imajlar ve markalar arasındaki bir mücadele.

Siz de "Emeğin Avrupası"na giriverin!

Denilebilir ki, bu haber toplumun oldukça geri ve bilinçlenmemiş kesimlerini yansıtıyor; oysa entelektüeller ve "solcular" böyle şeylere tamah etmezler. Hiç de değil, kimse ortalamalaşmadan azade değildir. Sistem, her kesime ve her kişiye uygun ortalamalaşma düzlemleri sunar. Kişiye uygun ambalajlar üretmekte büyük bir deneyim sahibidir. Politik alandan örnek verelim: Gerici iktidar Avrupa Birliği kapılarında sürüklenirken, bazı eski sosyalistlere de "Emeğin Avrupası" sunulur. "Emperyalist Avrupa"ya girmeyi kendine yediremiyorsan, sen de "Emeğin Avrupası"na giriverirsin, olur biter. Burada Avrupa gerçektir, ortalamayı yansıtır. "Emek" ise ambalaj, cila...

Her balık, farklı yemlerle avlanır. Pespaye yerli diziler size hitap etmiyor mu, CNBC-e dizilerine ne dersiniz? Pavyona gitmeye utanır mısınız, sizin için nezih barlarımız mevcuttur. Dinciliği, şeriatçılığı aştınız mı; size post-modernizm versek, bazılarınız için bir miktar Marx sosu da ekleyebiliriz. Türk milliyetçiliği çok mu kaba, zamanında size kurşun mu sıkmışlardı; Kürt milliyetçiliğine ne dersiniz, milliyetçilik olsun da... Koyunlaştırılmak çok mu itici, sizi de pandalaştıralım. Kurtlaştırılmak kanınıza mı dokunuyor, kötü çağrışımlar mı yapıyor; gelin sizi de kedileştirelim veya panterleştirelim; yırtıcı olun da... Ortalama olmayan bir yolla mı ortalamalaşmak istiyorsunuz, o da kabul; size seçkincilik verelim. Çok mu alçakgönüllüsünüz, "halkçı"sınız, seçkinciliğin tam size göre bir biçimi var: popülizm; hem orada seçkinliğiniz daha net ortaya çıkar. Kısacası, size en uygun ambalajı buluruz, koca bir reklam ve moda endüstrisi ne güne duruyor; yeter ki özünüzü değiştirin.

Ortalamalaşmak özde değişim demektir; bir kere bu gerçekleştikten sonra her kişiye uygun ambalaj bulunur. Yaşasın İmaj Toplumu!

***

Peki bu durum nasıl değişir? Bu gidiş nasıl tersine çevrilebilir? Subjektif tedbirler uzun uzun tartışılabilir; hem teoride hem de pratikte. Nesnelliğe gelince... Sizce Ege Üniversitesi'nden

mezun olan gençlerin kaç tanesi tripleks eve, 4x4 cipe sahip olabilecek? Kaç tanesi lüks otellerin balo salonlarında düğün yapabilecek? Bırakalım bunları, kaç tanesi iş bulabilecek? Adı üzerinde İmaj Toplumu. İmajını attığımız, ambalajını açtığımız zaman en gerçeğinden sınıf mücadelesi çıkacaktır karşımıza. Felluce'deki gibi... Orada ambalajlar değil, özler savaşıyor.

Bütün okurlarımızın, yazarlarımızın, dostlarımızın yeni yıllarını kutluyoruz. 2005'te de ortalamalaşmaya karşı direnişin kalesi olmaya çalışacaktır *Bilim ve Gelecek*. İmajı da biraz düzeltiriz, kabul!

"Özel"in genelleşmesi*

Ogan Güner, *Bilim ve Gelecek*'in 15. sayısında, "Hava Durumu" bölümü için hazırladığı "Hangi çağda yaşıyoruz?" başlıklı makalede, önemli bir saptama yapıyor: "Bilgi çağını bu kadar dağınık ve elle tutulmaz bir hale getiren asıl neden, bilginin kendisinin ortada durmasına rağmen, filtrelerin giderek ortadan kaybolması." Ve ekliyor: "O noktada şablonlar çağı başlıyor..." Ogan Güner'in bıraktığı yerden devam edelim.

Richard Feynman'ın, bu köşede daha önce de değindiğimiz bir saptaması vardı. "Henüz bilimsel bir çağda yaşamıyoruz" diyordu büyük fizikçi. İletişim ve bilişim alanındaki atılımlarla "bilgi çağı"nda yaşıyoruz belki ama, "bilimsel bir çağ"da yaşamıyoruz. Dahası ve çarpıcı olanı, "bilgi" ile "bilim" arasında bir ters orantı oluştu. Post-modern (küresel veya çürümüş de diyebilirsiniz) kapitalizmin büyük bir "becerisi"dir bu.

Diyalektik materyalizmin bilgi teorisi bilinir: Ussal bilgi (burada bilimsel bilgi diyelim) algısal bilgiye dayanır ve algısal bilgi ussal bilgiye doğru gelişir. Yani bilgi ile bilim arasında bir doğru orantı vardır. Ama doğru orantı olması, algısal bilgi belli bir düzeye geldiği zaman ussal (bilimsel) bilgiye dönüşür anlamına gelmez. Bu kadar basit olsaydı, diyalektiğe, bilimsel yönteme, analize, teoriye veya Ogan Güner'in kavramını kullanırsak filtre-

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Mayıs 2005 tarihli 15. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

ye gerek kalmazdı. Bilgilerin bilime dönüşebilmesi için filtrelere ihtiyaç vardır ve post-modernizmin en büyük düşmanı olan bu filtre mekanizması (bilimsel yöntem) zayıfladığı zaman ortada bilim diye bir şey kalmaz. Bir bilgi yığınıyla, bilgi bombardımanıyla karşı karşıya kalırız; ama işte o kadar.

Buraya kadar söylediklerimiz, bilgi ile bilim arasındaki ilişkide yaşanan kırılmaya dikkat çekiyor ve post-modern kapitalizmin bilim düşmanlığını vurguluyor. Aynı şeyi, teknoloji ile bilim arasındaki ilişkinin günümüzde aldığı biçimi tartışırken, bilimin öncü rolünü kaybettiğini, atın arabanın arkasına koşulduğunu söylerken de vurgulamış oluyorduk. Ama bu yeterli değil. Bu çözümleme, bilgi ile bilim arasında neden bir ters orantı oluştuğunu, Ogan Güner'in söylemiyle neden bir "şablonlar" çağının başladığını açıklamıyor. Sanırım günümüzü anlamak için biraz daha derinleşmek, sadece bilgi ile bilim arasındaki ilişkinin çarpıtılmış olmasının tespitiyle yetinmemek, bizzat günümüzde oluşmuş "bilgi" ve "bilim" kavramlarını sorgulamak gerekiyor. Karmaşık bir konu; bu nedenle örneklerle ilerleyelim.

***

Örnek 1: Bir insanın bilgisine nasıl ulaşabilirsiniz? Onunla olan pratiğinizden, davranışlarından, çeşitli durumlarda aldığı tutumlardan, söylediklerinden, yazdıklarından, fiziksel görünümünden, geçmişine dair anlattıklarından, daha önce onunla pratikler yaşamış kişilerin anlattıklarından; kısacası, ondan size ulaşan algısal bilgilerden. Bütün bunlara bakar ve bir yargıya varırsınız: iyi, kötü, güzel, çirkin, uyumlu, uyumsuz, güvenilir, güvenilmez, emekçi karakterli, bencil, entelektüel, cahil vs... Bu yargıların ışığında onunla bir ilişki geliştirirsiniz; yakınlaşırsınız, uzaklaşırsınız, dost olursunuz, düşman olursunuz, seversiniz, nefret edersiniz... Kısacası, ondan gelen bilgilerin ışığında, -deyim yerindeyse- onun bilimine varırsınız. Büyük olasılıkla yanıldınız demektir! Artık ek bir çaba sarf etmeniz, bir "imaj analizi" yapmanız gerekir. O kişi ne kadar kendisidir; ne kadar bir film yıldızıdır, ne kadar bir TV dizisi veya reklam karakteridir, ne kadar bir pop veya futbol yıldızıdır, ne kadar Tarkan'dır, ne kadar İbo, ne kadar Avşar Kızı, ne kadar Selo,

ne kadar Özgür Kız, ne kadar Polat, ne kadar Semra Hanım, ne kadar Beckham... Ne kadar gerçek, ne kadar imaj? Demek ki, bir "bilgi işler" olarak çalışan klasik filtrelerimiz yeterli değildir artık. Filtrelerimiz birer "bilgi süzer", daha doğrusu "imaj süzer" olarak da çalışmalıdır. Bu noktada "bilgi"yi sorgulamaya ve ayrıştırmaya başlıyoruz.

Örnek 2: Toplumsal bir örnek verelim. Televizyonu açtınız, uçaklar bomba yağdırıyor, etrafta patlamalar, yangınlar, yıkıntılar. Yine bir savaş filmi diye düşünüyorsunuz. Film olmayabilir; Körfez Savaşı'nı seyrediyor olabilirsiniz. Seyretmedik mi? Fakat bu örnek de artık ilkel kalmıştır. Odanızda bilgisayar başındasınız, bir oyun oynuyorsunuz. Teknoloji harikası bir Amerikan savaş uçağının pilotusunuz, Bağdat'a bomba yağdırıyorsunuz, ekranda belirlenen hedeflere odaklanıyorsunuz ve basıyorsunuz tuşlara. Peki, gerçekten Irak'ı bombalayan Amerikan pilotu da hemen hemen aynı şeyi yapmıyor muydu? Hangisi gerçek pilot, hangisi sanal? Odanızda, bilgisayar başında mısınız; yoksa Bağdat'ın üzerinde uçan bir uçakta mı? Bu bir oyun mu, yoksa gerçek mi? Gerçek pilot bu konuda ne düşünüyor? Dereceye girmiş usta bilgisayar oyuncularımızla yapılmış bir söyleşiyi okumuştum gazetede: "Aylar boyu süren oyunda seçtiğimiz karaktere benziyoruz giderek. Bir kafeye giriyoruz, bize yiyecek gibi bakıyorlar, çünkü onları defalarca öldürmüşüz!" Bu tür örnekler çoğaltılabilir; internetteki "chat" olayını hiç tartışmayalım isterseniz.

Bütün bunlar "bilimsel-teknolojik devrim"in yaşamımızdaki yansımaları; daha doğrusu yanılsamaları. "İmaj", "şablon", "ambalaj" ne dersek diyelim, öteden beri vardı. Ama artık bu kavramlar çağımıza damgasını vurmuştur. Yeni bir bilgi türü kaplamıştır ortalığı: "imaj/sanal bilgi". Algıladığımız bilginin hangisinin gerçek, hangisinin sanal olduğunu süzebilmek çağımızın en büyük sorunlarından biri olmuştur.

***

Tartışmaya devam edelim. Aslında sorun bu kadarla da kalmıyor. Çünkü "imaj = yalan" değil. Çözmeye çalıştığımız problem, sadece, doğrular ile yalanları, gerçekler ile imajları birbirinden

ayırmak değil. Maruz kaldığımız saldırıyı bir "yalan bombardımanı" olarak nitelemek yeterli değil. Öyle olsaydı nispeten kolaydı işimiz; ustalıkla kullandığımız bir filtre yeterli olabilirdi. Ama imaj da bir gerçeklik; gerçekliğin bir parçası artık. Yaşam bir tiyatro sahnesi değil, insanlar da rol yapmıyor, bin bir türlü imajımızla birlikte yaşıyoruz. İmajlarımız giderek gerçekliğimize dönüşüyor; sanallıkları içselleştirmeye başlıyoruz. Bir maskeli baloda dans ediyor olsaydık, gün gelir çıkarırdık maskeleri ve kavuşurduk gerçeklere. Ama artık süreç derinleşmiş, maskeler suratlara dönüşmüştür.

Post-modern kapitalizm bunu nasıl becerdi? "Baskı mekanizmaları", "yalan bombardımanı", "ideolojik hegemonya", "kültür emperyalizmi" gibi dışsal etkilere ait kavramlar bu durumu çözümlemek için yeterli değil. Bu durumun bir ekonomi-politiği var. Küresel kapitalizm, kendimize ait olan, özel olan alanlarımızı, zamanlarımızı, mekânlarımızı ve davranışlarımızı da piyasa mekanizması içine çekmiştir. Bu alanlara sadece bir ideolojik saldırı yapmıyor veya baskı uygulamıyor; alınır-satılır hale getiriyor, metalaştırıyor. Duygularımız, davranışlarımız, özel ve farklı olan niteliklerimiz, iletişimimiz, güzelliğimiz (yeri geldiğinde çirkinliğimiz), acılarımız, coşkularımız, ancak çok özel insanlara (dostumuza, eşimize, çocuğumuza, sevgilimize) gönüllü olarak verdiğimiz emeğimiz vb. kapitalist ilişkiler ağına çekilmiştir; kâr ve rekabet mekanizmasının muhatabı haline gelmiştir. Artık sadece kol veya kafa emeğimizi değil, bütün bunları da piyasada satıyoruz, bir değer yaratıyoruz, bu değerin bir kısmını ücret olarak alıyoruz ve geri kalan kapitalistin kârı oluyor. Öte yandan, mesai dışı saatlerimiz, kendimize ve yakınlarımıza ayırdığımız zamanımız, "boş" zamanımız, belki de dünyanın en büyük endüstrilerinin birer parçası haline gelmiş durumda. Mesaimizi bitirip eve geliyoruz, televizyonu açıyoruz, Real Madrid-Barcelona maçını (veya bir diziyi, filmi, yarışma programını) seyretmeye başlıyoruz. Aynı anda milyonlarca insan aynı şeyi yapıyor, aynı şekilde eğleniyor, vakit geçiriyor; muazzam bir pazar...

Kapitalizm her zaman, içine girdiği krizlere, yeni sömürü alanları bularak yanıt vermeye çalışır. Son 15-20 yıl içinde iki

yeni alan bulundu. Birincisi daha klasik; eski sosyalizm coğrafyaları yeniden kapitalist ilişkilerin içine çekildi ve bu süreç derinleşerek devam ediyor. İkincisi ise yeni bir buluş: Duygular ve davranışlar dünyası ile özel zamanların piyasaya çekilmesi. Kısacası insanın gerçek anlamda kendini yarattığı alanın, "karşılıksız emek" alanının metalaştırılması. İletişim ve bilişim araçları, bu metalaştırma işleminin araçlarıdır. Kapitalizm koşullarındaki "iletişim-bilişim devrimi" budur. (Sırada "genetik devrim" ve yeni bir alan olarak genlerimizin metalaştırılması var.)

Yazımızın başından beri vurguladığımız "imaj toplumu" ve "sanallaşma" bu sürecin bir sonucu. Verdiğimiz örnekler, bu yeni "üretim alanı"nın ortaya çıkardığı toplumsal ilişkilerin ürünleri. Daha doğrusu, karşılıksız emeğin piyasaya düşüşünün getirdiği yeni tür bir yabancılaşmanın belirtileri. Yaşadığımız süreç, bilginin çoğalması, hatta en özel bilgilerin bile kamulaşması, ulaşılabilir olması. Ama o bilgi kırılmış bir bilgi; "imaj bilgi". Bu bilgiye dayanılarak varılacak sonuç (yapılacak olan bilim örneğin) ne kadar geçerli olabilir ki? Ürününü pazarlamak için size gülümseyen tezgâhtar kızın, sizi çok beğendiğini sanmanız gibi bir şey. Beğenmese, niye gülümsesin ki?! Oysa o gülümseme bir metadır artık; satılıyor ve karşılığında ücret alınıyor.

Algısal bilgi ile ussal bilgi arasına kapitalizmin prizması (TV ekranı, internet ağları vb.) girmiştir. Filtrelerin ortadan kaybolmasının nedeni bu. Bu prizma aynı zamanda bir çark; aç bir çark. Mümkün olduğu kadar fazla bilgiyi (veriyi) çekiyor, kâra dönüştürüyor. Bilgi bize prizmada kırılarak (çarkta metalaştırılarak) ulaşıyor. Ogan Güner'in dikkat çektiği "Bilgi Çağı"nın "Şablonlar Çağı"na dönüşümü böyle bir mekanizmanın sonucu sanırım.

Bu mekanizmanın ekonomi-politiği, yarattığı yabancılaşma ve en önemlisi bu yeni alanın emekçilerinin (yani hepimizin) neler yapması, nasıl karşı çıkışlar geliştirmesi gerektiği, bütün boyutlarıyla incelenmeye değer. *Bilim ve Gelecek* için onlarca yeni dosya konusu.

Âşık olunası bir sayı: Pi*

Hani bir oyun vardır, topluluk halinde oynanır. Bir kişi ebe seçilir ve bir kişi de tutulur. Ebe, tutulan kişinin kim olduğunu bulabilmek için sorular sorar. Örneğin, "Bir çiçek olsaydı hangisi olurdu?" veya "Bir satranç taşı olsaydı hangisi olurdu?" gibi. Herkes (tutulan kişinin kendisi de dahil) tutulan kişiyi (bu bazen ebenin bizzat kendisidir), o sorunun çerçevesinde tanımlar. Tehlikeli bir oyundur; sıcak ilişkilerin tetikleyicisi olabileceği gibi, büyük kırgınlıklara da yol açabilir. Diyelim ki bu oyunu oynuyoruz ve sorumuz da "Bir sayıya âşık olsaydı hangisine olurdu?" olarak geldi. Sizi bilmem ama, ben kendim için, bu soruya 'pi' diye yanıt verirdim. Neden?

Keşfedilecek bir güzellik

Basit bir sayı pi. Örneğin "1" gibi "yüce" veya "10" gibi "muhteşem" bir sayı değil. Alt tarafı, bir dairenin çevresinin çapına oranı. İmaja ve ambalaja önem verenlerin pek dikkatini çekmez. İlk görüşte çarpan bir güzelliği değil, keşfedilecek bir güzelliği vardır.

Diyelim ki 1'e âşık oldunuz, anında çarpıldınız. Sonuç: yine kendiniz; 1 orada, siz de burada, bir değişiklik yok. Karekökünü aldınız 1, *n*. kökünü aldınız 1; karesini aldınız 1, *n*. kuvvetini aldınız yine 1; hep 1, 1, 1... Daima arkasından gidilecek, sığınılacak bir sayıdır 1.

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Kasım 2007 tarihli 45. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

Veya 10'a âşık oldunuz, ilk bakışta çarptı sizi. Sonuç: yanınızda bir 0. Bir daha çarpıldınız, bir 0 daha... Sadece yanınızda gezdireceğiniz bir sayıdır 10.

Ama pi bunlar gibi değil. Sade ama, derin. Verici bir sayıdır pi. Daha doğrusu boyut katıcı bir sayı. Ama emek vermeniz, pi'yi keşif serüvenine başlamanız gerekir.

"Noli turbane circulos meos!"

Kimler tutulmamış ki pi'ye? Pi'nin ilk farkına varan kişi, tekerleği icat eden *Homo sapiens sapiens* olabilir. Yazılı belgelere gelince, eski Mısırlıların bu işle uğraştıkları anlaşılıyor. Aşkının izini bırakan ilk kişi, ünlü *Rhind Papirüsü*'nü yazan Mısırlı katip Ahmes'miş (MÖ 1650). Mezopotamyalılar da geri kalmamış; hatta bence bir gün *Rhind Papirüsü*'nden daha eski bir Sumer tableti bulunabilir, pi'yi konu alan. Yaşayan son Sümer Kraliçesi Muazzez İlmiye Çığ'a danışmak lazım.

Antik Ege matematikçilerinin yüzyıllar boyu başını döndürmüş pi. Koslu Hippocrates, sayılara tapan Pithagoras, dünyanın yuvarlak olduğunu söyleyen Eratosthenes, pi'nin ilk soyut tanımına yakınlaşan ünlü Euclides, Pergeli Apollonius, İskenderiyeli Heron, Samoslu Conon ve daha niceleri pi'yi keşfetmeye çalışmışlar. Bin bir yöntem denemişler, pi'ye tam olarak sahip olabilmek için. Ama nafile, giderek daha fazla yakınlaşmakla yetinmişler.

Bu noktada aşkı uğruna ölümü göze alan Archimedes'e değinmeden geçmek olmaz. Döneminin en yaklaşık pi değerini bulan Archimedes'in nasıl öldüğü bilinir. Siracuse'de doğduğu kasabayı bilimin yöntemleriyle Romalılara karşı savunan Archimedes, kent fethedildikten sonra kendisini İmparator Marcellus'a götürmek için gelen Roma askerine sert bir şekilde çıkışır ve sinirlenen asker tarafından bıçaklanarak öldürülür. Archimedes, kuma çizdiği şekillere gölgesi vuran askere "Noli turbane circulos meos!" diye bağırmıştır. Yani, "Dairelerimi sakın bozma!" Gerektiğinde ölümü göze alabilmektir aşk!

Hayyam nasıl şair oldu sanıyorsunuz?

Antik Çinli ve Hintli pi tutkunlarını da unutmayalım. Hon

Han Shu, Wang Fau, Liu Hui, Siddhanta, Zu Chongzhi, Tsu Ch'ung Chi, Aryabhata, Brahmagupta, dönemlerinde yakınlaşma rekorları kıran pi âşıkları. Cebiri, trigonometriyi bulan ortaçağ Doğu bilginlerinin pi'yi keşfetme uğraşına girmemelerine olanak yok. Hem ünlü bir matematikçi hem de bir aşk ve şarap şairi olan Ömer Hayyam'ın, pi ile haşır neşir olmaması nasıl düşünülebilir? Hayyam nasıl şair oldu sanıyorsunuz? Bir matematikçiyi, ancak pi şair yapabilir!

Rönesans sonrası Avrupalı matematikçilere gelince, pi'ye tutkun olmayan yok gibi. En ünlü ikisini sayalım: Pi'ye bugün kullandığımız adını veren İsviçreli Leonhard Euler ve Alman Carl Friedrich Gauss. Euler şair olmamış ama kör olmuş! Gauss ise daha gerçekçi (yani âşık değil!), bakmış pabuç pahalı, hesaplamaları asistanı Dahse'ye devretmiş.

20. yüzyılın en ünlü pi tutkunlarından olan Hintli garip matematikçi Ramanujan'ı da anmadan geçmeyelim. Genç yaşta hayatını kaybeden Ramanujan'ın deneysel yöntemlerle oluşturduğu pi denklemleri hâlâ matematikçileri uğraştırıyor.

Karşılıksız emek

Günümüzde bilgisayar icat edildi mertlik bozuldu. Bugünün pi tutkunları kendi beyinlerini değil, bilgisayarları çalıştırıyorlar. Bu yolla 1,24 trilyon basamağa kadar yaklaşık değerleri oluşturulmuş pi'nin. Bir bilgisayar topluluğuna sahipseniz ve boş zamanınız da varsa siz de basamakları artırabilirsiniz. Ama bunun ne anlamı var ki; kapitalizmin sanal aşkları! Bir de "Pi günü" icat etmişler. Mart'ın, yani 3. ayın 14. günü. Soğuk Amerikan esprileri gibi, değil mi?

Oysa pi'nin değeri niceliğinde değil, niteliğinde. Niceliksel yaklaşımlara -isterseniz binlerce bilgisayarı binlerce gün çalıştırın- kendini vermez pi. 1'leri, 10'ları kovalayabilir, hatta yakalayabilirsiniz. Kovalanarak yakalanamaz pi; tıpkı aşk gibi. Hem pi kaçmıyor ki, hemen yanı başınızda. Pi keşfedilebilir, daha doğrusu pi'ye "erilebilir" ancak. Ve sonsuz bir keşif uğraşıdır bu, maddenin hareketi gibi. Mutlak doğrunun olmadığının kanıtıdır pi. Yaşamda, doğada ve evrende "mutlak gerçek" yoktur; onlar

Tanrı katlarında bulunabilir ancak. Pi, bize bunu söyler.

Nasıl, pi'yi sevmeye başladınız mı? Yandınız! Çünkü pi de sizi sevmeye başladı. Kolay sever pi; sıcaktır, sevecendir. Birdenbire atmosferiniz, girdabınız oluverir.

Aşk da pi de "karşılıksız emek" demektir. Piyasa sınırları içinde karşılıkları yoktur.

2. BÖLÜM

MÜZE - LABORATUVAR

Dünyanın bütün vahşileri, birleşin!*

İnsanlığın uygarlık döneminin taş çatlasa 8-10 binyıllık bir geçmişi var. Kaldı ki başlangıçta uygar denebilecek toplumlar, barbar topluluklar denizinin içindeki adacıklar konumunda. Uzun süre de böyle devam ediyor. Örneğin Türklerin uygarlığa geçişinin topu topu 1500 yıllık bir mazisi var. Kapitalizmin döl yatağı olan Batı ve Kuzey Avrupa toplumlarının uygarlık birikimleri ise daha da az.

Demek ki, nereden bakarsak bakalım, modern insan (*Homo sapiens sapiens*), var oluş tarihinin sadece küçük bir kısmını "uygar" olarak yaşamış. Uzun ve uzun yıllar, vahşi ve barbar topluluklar olarak hayatını devam ettirmiş. Ama uygarlık, bir kez ortaya çıktı mı, bir virüs gibi çoğalıyor ve yayılıyor. Uygar toplumlar, ya barbar toplulukların yaşadığı coğrafyaları fethederek ya da barbar topluluklar tarafından fethedilerek kapsama alanını genişletiyor. Yani ya fethederek uygarlaştırma ya da fethedilerek uygarlaştırma. Hatta ikinci tür örnekler çok daha fazla. Doktor Hikmet Kıvılcımlı buna "tarihsel devrimler" adını takmıştır; barbarın uygarı fethederek uygarlaşması... Kısacası, fethedilsen de fethetsen de uygarlık virüsünden paçayı kurtaramıyorsun!

Peki, uygarlık çok matah bir şey mi? Özel mülkiyet, meta, para, sınıf, sömürü, sınır, devlet, ordu, savaş, din vb. ne kadar matahsa, işte o kadar... Dilimizde (sanırım bütün dillerde) "uy-

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ocak 2008 tarihli 47. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

gar" sözcüğü olumlu, "vahşi" ve "barbar" sözcükleri olumsuz bir anlam taşır. "Uygar"ı övmek, "barbar"ı ise sövmek için kullanırız. Bunun nedeni, tarihin uygarlar tarafından yazılmış olmasıdır; zaten yazıyı da onlar keşfetmedi mi? Bu da *Homo sapiens sapiens*'in "resmi tarihi" olsa gerek.

Günümüzde -sağ olsun kapitalizm sayesinde- dünya üzerinde uygarlaştırılmamış bir topluluk neredeyse kalmadı. Kalanlar da her halde antropologlara laboratuvar olsun diye tutuluyorlar.

Fakat ben bu yazıda tersini iddia edeceğim. Uygarlar ne yaptılarsa, *Homo sapiens sapiens*'i o kadar da uygarlaştıramadılar. Son dönemde yoğun bir "uygarlaştırma" atağı yaşanmasına karşın, yine de "uygarlık-dışı" yanlarımızın başat olduğunu düşünüyorum. Hatta türümüzün devamının da bu "uygarlıktan nasibini almamış, vahşi" yanlarımıza bağlı olduğunu...

***

Bir topluluk uygarlığa adım atar atmaz, yapısı gereği kendi içinde ikiye bölünüyor: Kendini yaratılan toplumsal artının sürekliliğini ve güvenliğini sağlamak için görevli sayanlar bir yanda, bu toplumsal artının eşit ve adil bir biçimde paylaşılmasını talep edenler diğer yanda. Uygarlık olursa eşitlik, eşitlik olursa da uygarlık olmuyor. İkisinden biri tercih edilecek. İnsanlar -doğal olarak- güvenliklerinden vazgeçemiyorlar, eşitliklerinden vazgeçiyorlar. Zorunlu olarak vazgeçiyorlar ama, o eski eşit ve özgür (vahşi!) günlerini de unutamıyorlar. Başlıyor mu eşitlik ve özgürlük mücadelesi!.. Önce nostalji yaparak ve hayal ederek (örneğin cennet ütopyası), giderek ciddi ciddi ayaklanarak (sosyal devrimler) bu mücadele sürüyor ve uygarlığın gelişiminin de motoru oluyor.

İşte bu kadim bölünme, bütün uygar toplumların olduğu gibi, tek tek "uygar" bireylerin de temel çelişmesidir. Güvenlik mi eşitlik mi? Güvenlik mi özgürlük mü? Uygarlık mı vahşilik mi? Güvenlikten vazgeçemeyeceğimize göre, hem güvenli hem de eşit ve özgür olmanın yolunu arayacağız. Zaten insanlık da 10 binyıldır bunun yolunu arıyor. Galiba bulmanın da eşiğinde. Çünkü eşit ve özgür olmadan güvenli olamayacağı bir noktaya doğru ilerliyor. Güvenli olmak için eşitliğinden ve özgürlü-

günden vazgeçme noktasından, eşit ve özgür olmadan güvenli de olamayacağı bir noktaya ulaşmıştır insanlık. 10 binyılda bu kadar yol alabildik. Uygarlığın ve tarihin sonu insanlığın ufkundadır artık!

***

Uygarlıktan nasibini almamış yanlarımızdan söz etmiştik. Yani metalaştırılamamış, piyasaya düşürülememiş yanlarımız. Nicelleştirilmemiş, ölçüye vurulamayan, tam olduğumuz, bir olduğumuz alanlarımız. Neyse ki hâlâ markete gidip 250 gram aşk, yarım kilo dostluk satın almıyoruz. Çocuklarımız için bir karşılık beklemeden her türlü fedakârlığı yapabiliyoruz. Sokakta bir aç gördüğümüzde ekmeğimizi paylaşıyoruz. Hayal kuruyoruz. Oyun oynuyoruz. Sevdiklerimizle vakit geçiriyoruz. Bunlar bizim karşılıksız emek alanlarımız. Uygarlaştırılamamış, "vahşi" yönlerimiz.

Sınıflı, sömürücü sistemler (yani uygarlık biçimleri), insanların bu "vahşi" yönlerini sınırlamaya, baskı altına almaya, el koymaya çalışır. Uygarlığın doğal eğilimi budur. Kapitalizm öncesi haraçlı sistemler (köleci, feodal, merkezi feodal) bunu oldukça kaba yöntemlerle, çıplak zoru devreye sokarak veya dini (Tanrı korkusunu) kullanarak, insanı "köle" ve "kul" ederek yaparlardı. Kapitalizm ise çok daha ince ve etkili bir yöntem kullanıyor. Kurtlaştırarak köleleştiriyor. Özgürleştirerek kullaştırıyor. Özgürlük ile eşitlik arasına kama sokuyor. Her şeyi almakta ve her şeyi satmakta özgürsünüz! Yeter ki alın, satın! Piyasanın dışında hiçbir alan kalmasın! Sadece mallar ve doğal kaynaklar değil, sadece kol ve kafa emeği değil; genlerine kadar bedenler de, elementler ve atomlar da, doğa da, duygular da, hayaller de nicelleştirilsin, alınır-satılır kılınsın, piyasaya düşsün.

Bu noktada Marx'ın *1844 Elyazmaları* adlı eserinden bir pasaj aktarmak istiyorum. Genç ve romantik Marx ne güzel yazmış:

> Ne kadar az yer, içer, kitap okursan, tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen, ne kadar az düşünür, sever, kuram yaratır, şarkı söyler, resim ve eskrim yaparsan, o kadar fazla sermaye biriktirirsin; mezar böceklerinin ve toprağın yok edemeyeceği hazinen o kadar büyür. Kendin ne kadar

azalırsan o kadar çoğa sahip olursun; kendi öz hayatını dile getirmenle dışsallaşmış hayatını dile getirmen ters orantılıdır; yabancılaşmış varlığın gitgide büyür.

Liberal ütopya, her şeyin, her türlü yaşam alanının metalaştırılmasıdır. İnsanın "meta-insan"a dönüşmesi. Özgür insan! Daha doğrusu, özgürlüğün metalaştırılması. Bütün iplerini koparmış insan! Anasından, babasından, çocuğundan, dostundan, yavuklusundan da "bağımsız" olan insan... Vicdan, ahlak, ilke, vatan... bütün bunlardan kurtulmuş insan... Uygar insan!

Her yönüyle piyasaya düşmüş bir insan, artık insan mıdır, yoksa meta mı?

Nicelleştirilebilir olmak, harcanabilir/tüketilebilir olmak anlamına gelir. Neyiniz nicelleşmişse ve piyasaya düşmüşse, zaman içinde tükenecek demektir. Kapitalizm, uygarlığın tükeniş noktasıdır. Neo-liberal ideologların deyimiyle "tarihin sonu." Kapitalizm, "tarihin sonu"nu ancak "insanın sonu"nu getirerek gerçekleştirebilir.

Neyse ki buna olanak yok. Neden mi? Hiç "güvenli" değil de ondan... Gelinen noktada uygarlık bize ancak bir "cangıl" vaat edebiliyor. Hiçbir şeye güvenemeyeceğiniz bir toplum biçimi. Annenin elinin, sevgilinin gözünün bile yalan söyleyebileceği bir toplum. Özgürlüğü koskoca bir yalan. Eşit, zaten değil. Ama en önemlisi güvenli de değil.

İnsanlık, ancak uygarlığı aşarak türünü devam ettirebilir. Gün oldu, devran döndü. *Homo sapiens sapiens* türünü ancak uygarlaşarak devam ettirebilirdi; şimdi de ancak uygarlığı aşarak. Vahşi kalan yanlarımız, en büyük dayanağımızdır bu mücadelede.

Tabii, bunlar doğanın diyalektiğinin umurunda bile değil; bizim tartıştığımız toplumun ve insanın diyalektiği. Yani evrenin ve doğanın genişliği göz önüne alındığında, ıvır zıvır işler!

***

Bir soru ortaya atarak ve belki de başka bir yazının konusunu belirleyerek bu yazıyı bitirelim. Sosyalizm, kapitalizmin "kapitalize" etmeye çalışıp da edemediği vahşi yönlerimizin "sosyalize" edilmesi midir? Örneğin çocuk bakımının devletleştirilmesi/

kamulaştırılması mıdır? Bana pek öyle gelmiyor. Hatta bu tür bir sosyalizm anlayışını izlediğimizde, olsa olsa Orwell'ın *1984*'üne varırız gibi geliyor. Bu da bir uygarlık türü olmuyor mu? Sosyalizmi, sadece kapitalizmi aşmak olarak değil, uygarlığı aşmak olarak kurgularsak daha farklı yöntemler bulmayacak mıyız? Galiba bu sorunun yanıtında dünyanın fazla kapitalize olmamış coğrafyaları ön alacak.

Neyse, bu kadar serbest atış yeter. Ben Marx'ın *1844 Elyazmaları*'nı biraz daha okuyup yatacağım.

Keşfin diyalektiği*

Bilim ve Gelecek'in 23. sayısında arka arkaya iki makale yayımladık. Biri tarih boyu İpekyolu gezginlerini ele alıyor; diğeri de Çinli amiral Zheng He'nin 15. yüzyılın başında dünyanın dört bir yanına yaptığı yolculukları anlatıyor. Bu makaleleri sadece hoş ve popüler yazılar olmaları veya ilginç iddialar içermeleri dolayısıyla yayımlamadık. Bu örneklerin "coğrafi keşif" kavramı konusunda bir tartışmaya kapı aralayabileceklerini de düşündük.

"İpekyolu gezginleri" başlıklı makalede bir nokta dikkat çekiyor: İpekyolu'nun ilk kâşifleri ve seyyahları Çinliler'dir. Sonra (9-13. yüzyıllar arasında) Araplar ve İslam Uygarlığının gezginleri ön alıyor. 15. yüzyıldan itibaren de Avrupalılar, bu sefer batıdan doğuya yol alarak Asya'nın içlerini "keşfediyor"lar. Kısacası, uygarlığın merkezi hangi coğrafyaya kaymışsa, kâşif ve seyyahlar da oradan çıkmış. İpekyolu sürekli "keşfedilmiş"; önce Çinliler, sonra Araplar, en son Avrupalılar tarafından. Öyleyse "keşfedilmiş" yerine "ele geçirilmiş" sözcüğünü kullanmak daha doğru değil mi?

Zheng He'nin yolculuklarını anlatan yazıya da aynı sorunsal çerçevesinde bakabiliriz. Dönem, 1405-1430 arasıdır. Yani ünlü "Keşifler Çağı"nın başlamasına daha 50 yıl var. Çinli Amiral, döneminin en gelişmiş teknolojisiyle donatılmış 300 gemisi ve 30 bin mürettebatıyla dünyanın tüm okyanuslarında dört dönü-

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ocak 2006 tarihli 23. sayısında yayımlandı.

yor. Gavin Menzies'in yazdıklarında bazı abartmalar bulunabilir, Zheng He ve filosu adı geçen her yere gitmemiş olabilir, ama söylenenlerin çeyreği bile gerçekse, "Keşifler Çağı" kavramını sorgulamak gerekmiyor mu?

"Keşif" kavramının ideolojikliği

Aslında sorgulamaya çok daha kökten başlamak gerekir. Keşif, doğada (evrende) var olan, ama o ana kadar insanlar tarafından varlığı (veya mekanizması) bilinmeyen bir olgunun varlığının (veya mekanizmasının) tespit edilmesidir. Elektronun veya radyumun keşfi, yeni bir böcek türünün veya bir virüsün keşfi, kan dolaşımının keşfi, yeni bir galaksinin keşfi gibi... Coğrafi keşif ise, o ana kadar hiçbir insanın ayak basmadığı bir alana, insanlar tarafından ulaşılması demektir. Konuya bu tanımlar ışığında yaklaşıldığında, örneğin Kolomb'un Amerika'yı keşfinden veya James Cook'un Avustralya'yı keşfinden söz edilebilir mi? Kolomb Amerika'ya, Cook Avustralya'ya ayak bastığında, orada yerlilerle karşılaştılar. Demek ki onlardan önce de, o topraklarda insan yaşamı bulunuyordu. Kolomb'un ve Cook'un eylemlerine "coğrafi keşif" diyebilmek için, söz konusu yerlileri insandan saymamak gerekir. İlle de keşif demek istiyorsak, Kolomb'un veya Cook'un bireysel keşiflerinden söz edebiliriz; ama o zaman ben de Amerika'ya ilk gittiğimde Amerika'yı "keşfedeceğim" demektir!

Bazıları ise coğrafi keşif kavramını bir "uygar etkinliği" olarak tanımlıyorlar. Yani uygarlar keşfeder, barbarlar/vahşiler ise keşfedilir. Bir adım ötesi ırkçılık olan bu tanımı doğru kabul etsek bile, yine bir keşiften söz edemeyiz. Çünkü Amerika'da, Avrupalılar'ın ilk kez ayak basmasından yüzyıllar öncesinde kendilerine özgü bir uygarlık aşamasına ulaşmış ve bu süreçte, Avrupalılar'ı karşılaştıklarında şaşırtacak ölçüde ilerlemiş toplumlar bulunuyordu: Aztekler, Mayalar, İnkalar gibi...

Neresinden bakarsak bakalım, 15. yüzyılın ikinci yarısında başlayan, Avrupalı Kristof Kolomb'un, Vasco de Gama'nın, Magellan'ın, James Cook'un... yolculuklarıyla simgelenen "coğrafi keşif" kavramı, Avrupamerkezci bir kavramdır; ideolojik bir

kavramdır. (Bu büyük denizcilerin başarılarını küçümsediğimiz sanılmasın. Onlar yepyeni ve devrimci bir uygarlığın ihtiraslı öncüleriydiler. Burada kavramsal bir tartışma yapıyoruz.) Söz konusu olan, Avrupalıların ilkleridir, insanlığın ilkleri değil. Kapitalist Batı, daha sonraki üstünlüğüne dayanarak, kendi ilklerini insanlığın ilkleriymiş (yani keşifmiş) gibi yutturmaya çalışmış ve bunda da (ders kitaplarımızda bile bütün bu yolculuklar coğrafi keşifler olarak sunulduğuna göre) önemli ölçüde başarılı olmuştur.

Keşfedilemeyenler de var

İlginç bir nokta daha var: Avrupamerkezci tarih, Amerika'nın, Avustralya'nın ve Afrika'nın "keşfi"nden söz eder, ama kimse örneğin "Çin'in keşfi veya Asya'nın keşfi" gibi bir söylemi ağzına alamaz. Bu durum, söz konusu ideolojinin tarihsel sınırlarını da belirlemektedir. Oysa ünlü Marco Polo, 13. yüzyılda uzun kara yolculuğundan sonra Çin'e ulaşmıştı. Marco Polo neden "Çin'in kâşifi" olamadı? Polo'nun, Kolomb'dan veya Cook'tan ne eksiği vardı? Çin'e ulaştığında gördüğü ihtişamlı uygarlık karşısında aşağılık duygusuna kapılmıştı da ondan... Avrupalılar bir türlü Çin'i "keşfedemediler." Siz bunu "fethedemediler" diye de okuyabilirsiniz. Bu nedenle Çin'in Avrupalı bir "kâşifi" yoktur. Asya; Amerika veya Avustralya gibi çıkmadı, hep çetin ceviz oldu, direndi, dolayısıyla "keşfedilemedi." Bu olgu, "coğrafi keşif" kavramının hem Avrupamerkezci ve ırkçı niteliğini, hem de sınırlılığını açığa çıkarmaktadır. 16. yüzyılın başlarında, Avrupalılar (Portekizliler) ilk kez deniz yoluyla Çin'e ulaştıklarında, onları gören Çin İmparatoru "Barbarlar geldi" demiştir; ilginç değil mi... Ming Hanedanı İmparatoru Wang Yang-ming, bu çapulcuları bir sene kadar misafir etmiş, ama onlara "haydut ve korsan" muamelesi yapmıştır. Amerika'yı "keşfeden" ve orada tarihin en büyük soykırımını başlatan Portekizliler, Çin'e geldiklerinde yelkenleri suya indiriverdiler, çünkü Çin'de kendilerinden çok daha üstün bir uygarlıkla karşılaştılar ve orayı "keşfedemeden" geri döndüler.

Bazı tarihsel olgular

Coğrafya oldukça "ideolojik" bir bilimdir; tarih zaten öyle. Konumuzla ilgili göz ardı edilen veya araştırılmaya değer görülmeyen bazı tarihsel olgulara bakalım. Çinli amiral Zheng He'den başlayalım. Coğrafi keşifleri konu alan (okullarımızda okutulan ders kitapları da dahil) yüzlerce kitabın satır aralarında bile Zheng He'den söz edilmiyor. Oysa 15. yüzyılın başlarında okyanusların tartışmasız hâkimi Çin'di ve bu engin denizlerde Zheng He, muazzam filosuyla dolaşmakta, hem keşif hem de ticaret yapmaktaydı. Portekizli ve İspanyol maceracılar okyanusa açılacakları birkaç küçük gemi bulabilmek için Avrupalı kral ve kraliçelerin kapılarını aşındırırken (Kolomb, Osmanlı padişahından bile medet ummuş ama reddedilmiştir) ve tayfalarını ancak ölüm mahkûmlarıyla korsanlardan devşirebilirken, Amiral Zheng He, Kolomb veya Gama'nınkilerin en az 5-6 kat büyüklüğündeki yüzlerce gemisiyle (Yüzen Ejderhalar) ve emrinde (asker, tacir, diplomat) 30 bin kişiyle açık denizlerde seyrediyordu. Bu net bir üstünlüktür; ama Avrupamerkezci tarihçiler tarafından hasır altı edilmiştir. Oysa Avrupalılar bu çapta bir donanmaya, belki 18. yüzyılda bile ulaşamamışlardı (İngilizlerin ve Hollandalıların 18. yüzyıldaki deniz gücünü 15. yüzyıl Çin'inkiyle kıyaslamak gerek). Uzmanlar, bütün Hint Okyanusu'nda, Güney Çin denizlerinde, Avustralya kıyılarında, tüm Doğu Afrika kıyılarında ve bu arada Afrika'nın en güney ucu Ümit Burnu'nda, Japonya açıklarında, Pasifik adalarında, hatta Güney Amerika'nın güneyinde bile Zheng He ve donanmasının izlerine rastlandığını belirtiyorlar. Eğer bütün bunlar doğruysa -ki sadece Amerika tartışmalıdır-, Batılılar tarafından yazılmış coğrafi keşifler tarihini çöpe atmak gerekir. Ne Vasco de Gama Ümit Burnu'nu dolaşan ilk kişidir, ne Kristof Kolomb Amerika'ya ve de James Cook Avustralya'ya (kıta dışından) ulaşan ilk kişilerdir. Bütün bu "keşif"lerin altındaki imza en azından Amiral Zheng He ve denizcileridir.

En azından diyoruz, çünkü Zheng He'den de önce bu denizlerde ve kıyılarda seyredenler vardı. Örneğin Viking gemicilerinin

11. yüzyılda Kuzey Amerika'ya ulaştıkları ve bazı yerleşim yerleri kurdukları kesindir. Ama öyle görülüyor ki, Kızıl Erik, oğlu, damadı ve arkadaşları Avrupamerkezciler tarafından adamdan sayılmıyor. Oysa Vikingler de Avrupalıdır. Ama kapitalist gelişimin tarihsel hattının öncesinde (dışında) kalmışlardır ve ataları, zamanında bütün Batı, Orta ve Güney Avrupa'yı korkudan titretmek gibi büyük bir suç işlemiştir. Koskoca Amerika'nın keşfinin onuru, böylesi barbarlara bırakılabilir mi hiç!

15. yüzyıl başlarında Endülüs Arapları'nın da Atlas Okyanusu'nu epey zorladıkları biliniyor. Demek ki Sis Okyanusu'nun Endülüs-Karayipler kulvarı insanlığın ufku içine girmişti o yüzyılda. Kolomb'un 15. yüzyıl sonundaki yolculuğu kim bilir kaçıncı girişimdi? Kim bilir kaç Mugarrarîn (baştan çıkarılmış anlamına geliyor!) ekibi, büyük olasılıkla yanlarına Portekizli arkadaşlarını da alarak bu büyük maceraya atılmıştı? Afrika'nın batı kıyısında hüküm süren Mali Kralının okyanus macerası ise söylenildiğine göre başarıya ulaşmıştır. Bizim Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinde de Kolomb öncesi Amerika yolculuklarının izlerine rastlandığını söylemeden geçmeyelim.

İlkçağ'ın tüccar ve denizci halkı Fenikelilerin, Mısır Firavunu'nun maddi ve manevi finansörlüğüyle, Kızıldeniz'den başlayıp, bütün Afrika'yı dolaşıp, sonunda Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Doğu Akdeniz'deki yurtlarına ulaştıkları inanılmaz yolculuk, Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nun kâşifi olduğu savını komik duruma düşürüyor. (Herodotos'un yalancısıyız!)

Kimin ihtiyacı varsa...

Özetle, öyle anlaşılıyor ki, Avrupalılar dünyanın son (!) kâşifleridir. Peki "son" olmalarına karşın onları "ilk" yapan nedir? Neden Zheng He'nin açtığı yoldan dünyanın dört bir yanına Çinli tacirler yayılamadı? Neden Fatih'in oğlu II. Bayezid, kendisine yalvaran Kolomb'a birkaç gemi bahşedip, üstelik yanına Osmanlı levendlerini de katıp Yeni Dünya'ya açılmak istemedi? Uzaydan görülen tek insan yapısı olan Çin Seddi'ni inşa etmiş Ming İmparatoru, hele bir de böylesi bir donanmaya sahipken, dünyanın fethini Portekizli-İspanyol korsanlarına mı bırakacak-

tı? Koskoca orduları Mehter Marşı'nın ezici nameleri eşliğinde Viyana kapılarına dek götürebilen, Akdeniz'de cirit atan, Bizans'ı yıkıp çağ açan Osmanlı, okyanusa açılacak üç-beş gemiyi mi bulamayacaktı? Olmadı, çünkü ihtiyaçları yoktu. Kolomb'un II. Bayezid'e, "Bana bir gemi verin, size yeni bir dünya bulayım" dediği biliniyor; Bayezid reddediyor. Eski Dünya ile Yeni Dünya'nın çatışmasıdır bu. Çin ve Osmanlı feodallerinin dünyanın yuvarlak olmasına ihtiyaçları yoktu! Pirî Reis'in, bugün bize küçük bir parçası kalmış ünlü haritasını yaptıktan sonra Yavuz Sultan Selim'e sunduğu, Padişah'ın da haritaya bakıp "Dünya bir hükümdara yetmeyecek kadar küçükmüş" dediği söylenir. Bugünden baktığımızda, dünyanın değil ama, o kibirli sözüne karşın Yavuz'un dünyasının küçük olduğu görülüyor.

Dönemin Avrupalılarının ise ihtiyaçları vardı. Avrupa'da yeni yeni palazlanmaya başlayan burjuvazinin, dünya kaynaklarına ulaşabilmek için yeni bir yola ihtiyacı vardı. Zenginlikler kaynağı Çin'e ve Hint'e giden yolları, bir başka "baba" devlet Osmanlı tutmuştu. O halde kendi feodalleri tarafından bile aşağılanan Avrupalı burjuva için, dünyanın yuvarlak olmasından başka çare yoktu. İşte bu yüzden bütün zenginliklerin göbeğinde oturan Çin İmparatorları ve Osmanlı Padişahları değil de, Avrupalı çapulcular kendilerini hırsla okyanuslara vurdular. Böylece, dönemin "ileri" Asyası değil, "geri" Avrupası, yeni ve "daha ileri" bir uygarlığın beşiği olabildi. Bu sürecin dinamiği ise Avrupa'da ortaya çıkıp palazlanmış devrimci bir sınıfın (burjuvazinin) varlığıdır. Kolomb'u, Gama'yı, Magellan'ı, Cook'u -tüm tarihsel gerçeklere karşın- "ilk" yapan, işte bu dinamiktir. İnsanlığın gelişiminin yasasıdır: "Geri"lik ve altta kalmışlık uygarlığın motorudur: Eşitsiz gelişim yasası... Devrimciliğinden artık eser kalmamış günümüz Batısı neden şaşkınlıkla "tarihin sonu", "ideolojilerin sonu" gibi saçmalıkları üretmeye çabalıyor; çünkü, kusura bakmasınlar, bu yasa bugün de yürürlüktedir.

Neden Çin veya Osmanlı değil de, Avrupa?

15. yüzyıl ilginç bir zaman kesiti; özellikle Çin, Osmanlı ve Avrupa açısından karşılaştırmalı olarak incelenmeye değer.

Çin'de soylulara isyan eden ihtilalci bir köylü önderi (Chu Yüan Chang) tarafından kurulan Ming Hanedanı iktidardadır. Moğollar nihayet sürülmüş, bir Çin pazarı (ulusu) ortaya çıkar gibi olmuştur. Bir orta sınıf oluşmaya başlamıştır. O dönemde oluşturulan Amiral Zheng He'nin donanması dünyaya sadece asker değil, tacir de yaymaya başlamıştır. Çin, sanki kapitalizmin eşiğinde gibidir. Osmanlı ise İstanbul'u fethetmiş, ortaçağın simgesi Bizans'ı yıkmıştır. Aydınlanmanın önü açılmıştır. Osmanlı da, ilerici padişah Fatih Sultan Mehmed'in kişiliğinde, bir eşikte gibidir. Fakat iki bölgede de, bütün bu gelişmeler, kadim feodalizmin gücü (daha doğrusu yeni yeni filizlenen burjuvazinin zayıflığı) yüzünden, yeni bir sosyoekonomik sisteme dönüşemedi. Bu başarılar, feodalizmin başarılarına dönüştü. Çin'de Zheng He'nin donanmasının yakılması ve iki direkliden büyük gemilerin yapımının yasaklanması (cezası idamdı!) ilginçtir. Çin, 15. yüzyılın başlarında, kapitalist bir uygarlığa teğet geçip yeniden güçlü bir kara imparatorluğunda (toprak ekonomisinde) karar kıldı. Osmanlı'da da Fatih sonrasında benzer bir gelişme yaşandı. Bu gelişmeler de tarihsel zorunluluktan kaynaklanır. Çin'de de Osmanlı'da da feodaller henüz çok güçlüydü, daha önemlisi devrimci barutlarını henüz tüketmemişlerdi; toplumun ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlar, toplumu geliştirebiliyorlardı. Burjuvazinin ve kapitalizmin günü henüz gelmemişti. Fakat Avrupa'da durum tam tersiydi: Avrupa feodalizmi çürümüştü, güçsüzdü; Avrupa toplumlarının yakıcı ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Dolayısıyla bu ihtiyaçları karşılayabilecek yeni bir sınıfa (devrimci burjuvaziye) gün doğmuştu. Avrupa, dünya feodalizminin zayıf halkasıydı. Avrupa feodalizmde ısrar ederse, ne Çin'le ne de Osmanlı'yla baş edebilirdi. Tek çare vardı: Yeni bir model, yeni bir uygarlık, yeni bir sosyoekonomik düzen: Kapitalizm. Tarih, Çin'de ve Osmanlı'da yüzüne kapanan kapıyı, Avrupa'da açtı. İşte bu yüzden Amerika'nın "kâşifi" Kristof Kolomb olmuştur.

Keşfedilenler keşfetmeye başlıyor

Peki "Amerika'nın keşfi" sona erdi mi? Çok bilmiş otoriteler, yeni bir şeyler bulduğunu düşünen çocuğu "Amerika'yı yeniden

mi keşfediyorsun?" diye sustururlar. Oysa görülüyor ki, hem İpekyolu, hem Amerika, hem de Ümit Burnu sürekli yeniden "keşfediliyor." Bir doğudan batıya, bir batıdan doğuya... Bir dönem feodaller eze eze "keşfediyor", sonra burjuvalar arz-ı endam ediyor. Sıra kime gelmiştir? Bakalım, 500 yıl sonrasının tarihçileri hangi "kâşif"leri yazacak?

Bugün İpekyolu yine karma karışık, "kâşif" kaynıyor. Bazıları İpekyolu'nun batıdan doğuya doğru keşfedildiğini sanıyor ama, daha geniş bir perspektife sahip olanlar, gerçek yönün doğudan batıya olduğunu fark ediyorlar. Dahası Latin Amerika yeni "kâşif"lerle tanışıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, bir kez daha keşfedilenler keşfetmeye başlamıştır. Devrimi yapan Amerika'yı da "keşfeder." Tarihi yapan, tarihi yazar. Bunun "en sonuncu keşif" olması dileğiyle... Sadece maddenin, eşyanın, doğanın ve evrenin keşfedileceği bir insan toplumunun özlemiyle...

Tarihe ölüm!*

Tam da Irak'ta, Amerikan askerlerinin Bağdat'a girip Saddam heykellerini yıktıkları sırada, dünyanın bir diğer ucunda, Venezüella'da da benzer bir eylem gerçekleştiriliyor, ama orada Kolomb heykelleri yıkılıyordu. Meydanlarda toplanmış kitleler "Kolomb'a ölüm!" diye haykırıyordu.

1492'de Amerika'yı "keşfeden" ünlü İspanyol kaşif Kristof Kolomb, bundan tam 500 yıl önce, 20 Mayıs 1506'da hayata gözlerini yummuştu. Peki, 500 yıl sonra "Kolomb'a ölüm!" diye haykırmanın anlamı nedir?

Tarihte "hesap kesmek"

Gazeteciler, Çin Devrimi'nin liderlerinden ve ÇHC Devlet Başkanı Çu En Lay'a 1789 Fransız Devrimi'ni nasıl değerlendirdiğini sorduklarında Çu ilginç bir yanıt vermiş: "Sağlıklı bir değerlendirme için henüz erken." Çu En Lay'ın tarih kavrayışını daha iyi anlayabilmek için bir başka anekdot aktaralım: Yine soruyorlar, "Devrimin liderleri Mao, Çu Teh, siz oldukça yaşlısınız. Öldüğünüzde sağcılar iktidarı ele geçirirse ne olur?" Çu En Lay sakin sakin yanıtlıyor: "Çin'e 3000 yıl feodaller hükmetti. Bir 3000 yıl da sağcılar hükmeder. Sonra yine biz geliriz!"

Tarihte "hesabın kesilmesi" o kadar kolay değil. Kesildiği sanılıyor ama, bazen yüzyıllar sonra henüz kesilemediği ortaya

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Haziran 2006 tarihli 28. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

çıkabiliyor. Çu En Lay ne kadar da haklı. Fransız Devrimi'nin üzerinden henüz 200 küsur yıl geçmiş; daha dün gibi. Bakın, Kolomb'un 500 yıl önceki eylemi, hâlâ nasıl da birbirine zıt değerlendirmeleri doğurabiliyor. Batı Uygarlığının ilk büyük kahramanlarından Kolomb, dünyanın başka bir yerinde milyonlar tarafından lanetlenebiliyor; yani eylemi hâlâ keskin bir tartışma konusu. Bırakalım Kolomb'u, insanlık henüz 1500 yıl önceki Hz. Muhammed eyleminin hesabını kesebildi mi? Nerede kaldı hesap kesmek; karikatürünü bile yayımlayamazsınız!

Bu durumun birinci nedeni, tarihin motorunun "büyük insanlar"ın eylemleri değil, sınıf mücadeleleri olmasıdır. Tarihin vitrinine çıkan insanlar, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, temsil ettikleri toplumsal sınıfların öncüleri olarak boy gösterirler. Yaptıkları eylemler de o sınıfın tarihinin bir parçasıdır. Sınıflarının yaşamı sürdükçe; hatta daha da ötesi, o anda bulundukları tarihsel konumları (ezen-ezilen, sömüren-sömürülen vb. konumlar) çok farklı biçimler alarak da olsa devam ettikçe, hesaplarının kesildiği tam olarak söylenemez. Örneğin 2000 küsur yıl önceki Roma-Spartaküs savaşı bitti mi? Eğer bitmiş olsaydı, 20. yüzyılın başında Alman işçi sınıfı kendilerine "Spartakist" diyen sosyalistler önderliğinde ayaklanır mıydı? Sonuç yine aynı oldu: Rosa ve yoldaşları, bu kez çarmıha gerilerek değil daha "modern" bir yöntemle, kafalarına kurşun sıkılıp nehre atılarak katledildiler. Olsun! Hesabın kesildiğini kim söyleyebilir? Ne Roma'nın hesabı kesilmiştir henüz, ne de Spartaküs'ün. Kısacası, farklı sınıflar ve zıt konumlar devam ettikçe farklı değerlendirmeler de devam edecektir. Kolomb'un, Atlantik'in bir yakasında kahraman, diğer yakasında ise lanetli olmasının, henüz ortak bir fikre varılamamasının bir nedeni budur.

Bu durumun ikinci nedeni, tarihin gelişiminin çizgisel ve evrimsel değil, çatallı ve sıçramalı oluşudur. Eğer çizgisel olsaydı, çeşitli sınıflar ve onların temsilcileri resmi geçit yapar gibi birbiri ardı sıra sahne alırlar ve hesaplar kesile kesile yürünürdü. Fakat tarihin ilerleyişi son derece kaotik. Sıçramalarla, geri dönüşlerle, patlamalarla ve çöküşlerle dolu. Öte yandan Herakleitos'un ırmağı Nil gibi çölde salına salına akmıyor; Amazon misali or-

tamı bir ağ gibi sararak akıyor. Akışın öncülüğü çok değişken, bir dönem önde giden bir süre sonra geriye düşebiliyor. Biraz indirgemecilik yapma pahasına denilebilir ki, tarih "toplumsal mutasyonlar"la ("devrim" de diyebiliriz) ilerliyor. Dolayısıyla tarih yeniden ve yeniden ve her defasında farklı olarak yazılıyor. Genel kural, tarihi yapanın, tarihi yazdığıdır. Tarihi yapmak herhangi bir toplumun tekelinde değil. İşte bugün "Kolomb'a ölüm!" diye haykıranlar da tarih yapmaya başladılar. Yazacakları tarih de farklı olacaktır; sloganlarından anlaşılıyor.

Bunlara bağlı üçüncü bir neden, tarihin iç içe geçen ve birbirini kapsayarak gelişen süreçlerle oluşmasıdır. Bir çekirdeğin giderek bir meyveye dönüşmesi, bir ceninin bir insana dönüşmesi veya -biraz kabalaştırarak söyleyelim- bir "matruşka" gibi. Tarihin gelişimi kaotiktir ama, giderek daha kapsayıcı bir sentezin (düzenin) oluşmakta olduğu gözlenebilir. Yeni bir süreç, eski süreci kapsayarak oluşur. Bu kapsama; kopma, harmanlama, damıtma ve aşma aşamalarıyla gerçekleşir. Böylece eskinin ana süreci, yeni dönemde bir alt aşamaya dönüşür. Yeni sentez, geçmişten geleceğe kapsadığı ve bir alt aşamaya dönüştürdüğü eski süreci yeni baştan değerlendirir ve daha doğru biçimde yerli yerine oturtur. Sınırlılıklar, ancak sınırlar genişlediği zaman ortaya çıkabilir. Ancak o zaman daha olgun bir değerlendirmeye kapı aralanabilir. İşte yeni ve daha kapsayıcı bir sentezin ilk adımlarından birini oluşturan bir devrimin liderlerinden olan Çu En Lay'ın Fransız Devrimi'nin değerlendirmesi için "henüz erken" demesinin nedeni bence budur. Böyle bir sözü 19. yüzyıl Marksistlerinden doğal olarak duyamazsınız. (Marx da dahil) Onlar için Fransız Devrimi'nin yeri nettir. 20. yüzyıl Marksistlerinin sezdiği yeni sentez gelecekte gerçekleşirse eğer, Fransız Devrimi herhalde, belki daha başat bir yere değil (belli de olmaz, belki daha da başat bir yere) ama daha net bir yere oturacaktır yeni tarih tablosunda. Kolomb eylemi de aynı kaderi paylaşacak. İnsanlık gelecekte Kolomb'u daha sakin ve daha olgun bir biçimde değerlendirerek yerli yerine oturtacak; yani hesabını kesecek.

Şimdi bütün bu yazdıklarımız ışığında Kolomb eylemine daha yakından bakalım.

Kristof Kolomb kimdir?

Kişilik olarak değil, tarihsel olarak çözümlemeye çalışalım: Kristof Kolomb kimdir? Büyük bir uygarlığın doğuşunun simgelerinden biri olan müthiş bir devrimci mi? Yoksa -bilincinde olsun veya olmasın- tarihin en büyük kıyımlarından birinin başlamasına yol açan eylemin öncüsü mü? Kahraman mı, lanetli mi? Şu anda her ikisi de. Gelecekte? Bazı şeyler seziyoruz, ama tam olarak bilemiyoruz; "henüz erken"...

Kristof Kolomb "tarihin bir kör aleti" olarak değerlendirilebilir mi? Bilindiği gibi bu Marx'ın deyimidir. Marx, 1853'de yazdığı "Hindistan'da İngiliz egemenliği" adlı makalesini şöyle bitirir:

> Hindistan'da bir toplumsal devrim yaratırken, İngiltere'nin, en aşağılık menfaatleri göz önünde tutarak hareket etmiş ve amaçlarına varmak için budalaca davranmış olduğu besbellidir. Ama önemli olan, işin bu yanı değil. Önemli olan, insanlığın kendisini bekleyen geleceği, Asya'nın bugünkü durumunu alt üst eden bir devrim olmaksızın gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Gerçekleştiremeyeceği doğruysa, İngilizlerin cürümleri ne olursa olsun, bu cürümleri, sözü geçen devrimi ortaya çıkarmış olmalarından dolayı **tarihin birer kör aleti olarak** görmemiz gerekir. Öyleyse, eski bir dünyanın yıkılışını seyrederken ne kadar hüzün duyarsak duyalım, Goethe ile birlikte şöyle seslenebiliriz: 'Neşemizi artırdığına göre, bu acı bizi üzmeli mi? Timur'un boyunduruğu sayısız insan hayatını ezmedi mi?'[1]

Marx bu satırları yazdığında Avrupa'da sanayi devrimlerinin doruğu yaşanıyordu ve "insanlığın kendisini bekleyen geleceği" önce kapitalizm ve ardından sosyalizm olarak düşünülüyordu. Bu bakış açısıyla İngilizler, ne kadar zalimce davranırlarsa davransınlar, Hindistan'da kapitalizmin (dolayısıyla sosyalizmin) yolunu açan "tarihin kör aleti" olarak değerlendiriliyorlardı. Benzer biçimde, Kolomb ve ardılları da, Amerika'da tarihin önünü açan "kör aletler" olarak nitelendirilebilir.

---

1) K. Marx – F. Engels, *Sömürgecilik Üzerine*, Gerçek Yayınevi, Çev. Selahattin Hilav, Birinci Baskı, Ekim 1966, s.35.

Eğer tarih çizgisel bir hat izliyorsa, yani bütün dünya için sosyalizm ancak kapitalizm sonuna kadar yaşandıktan sonra gündeme gelebilecekse, Marx haklıdır. Ama böyle olmadı, tarih kendine başka bir mecra buldu. Sosyalizm, ezilen dünyada, kapitalizmden değil, anti-kapitalizmden çıktı. Bilindiği gibi 20. yüzyılın kapitalizmi aşma ve sosyalizme ulaşma pratikleri, kapitalizmin en ileri gittiği yerlerde değil, Rusya ve Çin gibi kapitalizm açısından oldukça geri bölgelerde, kapitalizme direnerek ortaya çıktı. Hadi Rusya ve Çin'i bir kenara bırakalım, çünkü oralarda geri dönüşler yaşandı ve yeniden kapitalizm yoluna sapıldı. Peki, günümüz pratiğine bakarsak ne görüyoruz? Eğer Marx haklı olsaydı, bugün Latin Amerikalı sosyalistler "Kolomb'a ölüm!" diye değil, "Yaşasın Kolomb!" diye haykırırlardı. Yani şu veya bu düzeydeki kapitalizme direnme (ve aşma) atağı "Kolomb'a ölüm" sloganıyla geliyor, "Yaşasın Kolomb" sloganıyla değil. Ne dersek diyelim, yeni bir tarih (yeni bir sentez), Kolomb'a (veya Hindistan'ı sömürgeleştiren İngilizlere) direnilerek oluşturuluyor, Kolomb'u (veya Hindistan'ı sömürgeleştiren İngilizleri) destekleyerek değil. Bugün Latin Amerikalı sosyalistler tarihten bir esin kaynağı arayacak olsalar, Kolomb'u ve ardıllarını mı bulacaklar, yoksa onlara bir şekilde direnmiş olan Aztek ve İnka imparatorlarını veya "ilkel" yerlileri mi? Bolivya'da yeni iktidara gelen Morales'in, resmi yemin töreninden birkaç gün önce, 20 bin kızılderilinin katıldığı ve İnka geleneklerine göre düzenlenen "taç giyme" törenine Güneş Rahibi olarak katılması ve Bolivya'nın yerli halkı tarafından İspanyolların gelişinden 500 yıl sonra ilk "resmi" lider olarak kutsanması ilginç değil mi? Dikkat edelim, esin kaynakları Kolomb değil, Güneş rahipleri! Bugün sosyalizme ulaşmaya (veya emperyalizme direnmeye diyelim) çalışanlar, Kolomb ve ardıllarından değil, Kolomb ve ardıllarına direnenlerden esinleniyorlar. Demek ki, daha derinlere kepçe atan başka bir süreç başlamıştır ve o süreç Kolomb'la simgelenen eylemi -şimdilik- olumlu bir yere koymuyor. "Şimdilik" dedik; çünkü yeni süreç henüz kopma aşamasındadır, dolayısıyla eleştiri dozu yüksektir. Kendini tarihe kabul ettirebilmesi için Kolomb'u öldürmesi gerekiyor. Süreç henüz "yiğidi öldürme"

aşamasındadır; hele bir öldürsün, sonra "hakkını verecektir."

"Kolomb kimdir?" sorusunun nihai yanıtı gelecekte verilecek. Kolomb 500 yıldır bir "kahraman" ve "öncü" idi. Fakat kimin kahramanı ve öncüsü?: Burjuva Batı Uygarlığının. Batı Uygarlığı bir insanlık sentezi yaratamadı, sınıflılığı aşamadı. Yaratamamasının nedeni sadece geldiği son aşama (emperyalizm) değil; kökenindeki yıkıcılık ve yok edicilik. Daha doğrusu, yıkıcı ve yok edici bir devrimcilik. İşte bu nedenle bugün emperyalizme direnenler, sadece "Kahrolsun Bush!" demekle yetinmiyorlar, "Kahrolsun Kolomb!" da diyorlar. Çünkü onlar aslında "Kahrolsun Tarihiniz!" demek istiyorlar. Bu nedenle, Kolomb'u "tarihin kör aleti" olarak nitelemek de onları tatmin edemez. Gelinen noktada "alet"ler tartışılmıyor, tarihin kendisi tartışma konusudur artık. Yeni bir tarih yapılıyor. Sonuç itibariyle yeni bir tarih yazılacaktır ve Kolomb da orada yerini alacaktır.

"Nasıl bilirdiniz?"

Bir kişi, tarihsel ve toplumsal anlamda, ne zaman ölür? Biyolojik yaşamı sırasında gerçekleştirdiği pratiği, toplumun pratiğinden bir daha geri dönmemecesine çekildiği, artık bir esin kaynağı olma potansiyelini yitirdiği zaman. Yani "müzelik" olduğu zaman. Yani "ölümsüzleştiği" zaman. "Ölümlü olma" niteliği "yaşam"ın en temel kıstaslarından biriyse, "ölümsüzlük" de gerçek ölüm anlamına gelir. Bir paradoks gibi ama, gerçek bu: "Ölümsüz" olduğumuz zaman ölürüz.

Kitleler neden "Kolomb'a ölüm!" diye bağırıyorlar? Kolomb zaten 500 yıl önce ölmedi mi? Hayır! Demek henüz ölmemiş ki, birileri bugün hâlâ onu öldürmeye çalışıyor. Aslında onlar -bilincinde olsunlar veya olmasınlar- Kolomb'u ölümsüzleştirmeye, yani temsil ettiği pratiği "müzeye koymaya" çalışıyorlar.

Bugün "Kolomb'a ölüm!" diye haykıranları, ironik bir biçimde, yeni tarihin "kör aletleri" olarak nitelendirebiliriz. Henüz yeni tarihin ilk aşamalarındayız. Ve galiba, 500 yıl sonra, Kolomb gerçekten ölüyor. İnsanlık galiba, artık Kolomb'a ihtiyaç duymayacağı bir dönemin eşiğine geliyor. Kristof Kolomb müzeye kaldırılıyor. Asıl cenaze törenidir bu! Cemaat bugün "Kolomb'a

ölüm!" diye haykırıyor. Çok değil bir süre sonra imam soracak, "Nasıl bilirdiniz?" diye. Bu soruya verilecek yanıt çok önemli; Kolomb'un gerçekten ölüp ölmediğini gösterecek.

Yeni tarihi yapanlar, bir insanlık sentezi yaratabilecekler mi? Yapacakları Kolomb analizi bunun kıstaslarından biri olacaktır. Laboratuvarlarında "Yıkıcı Kolomb" ile "Devrimci Kolomb"u ayrıştırabilecekler mi? Kolomb'ların yapamadığını yapabilecekler mi? Yiğidi öldürdükten sonra hakkını verebilecekler mi? Hesabı kesebilecekler mi?

Sınıflılığa (tarihe) son verme potansiyeline sahip bir sınıf bunu yapabilir ancak. İnsanlık, ilk kez bu olgunluğa ermiş gözüküyor. "Kolomb'a ölüm!" sloganını, "Tarihe ölüm!" sloganı ile taçlandırabilme olgunluğudur bu. Öyle kapsamlı bir tarih yapımıdır ki, tarihin sonunu getirecektir.

Yazımızın başına dönelim. Tarihte hesap ne zaman kesilebilir? Atalarımız (ve analarımız) yanıtı vermiş aslında: Kıyamet gününde. İlk kıyamet tarihi başlatmıştı; son kıyamet ise tarihi bitirecektir. Herkes gibi Kolomb da hesap verecek o gün. Yıkıcılığı Kolomb'un suçudur, ama devrimciliği onu kurtaracak. İnsanlık imamın "Nasıl bilirdiniz?" sorusuna, bence "İyi bilirdik" diye yanıt verecek. Bu "İyi bilirdik" deyimi, hepimiz biliriz ki, işini bitirmiş olmanın verdiği rahatlık, olgunluk ve kapsayıcılığın getirdiği affediciliğin bir yansımasıdır. Ve Kristof Kolomb işte o zaman defnedilecek: Kolomb ölümsüzdür!

Son bir not: Öyle bir noktadayız ki bugün, *Homo sapiens* tarihin sonunu getiremezse, kendi sonunu getirecektir...

Tarihte elmanın rolü*

Bu sefer masala sondan başlayalım. Gökten üç elma düşmüş. Birini Havva almış Adem'e vermiş. Diğeri Newton'un kafasına dank etmiş. Peki üçüncüsü? Bu konuda rivayet muhtelif. İlk iki elmanın açtığı süreçler üzerinde düşünürsek, belki üçüncü hakkında da fikir yürütebiliriz.

Birinci elmanın rolü çok büyük. O kadar büyük ki, insanın dünya değiştirmesine yol açıyor. Peki, hangi dünyadan hangi dünyaya gittik? "Özgürlükler Dünyası"ndan "Zorunluluklar Dünyası"na mı, yoksa "Zorunluluklar Dünyası"ndan "Özgürlükler Dünyası"na mı? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Kovulduk mu, kurtulduk mu?

Aslında ikilemi böyle koymak pek doğru değil. İnsanın kendi kaderini kendi eline alış sürecini başlatmasının simgesi olmuştur birinci elma. Tanrının cennetinden kovulmuştur insanoğlu, ama kendi cennetini kurabilme olanağını da ele geçirmiştir. Kurabilir veya kuramaz, o ayrı bir konu; ama kurabilme potansiyelini edinmiştir. Bir başka dünya yaratmanın katalizörü olmuştur birinci elma. Öte dünyanın dışında, insanoğlunun kendi emeği ile yaratabileceği yeni bir dünyanın kapısı aralanmıştır.

Ve böylece öte dünya ile bu dünya arasındaki çekişme de başlamıştır. Öte dünyanın işleri ile bu dünyanın işleri ilk kez birbirinden ayrılmıştır. İki dünya oluşmuştur: Tanrının "bahşedilen özgürlük" dünyası ile insanın "emekle yaratılabilecek özgürlük"

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Mart 2008 tarihli 49. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

dünyası. Görüldüğü gibi Havva Anamız, aydınlanmanın ilk lideri ve ilk laiktir. Emek ile yaratılabilecek bir özgürlük ile tanışmıştır insanoğlu, bahşedilen bir özgürlüğü yitirmek pahasına...

Burada iki noktaya dikkat. Birincisi, özgürlüğün tanımına ilişkin. Bahşedilen veya emredilen bir özgürlük, özgürlük müdür? Yoksa bağımlılığın en koyu biçimi mi? Felsefe yapmıyoruz, son derece güncel ve sıcak bir konuya giriyoruz. Tanrının emri, Peygamberin kavli ve (aslında) erkeğin egosu doğrultusunda kapanma, bir özgürlük müdür? Bunu kapanmak için mücadele eden kadınlarımız düşünecekler. İkincisi, özgürlük ile emek arasındaki ilişkiye dikkat. Bunu da eski solcu - yeni liberal dostlarımız düşünsün.

Biz Havva Anamızı "aydınlanmanın ilk lideri ve ilk laik" olarak tanımladık ama, bütün dinlerde o, "ilk günahkâr" olarak tanımlanıyor. Nereden baktığımıza bağlı. Havva'nın "günahkârlığı" Tanrı'nın yasağını çiğnemesinden kaynaklanıyor gibi gözükse de, galiba onun daha da büyük bir suçu var: Adem'i, yani erkeği de "kandırarak" peşinden sürüklemesi. Böylece Tanrıya isyan ile erkeği kandırmanın aynı suçun iki görünümü olduğunu anlıyoruz. Dine göre Havva günahkârdır, suçludur; Adem ise kandırılmıştır. Havva cezalandırılmalıdır. Nasıl? Kapatılarak. İşte Türban davasının kökeni bu!

İlk özgürlük savaşçısı, bu "suç"u bir daha işlememesi için cezalandırılmıştır (kapatılmıştır). Kapanmayı gönüllü olarak kabul eden kadınlar, suçu ve cezayı da kabul etmiş olmuyorlar mı? Potansiyel olarak suçlu, günahkâr ve tehlikeli olduklarını kabul etmiş olmuyorlar mı? Neden cennetteki hurilerin hiçbiri türbanlı değil? Çünkü onlar "suçlu" değildir! Kadınlar, işledikleri suçun cezasını bu dünyada kapanarak ödeyecekler ve öte dünyada -cezalarını tamamladıkları için- açılıp saçılabileceklerdir.

Kısacası kapanma, özgürlük için isyana kesilmiş bir cezadır; daha da önemlisi, kadın olmaya kesilmiş bir cezadır. Kimse onu bir özgürlük olarak yutturmaya kalkmasın.

Birinci elmanın öyküsü böyle...

***

İkinci elma, Newton'un kafasını biraz acıtmış olabilir; ama simgelediği süreç birinciden farklı değil. Elma bu kez de, yine

insanın kendi kaderini kendi ellerine alması yönünde attığı en büyük adımlardan biri olan Bilimsel Devrimin simgelerinden biri olarak sahne alıyor. Newton'un kafasına dank eden elma, Havva'nın elmasının bir benzeri olsa gerek.

İkinci elma bir uyaran, aydınlatıcı. Doğadaki (bu dünyadaki) süreçler doğa yasalarına tabidir ve insanoğlu aklıyla bu yasaları kavrayabilir. İkinci elma bu mesajı verir. Sonrası Newton'lara kalmış.

Gerçek bilimin ve aydınlanmanın çağı başlamıştır artık. Bu dünya, bu dünyada kavranabilir. Öte dünyanın bu dünyaya karışmasına, bu dünyanın işlerini çözümlerken öte dünyadan referans almaya gerek yoktur artık.

Konu güncel ya, örneklerimiz ister istemez oraya kayıyor. Kadınlar niye kapanıyorlar? Başları üşüdüğü için mi? Toz-topraktan veya sıcaktan korunmak için mi? Moda olduğu için mi? Yani bu dünyadan kaynaklanan bir sorunu çözmek, bir talebe yanıt vermek için mi? Hayır; emir, öte dünyadan gelmiştir. Yani bilim ve Aydınlanma Çağı öncesi bir anlayışın ürünüdür. Bilim üretim kurumları olan üniversiteler, bilim ile bilimdışı arasında, bu dünya ile öte dünya arasında tarafsız kalabilirler mi?

Bilim, bu kadar liberalize edilebilir mi? Bir bilim insanı, Galileo ile engizisyon arasında tarafsız kalabilir mi? Bir gökbilimci, astronomi ile astroloji arasında tarafsız kalabilir mi? Bir biyolog, Darwin kuramı ile yaratılış dogması arasında tarafsız kalabilir mi?

İlginçtir, tıpkı zamanında Havva'ya yapıldığı gibi, Newton da "günahkâr" ilan ediliyor bugün. Newton'un geliştirdiği fizik yasaları eksik, yetersiz ve sınırlı bulunabilir, geliştirilmesi gerekebilir, hatta yanlışlanabilir; bilim böyle bir süreç. Bilimsel Devrimin 20. yüzyıldaki dalgası, görelilik ve kuantum kuramları da bunu yapmıştır zaten. Ama Newton'un elmasının simgelediği bilinç düzeyinden (yani bu dünyanın işlerinin bu dünyanın kurallarına göre ve bu dünyanın mensupları tarafından çözümlenebileceği anlayışından) geri adım atılabilir mi? Bir kez bu geri adımı attınız mı veya geri adım atma taleplerine "özgürlük" adına göz yumdunuz mu, Newton ve Galileo kalmayacağı gibi, Einstein ve kuantum da kalmayacaktır.

Günümüzde aydınlanma ve bilim de hedef tahtasında. Öte dünyanın bu dünyaya yönelik yeni bir saldırısıyla karşı karşıyayız. Hem de bu saldırı, geçmişin engizisyoncuları gibi dobra dobra din adına değil, "özgürlük" adına yapılıyor. "Öte dünyaya özgürlük"müş! Günümüzün "gösteri toplumu"na, "yalan çağı"na da bu yakışır. Öte dünya ile sanal dünyanın, bu dünyaya karşı gerici ittifakı ile karşı karşıyayız bugün.

Demek ki, üçüncü bir elmaya ihtiyaç var. Boşuna dememişler, "gökten üç elma düşmüş" diye...

***

Görüldüğü gibi, insanlık ne zaman ileriye doğru bir atılım yapacak olsa, yanında bir yardımcısı vardır: Elma.

Peki, üçüncü elma nerede? Rivayet muhtelif. Kimileri der ki: Birinci elmayla dünya değiştirdik; ikinci elmayla dünyayı yorumlayabileceğimizi fark ettik; üçüncü elmayla da dünyayı dönüştüreceğiz.

Hadi bakalım insanoğlu, kolay gele...

Newtoooooon!.. Elma!*

Bilimsel Devrime ve Aydınlanmaya günümüzde kimin ihtiyacı var? "Dünyanın dönmesi" bugün kimin çıkarına, kimin değil? İnsanın kendi kaderini kendi ellerine alması, kulluktan kurtulması bugün kimin talebi? Galilei'nin, Darwin'in, Bacon'ın, Voltaire'in, Rousseau'nun, Campanella'nın, Cromwell'in, Robespierre'in fikirleri, kuramları ve eylemleri günümüzde kimin için bir esin kaynağı?

Bilimsel Devrimi, Aydınlanmayı ve sonrasında demokratik devrimleri gerçekleştirerek oluşan o büyük Batı Uygarlığının günümüzdeki temsilcileri, atalarının düşünce ve eylemlerini "müze"ye koyuyor; yani öldürüyor, cenaze törenini düzenliyor. Demek ki artık pratikte ihtiyaçları yok. Her şey bir yana, bu, kapitalist Batı Uygarlığının "yaşlandığının" en büyük kanıtıdır. Galilei'yi, Voltaire'i, Darwin'i, Robespierre'i, bu gençlik cıvıltılarını "müzeye kaldıran" bir sistemdir artık Batı. Aştıklarından değil. Bir türlü aşamadıklarından dolayı gerisine düşüyorlar ve çürüyorlar.

Dünyanın Batı dışındaki coğrafyalarının tepesine çökmüş olan şeyhler, şıhlar, tarikat şefleri, şeriatçılar, işbirlikçiler, bilumum yılanlar, çıyanlar ve yarasalar için ne anlama geliyor Bilimsel Devrim ve Aydınlanma? Onlar zaten öteden beri şeytan görmüş gibi olurlar, bilimin ve aydınlanmanın lafını bile duy-

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ocak 2007 tarihli 35. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

duklarında. Bin yıllık düzenlerinin köküne kibrit suyu ekmek anlamına gelir çünkü.

Demek ki artık bilim ve aydınlanma öksüz kalmıştır. Ne Batı'nın ne de Doğu'nun, ne Kuzey'in ne de Güney'in egemenleri ihtiyaç duyuyor onlara. Sahipsiz kalmıştır Aydınlanma! Batı'da müzeye kaldırılmış, Doğu'da ise sokağa düşmüştür. Batı'da, artık dönmeyen bir dünyada, "saygıdeğer" bir konumda "durmaktadır" Galilei. Doğu'da ise, peşinde yine engizisyon görevlisi, "Dünya dönüyor" diye söylenerek sokakta dört dönen bir derviş. Tıpkı ilk günlerdeki gibi!

***

Müzelerin değerini, kolektif bir tarih bilinci yaratmadaki önemini bilmiyor değiliz. Ama "müzelik olmak" diye de bir deyim var. Geçmişte büyük işler yapmış ama artık yaşamda rastlayamadığınız, günlük pratikte bir "kullanım değeri" kalmamış şeyleri bir saygı gösterisiyle müzeye koyarsınız. Müzenin ikiyüzlü bir tarafı var. Daha doğrusu bir diyalektiği var: Ölümsüzleştirerek öldürme... Müze, ölümsüzlerin mezarlığıdır. İşte, Bilimsel Devrimi ve Aydınlanmayı mezara (müzeye) tıkmıştır kapitalist Batı Uygarlığı. Hem de, sonradan anlaşıldı ki, canlı canlı...

Bunu ilk fark eden, yine bir büyük Batılı, Karl Marx oldu. Canlı canlı müzeye tıkılanları yeniden sokağa çıkarmanın peşine düştü. Bu büyük birikimi "kaynağımdır" diyerek aldı, baş aşağı duranları ayakları üzerine oturttu ve bir uyarı yaptı: "Baylar, şimdiye kadar hep dünyayı yorumlamakla yetindiniz, aslolan onu değiştirmektir." Marx'ın kuramı, Aydınlanmanın yeni bir içerik ve yeni bir ivmeyle tekrardan canlanma harekâtıdır.

Ama bu harekât çıktığı yerde cılız kaldı. Çok değil bir yüzyıl sonra anlaşıldı ki, Avrupa'nın sokakları da bir müzedir artık. Müzeleşmiş bir uygarlık... Nerede kaldı bir Galilei, Voltaire, Robespierre çıkarmak; onların Napolyon'ları, Bismarck'ları bile Hitlerleşmiş, Bushlaşmıştır. Dolayısıyla başta Marx ve bilumum Aydınlanmacılar, canlarını kurtarabilmek, canlılıklarını koruyabilmek için, yeni uyanan taze coğrafyalara, Asya'ya, Afrika'ya, Latin Amerika'ya göçtüler. Yani "dünyalı" oldular. Tabii peşlerinde müzeciler, tepelerinde engizisyonun Doğulu versiyonları.

Galilei, hiç engizisyonsuz olur mu? Kafana elma düşecek ki, Newton olasın!

Şimdi bu "hayaletler" tam da kendilerine ihtiyaç duyulan yerde dolaşıyorlar. Yakılıyorlar, kurşunlanıyorlar, asılıyorlar, müzeciler tarafından işgal ediliyorlar; ama olsun... Canlılar ve değiştiriyorlar. Müzeye tıkılmaktansa sokağa düşmek yeğdir.

Dünyayı durdurmak isteyen, Galilei'yi ya engizisyon zindanlarına atar, ya da -atamıyorsa- müzeye tıkar. Dünyanın dönmesini isteyen ise Galilei'yi keşfeder, Galilei de onu. Galilei'ye artık bizim ihtiyacımız var. Emekçilerin... Dünyanın dönmesini istiyoruz çünkü. Darwin'in "evrim"ine de Robespierre'in "devrim"ine de artık bizim ihtiyacımız var. Kopernik'in *Revolutionibus*'u artık bizim "revolution"ımızın bayrağı...

Az bilinen bir öyküdür: Tarih Baba, Newton'u karşısına çekmiş, "Evladım" demiş, "Elma dersem çık, armut dersem çıkma." Aradan 2 binyıl geçmiş, günü gelmiş bağırmış: "Newtooon! Elma!" Newton'un derin bir uykuda olduğu, Tarih Babanın onu ancak elmayı kafasına fırlatarak uyandırabildiği söylenir. Açılış böyle, ama kapanış da biliniyor. Batı, yıllardır bir "Armut Uygarlığı". Tarih Baba bugün yine sesleniyor: "Newtooon! Elma!". Bu ses artık bizim coğrafyalarda yankılanıyor; Newton'un uyanışı yakındır.

***

En temel kural: Değiştiren değişir. Müzeden kaçan Batılı Aydınlanmacıların Doğu'nun sokaklarına göçtüğünü söylemiştik. Hoş geldiler, başımızın üstünde yerleri var; ama bu sokaklar Aydınlanma mücadelesine yabancı değil. Kendine özgü ve Batı'ya oranla çok daha derin bir birikimi var. Aydınlanmacılık değiştirecek, ama değişecek de... Çok daha derin damarlardan beslenen ve çok daha kapsamlı, belki bütün dünyayı kapsayabilen bir niteliğe bürünecek.

Bu sokaklarda Kopernik, Nasrettin Hoca ile tanışacak; dünyanın merkezinin neresi olduğunu birlikte tartışacaklar. Bacon, Biruni ile karşılaşacak. Machiavelli, Sun Tzu ve Kautilya'dan feyz alacak. Galilei, Hayyam ile arkadaş olacak; şarap içip konuşacaklar. More ve Campanella, Farabi ve İbn Tufeyl'i keşfedecek;

kim bilir ne ütopyalar kuracaklar. Voltaire Bedreddin'i, Rousseau Yunus'u, d'Holbach Turan Dursun'u tanıyacak. Robespierre, Hasan Sabbah'la, Mazdek'le, Babek'le örgüt kuracak ve tabii Mustafa Kemal'le tanışacak. Marx, İbn Haldun'u gördüğünde, kuramının kaynakları konusunu yeniden ele alacak; Lenin'le, Mao'yla övünecek. Newton, kafasına düşen elmanın tarihteki rolünü belki daha iyi kavrayacak; çünkü o elma Tanrıya karşı ilk başkaldırışın (dolayısıyla tarihin başlangıcının) simgesi değil midir? Tarih Baba boşuna "Elma dersem çık" demiyor...

Tabii bu büyük buluşmadan kastımız, "elmayı hurmalaştırmak" değil. Bu buluşma, geleceğe uzanan, çok daha köklü ve kapsamlı bir sentezin zeminini hazırlayacak. Bu sentezin eşiğindedir insanlık. Yeni bir Aydınlanma sıçrayışının temelleri yavaş yavaş oluşuyor. İnsanlığın sınıflılığa karşı yürüttüğü 10 binyıllık mücadelenin bütün damarlarından beslenen, dolayısıyla bütün dünyayı kapsayacak kadar gür bir Aydınlanma akışı gündemdedir artık.

Bizde devrimlere "tufan" denir. Silip süpürücülüğün gücünü anlatabilmek için... Yeni bir tufan, ihtiyaçtır.

Newtoooooon!.. Elma!

Spartaküs'ten Fatih'e... Bedreddin'den Mustafa Kemal'e...*

Bilindiği gibi, Romalıların zulmüne karşı isyan eden kölelerin lideri Spartaküs, 2 binyıl sonra 20. yüzyıl Alman komünistlerine, kendilerine "Spartakist" adına takacak kadar esin kaynağı oluşturmuştu. Alman proleter hareketinin devrimci kanadını oluşturan ve başını Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht gibi ünlü isimlerin çektiği Spartakistler, 1919 yılında patlak veren işçi ayaklanmasının kurmayı konumundaydılar. Taze Sovyet Devriminin lideri Lenin ve Bolşeviklerin de umutla izledikleri ve büyük değer biçtikleri bu hareket, başarıya ulaşmasına ramak kalmışken, yapılan bazı hataların da sonucunda Alman burjuvazisi tarafından ezilmiş ve başta Rosa ve Karl olmak üzere birçok Alman komünisti günümüzün deyişiyle "faili meçhul"e kurban gitmişti. Almanya'da devrimci işçi hareketinin ezilmesinden sonra, Hitler önderliğindeki Nazizmin yükselişi ve sonrası biliniyor. Kısacası, 20. yüzyıl Spartakistleri de ne yazık ki Romalı kölelerin lideri Spartaküs'ün sonunu paylaşmışlardı.

***

Hep merak etmişimdir: Spartaküs yenildiği ve tarihe isyancı bir "köle lideri" olarak geçtiği için mi 2 binyıl sonraki komünistlere esin kaynağı olabilmiştir. Ya Spartaküs başarılı olsaydı? (Ki

* Bu yazı *Bilim ve Ütopya* dergisinin Aralık 2002 tarihli 98. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

bunun olanağı vardı.) Olaya tarihsel olarak baktığımızda, Spartaküs'ün olsa olsa yeni Roma imparatoru olabileceği doğru değil midir? Spartaküs ve arkadaşları Roma'da iktidarı ele geçirebilselerdi -tarihsel sınırlılıkları dolayısıyla- herhalde günümüzden 2 binyıl önce "ezilenlerin sosyalist iktidarı"nı kuramayacaklardı. Spartaküs başarıya ulaşsaydı ve Roma'nın yeni imparatoru olsaydı, Alman komünistleri kendilerine "Spartakist" der miydi acaba? Kesinlikle demezlerdi. Bir Roma imparatorunu kendilerine simge seçen komünistler... Düşünebiliyor musunuz?

Oysa Roma ve Bizans da dahil olmak üzere tarihteki birçok imparatorluk, örneğin Çin feodalizminin bütün ünlü hanedanları (Han, Beş Sülalenin ilki, Ming), İslam İmparatorluğu, Memluklar ("memluk" köle demek), hatta Osmanlılar vb., hep altta/geride kalmış kitlelerin, ezilen köle ve köylü yığınlarının, dönemlerinin zalim iktidarlarına karşı başarılı olmuş isyanlarıyla, yani tarihsel devrimlerle kurulmuşlardır. Bu hareketlerin liderlerinin hepsi, başarıya ulaşmış birer Spartaküs'tür ve iktidara geldikleri zaman, kendileri ya da ardılları doğal olarak köleci ve feodal devletler kurmuşlardır. Suçları, başarılı olmaları mıdır? Biz, Sparkatüs'ün de başarılı olmasını, Roma'yı fethetmesini arzu etmez miydik?

Bir düşünelim: Emperyalist işgale ve onlarla işbirliği yapan çürümüş Osmanlı saltanatına karşı Anadolu İhtilalini örgütleyen Mustafa Kemal, savaşın herhangi bir aşamasında yenilse ve öldürülseydi, tartışmasız bir biçimde, tarihe (tabii devrimcilerin tarihine), ayaklanmış ama yenilmiş bir "bağımsızlık ve demokrasi kahramanı" olarak geçer ve bugünün sosyalistleri, kendilerine "Kemalist" demekte hiçbir sakınca görmezlerdi. Oysa bugün "Kemalist" nitelemesini bir küfür gibi addeden solculara bile rastlanıyor. Mustafa Kemal'in suçu, başarıya ulaşması, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması ve "Atatürk" olması mıdır?

Hatta hatta, Mekkeli zenginlere karşı yoksul Bedevilerin isyanını örgütleyen Muhammed, örneğin Uhud Savaşı'nda kellesine bir kılıç darbesi yeseydi ve taze Müslümanların hepsi katledilip çöle gömülseydiler (tarihte bu tür olayların sayısız örneği var), bugün birçoğumuzun evinde "isyancı kahraman" Muhammed'in

resmi (bu durumda resmi yapılabilirdi!) asılmaz mıydı? Birçok ilericinin evinin başköşesini Hz. Ali'nin bile resmi süslediğine göre, haydi haydi asılırdı.

"Spartakist" tanımlaması hiç sorgulanmaz, ama kendilerine "Kemalist" veya "Muhammedçi" diyen sosyalistler ortaya çıksa, herkes onlara en azından küçümsemeyle bakar. (Yanlış anlaşılmasın; kesinlikle böyle isimleri önermiyoruz. Sosyalistler kendilerini ideolojilerinin ismiyle tanımlamalıdır: Bilimsel Sosyalizm.) Oysa gerek Muhammed, gerekse Mustafa Kemal hareketleri, tarihsel (doğal) olarak Spartaküs hareketine oranla çok daha ileri programlarla ortaya çıkmış ve çok daha başarılı bir pratiği örgütlemişlerdir. Hepsi de dönemlerinin ilerici hareketleridir; aralarındaki fark, Spartaküs'ün yenilmesi, Muhammed ve Mustafa Kemal'in başarılı olarak iktidarı ele geçirmesidir. Peki neden yenilgiyle sonuçlanmış tarihsel devrimci hareketlere sempati duyulur da, başarılı olup iktidarı alanlar horlanır?

Bunun bir nedeni "romantik devrimcilik" diyebileceğimiz çocukluk (hadi gençlik diyelim) hastalığıdır. Örneğin olur olmaz herkesin sırtında Che tişörtü görürüz de, Fidel tişörtü giyene pek rastlanmaz. Oysa Küba Devriminin bu iki önderinden Che Guevara, iktidardan sıkıldığı için Bolivya dağlarına çıkmış ve orada öldürülmüşken, Fidel Castro sosyalist iktidarı sebatla ayakta tutmaya çalışmıştır ve hâlâ çalışıyor. Che tabii ki bizim insanımızdır ama, bu Che tutkusunun, Amerikan bayrağı markalı kotların üzerine Che tişörtleri geçirecek kadar yaygınlaşmasının arkasında, "ille de bir devrimciye ilgi duyacaksan yenilene duy, yenene asla" türünden bir burjuva hin oğlu hinliği olmasın!

Gençlik romantizmini geçelim; ama bu yenilene sempati eğiliminin bir de "iktidar alerjisi" diyebileceğimiz bir nedeni vardır ki, onun üzerinde durmak gerek. "İktidarsızlık teorisi" de diyebileceğimiz bu teoriye göre tarih, iktidarlar (devletler) ile muhalif hareketler (devlet karşıtları) arasındaki mücadeledir. Muhalefet "temiz"dir, "ulvi"dir; iktidar ise "kirli." Temiz kalmayı yeğlerler; muhalefet ettikleri iktidarlar da onların bu "temizliği"nden pek hoşnutturlar. Bu müzmin muhalefet teorisini savunanlar, sosyalizmin bile iktidar olanını "reel sosyalizm" diye kötülerler. Sos-

yalizm pratiğe geçmiş, "reel"leşmiş (yani gerçekleşmiş) ve kirlenmiştir; oysa teoride kalsa, "hayali" kalsa, her zaman o "ulvi" yerini koruyacak, mükemmelliğinden bir şey kaybetmeyecektir. Spartaküs ve Che yenilmişler ve temiz kalmışlardır; Muhammed ve Mustafa Kemal gibileri ise yenmişler, iktidar olmuşlar ve kirlenmişlerdir. İşte yenilene sempati eğiliminin altında bu tarihsel idealizm yatar. Peki, Spartaküs'e ve Che'ye sorabilseydik eğer, onlar da "kirlenmek" (iktidara gelmek) istemezler miydi? Tabi ki isterlerdi; devrimci yenilmek için ayaklanır mı hiç... Veya şöyle soralım: Spartaküs'ün ve Che'nin "temiz kalmasını" sağlayanlar, daha doğrusu kelimenin tam anlamıyla "temizleyenler" kimlerdi? Romalı zalimler ve Amerikancı diktatörler değil mi? Bu "temizlik teorisi" döner dolaşır, tarihin en "kirlileri"yle aynı safa düşer! Romantik gözyaşlarının "timsah gözyaşları"na dönüştüğü noktadır burası.

***

Tarihsel materyalizm, ister yenilmiş ister yenmiş, ister muhalefet ister iktidar, her tarihsel hareketi nesnel/bilimsel kıstaslara göre analiz eder. Bu konuda bir araba laf etmektense, Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserine yazdığı Önsöz'deki enfes paragrafı aktaralım. Marx, "Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç kısaca şöyle formüle edilebilir" dedikten sonra şunları yazıyor:

> Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilin-

cini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar."[1]

Marx, bu paragrafında tarihi materyalizmin özünü formüle ediyor. Tarihteki herhangi bir toplumsal dönüşümün koşullarını ve sınırlılıklarını nasıl analiz edebileceğimizin yöntemini verdiği gibi, tarihsel olgu ve süreçlerin ilerici mi, yoksa gerici mi olduğunu, dahası ne zaman ilerici, ne zaman gerici olduklarını belirleyebilmenin anahtarını da veriyor.

---

1) Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, s.25-26.

Örneğin, çürümüş ve üretici güçlerin gelişiminin önünde engel haline gelmiş Bizans'ı yıkan Osmanlı hareketi ilericidir. Aslında bu devrimci süreci 1071 ile başlatmak gerekir; Fatih 1453'de son darbeyi indirmiştir. Bin yıllık (hatta batı Roma kökünü de katarsak en az 2 binyıllık) bir imparatorluğu yıkmak da, çeşitli gelgitleri de kapsayarak, 400 sene alıyor. Fatih-Kanuni dönemleri arasında bir büyük feodal imparatorluğun kuruluş sürecini yaşayan Osmanlı sistemi, kabaca 18. yüzyıldan itibaren gericileşmeye, yani üretici güçler önünde engel oluşturmaya başlamıştır. Bunu, Osmanlı sistemini dönüştürmek isteyen hareketlerin uç vermeye başlamasıyla da saptayabiliriz. Gericileşmiş Osmanlı'yı yıkmak da bir 200 sene almıştır; hatta bu sürecin hâlâ sürdüğü bile söylenebilir. Görüldüğü gibi Osmanlı, ne her zaman gericidir, ne de her zaman ilerici. (Tıpkı Hz. Muhammed'in büyük bir tarihsel devrim ile başlattığı İslami hareket gibi. 7. yüzyılda Hz. Muhammed'in kurduğu İslam devleti ile 13. yüzyıldaki Arap İmparatorluğu bu anlamda birbirine taban tabana zıttır.) Bizans'ı kuran barbar şefleri de, Bizans'ı yıkan Osmanlı gazileri de, Osmanlı'yı yıkan Mustafa Kemal Kuvvayı Milliyecileri de ilericiydi.

Öte yandan bir toplumsal dönüşümün sınırlılıklarını da üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi belirler. Bizans feodalizmine son darbeyi vuran Fatih, kapitalizmi kurabilir miydi? Anadolu topraklarında aydınlanma hareketini başlatabilir ve bilimsel devrimler ile sanayi devrimlerinin yolunu açabilir miydi? Yukarı barbarlıktan yeni çıkmış Osmanlı gazilerinden bunu beklemek safdillik ve haksızlık olur. Onlar ancak yeni ve taze bir feodalizm yaratabildiler. Hikmet Kıvılcımlı'nın da vurguladığı gibi, Bizans'ı fethettiler, ama Bizans tarafından da fethedildiler.

Tarihin en büyük köle isyanı olan Spartaküs hareketi de, tarihsel sınırlılıklarından dolayı Roma İmparatorluğu'nu yıkıp yeni bir toplumsal sistem kuramazdı. Başarıya ulaşsaydı, olsa olsa Roma'ya bir gençlik aşısı yapabilir, Spartaküs de yeni Roma İmparatoru olabilirdi. Roma tarihinde böyle gençlik aşıları çok görülmüştür. Aslında sürece daha geniş bir açıdan bakarsak şunu söyleyebiliriz: Spartaküs'ün başlattığını Fatih bitirmiştir.

Spartaküs ile Fatih'in genel anlamda aynı çizginin (biri erken, diğeri geç) iki tarihi kişiliği olduğunu saptamalıyız. Spartaküs ancak Fatihleştiğinde Roma'yı yakabilirdi. Spartaküs, en ilkel Fatih'tir; Fatih ise en gelişmiş Spartaküs. Bu sürecin diğer kutbunda da, koskoca bir dünya imparatorluğunun (Roma) zavallı savunmasız bir feodal beyliğe (fetih öncesi İstanbul: Konstantinopolis) dönüşümünü görürüz.

Anadolu'nun son 500 yıllık tarihi de Osmanlı feodalizmine karşı yenilgiyle sonuçlanmış halk isyanları ile doludur. Kaldı ki başarılı olsalardı bile, en fazla yeni bir feodal devlet kurabilirler, feodal sistem başka bir soyun adı altında devam ederdi. Saltanatı yıkıp Cumhuriyeti kurmak için, Büyük Fatih'in ve Muhteşem Süleyman'ın Osmanlısı'nın, Abdülhamit'in ve Vahdettin'in zavallı "hasta adam"ına dönüşmesi gerekiyordu. Devrimci Mustafa Kemal bu koşulların ürünüdür; tabi yenilgiyle sonuçlanmış yüzlerce halk ayaklanmasının birikimini de arkasına alarak, hepsinin adına son darbeyi indirmiştir.

Ne gariptir, bazı sosyalistler, yenilgileri sahiplenip, ağıtlar yakıp gözyaşı dökerken, bu yenilgileri yengiye dönüştüren başarılı hareketlere kuşkuyla yaklaşıyorlar. Kendilerine "Spartakist" bile diyorlar ama, Fatih'i gericilere teslim ediyorlar. Bedreddin'i, Pir Sultan Abdal'ı heyecanla yad ediyorlar ama, Mustafa Kemal'i hor görüyorlar.

Kıssadan hisse: Devrimciler ne zaman ki yenilgiyle sonuçlanmış ilerici hareketlere gözyaşı dökmeyi bırakıp, sonuç almış (iktidara ulaşmış) ilerici hareketlere ilgi göstermeye başlarlar; işte o zaman iktidara yakınlaşmışlar demektir. Spartaküs'le, Bedreddin'le, Pir Sultan Abdal'la birlikte; Muhammed'i de, Fatih'i de, Mustafa Kemal'i de arkasına alan, iktidarı alır.

Bu yazıda "süreklilikler"i ele aldık, bir başkasında ise "kopuşlar"ı ele alırız.

Kıvılcımlı hazinesi*

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, sadece Türkiye Sosyalist Hareketinin eski liderlerinden biri değil. Aynı zamanda, özellikle tarih, sosyoloji, antropoloji ve dilbilim alanında nitelikli eserler vermiş, özgün tezler ortaya atmış, dahası bilimsel sosyalist kuramı Türkiye toprağından yola çıkarak geliştirmiş bir bilim insanı. Ne yazık ki genç kuşaklar Kıvılcımlı'yı, ne politik ne de bilimsel yönüyle tanıyorlar. Bizim gibi orta yaşını sürenler bile onun çalışmalarını yeterince bilmiyorlar ve yeni yeni değerlendiriyorlar. İşte gördüğünüz gibi, 50 yıl önce yazılmış bir makaleyi, bir define bulmuş gibi heyecanla alıp *Bilim ve Gelecek*'te kapak yapıyoruz. Bu, bir yönüyle, Türkiye'nin ve tabii bizim bir ayıbımız. Fakat okuduğunuzda anlayacaksınız, *Bilim ve Gelecek*'in 23. sayısında "'Tarih Tezi'nin ışığında cennet" başlığıyla yayımladığımız, orijinal başlığı "Cennet sözcüğü nereden geliyor?" olan bu makale, Kıvılcımlı'nın çoğu diğer çalışması gibi, gerçekten bir hazine değerinde. Okudukça ve üzerinde düşündükçe büyüyen bir hazine.

Tabu yıkanlar

Türkiye'de İslam dini, İslamiyet tarihi ve özellikle *Kuran* üzerinde bilimsel ölçütlere sadık kalarak çalışmak, her zaman "tabu konu" olmuştur ve cesaret isteyen bir iştir. Tabii Genç Cumhuri-

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ocak 2006 tarihli 23. sayısında "Parantez" köşesinde yayınlanmıştır.

yet dönemini farklı bir yere koymak gerekir. Osmanlı'yı yıkan ve gericilikle hesaplaşan bir devrimin verdiği ivmeyle ve bizzat devrim liderinin "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir" şiarının yol göstericiliğiyle yola koyulan dönemin araştırmacıları, son derece radikal tezlere imza atmışlar, bizim bugün bile çekinerek yanaşabileceğimiz tartışmalar yapmışlar. Fakat 1940'lardan itibaren devrimin hız kesmesi, giderek donması ve karşı-devrim güçlerinin hâkim hale gelmesiyle birlikte, din araştırmaları yeniden "tabu" haline gelmiş. Bu tabuyu, 1980'lerde, bir İskender kılıcı keskinliğiyle yerle bir eden kişi Turan Dursun'dur. Dursun, "dinciler"in içinden gelerek, tartışılmaz bir "din alimi" niteliğiyle gerçekleştirmiştir bu atılımı ve bu yüzden çok etkili olmuştur. Bu ekolü devam ettirenler arasında, Prof. Dr. İlhan Arsel'i, konunun çok önemli bir yanını, kutsal kitapların daha eski dönemlerdeki kaynaklarını ortaya seren Sumerolog Muazzez İlmiye Çığ'ı, ve tabii, çalışmalarını sık sık *Bilim ve Gelecek*'te de okuduğunuz Prof. Dr. Mehmet Dağ ile öğrencisi Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın'ı özellikle belirtmek gerekir.

Peki, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın yeri neresidir? O, faklı bir ekoldür. Öne çıkan yönü din araştırmaları değil, ideolojik-politik kimliğidir. Kıvılcımlı'nın, sosyalist hareketin önünü açmak, bilimsel sosyalist düşünce ile ülkenin emekçi halkı arasında köprüler kurmak amacıyla İslamiyet araştırmalarına yöneldiği anlaşılıyor. Doktor'un bazı farklı özellikleri var:

Ateist değil, tarihsel materyalist

Kıvılcımlı ateist değildir; tarihsel materyalisttir. Dünyaya ve tarihe dincilik-dinsizlik zıtlığı perspektifiyle değil, sınıf çelişkileri açısından bakar. Bir üstyapı kurumu olan dinleri, sosyolojik ve tarihsel birer olgu olarak ele alır ve temelindeki sınıfsal süreçleri analiz etmeye çalışır. Tarihsel materyalist yöntem Kıvılcımlı'ya, araştırdığı toplumsal olguyu ve süreci (konumuz bağlamında İslamiyet'i) tarih içinde yerli yerine oturtma, zaman içindeki değişimlerini doğru olarak değerlendirme ve çok daha köklü bir tahlil yapma olanağı sağlar. Örneğin "Allah var mıdır?" veya "Cennet diye bir yer var mıdır?" gibi sorular, Kı-

vımcımlı'nın soruları değildir. Doğaldır ki, temel bilimsel bakış açısına sahip her kişi bu sorulara "yoktur" diye yanıt verecektir; ama esas sorun bu değildir. Kıvılcımlı, "Allah imgesi hangi koşullarda, hangi sınıfların ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır? Hangi işlevi görmüştür? Zamana ve mekâna göre hangi değişimlere uğramıştır ve neden uğramıştır? Cennet imgesi, kimlerin hangi ihtiyaçlarının sonucunda gündeme gelmiştir?" gibi sorulara yanıt bulmaya çalışır. Kıvılcımlı, dönüştürmeye çalıştığı maddeye sadece "reddiye" yazmakla yetinmez; o maddeyi derinlemesine kavramaya, anlamaya çalışır. Köklü ve sonuç alıcı dönüştürücülüğün yöntemi de budur zaten. Tıpkı, kapitalizmi yok etmeyi amaçlayan Marx'ın, kapitalist sistemi en iyi çözümleyen kuramcı olması gibi.

Tarih Tezi'nin ışığında...

Kıvılcımlı sıradan bir tarihsel materyalist değildir; onun özgün bir "Tarih Tezi" vardır. O, Marx ve Engels'in esas olarak Avrupalı halkların tarihsel süreçlerini analiz ederek ortaya attıkları tarihsel materyalizmi, dünyalılaştırmaya çalışır. Burası son derece önemli; çünkü uygarlıklar tarihine en az 6 binyıllık bir derinlikle bakıldığında, Avrupa tarihi bunun küçük ve ana damarın kenarında kalmış bir parçasıdır. İnsanın uygarlaşmasının sırlarını çözümleyebilmek için, esas olarak bugün "Doğu" dediğimiz coğrafyanın halklarının binlerce yıllık geçmişini masaya yatırmak gerekir. Gerek ilk uygarlıkların (Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint ve Çin) yeşerdiği, gerekse barbarlıktan uygarlığa geçişin binlerce yıl süren atılımlarının yaşandığı esas tarih laboratuvarı bu coğrafyadır. Kıvılcımlı, Marx ve Engels'ten devraldığı yöntemle bu laboratuvara girmiş ve sonuçta hem çok daha kapsamlı sonuçlara ulaşmış hem de tarihi okumaya yönelik kuramsal katkılarda bulunabilmiştir.

"Tarih Tezi", Kıvılcımlı'nın her kapıyı açan anahtarıdır. Denebilir ki, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, insanlığın barbarlıktan uygarlığa geçiş sürecinin dünyadaki en olgun teorisyenlerinden biridir. Bir devrim teorisyenidir. Çalışmaları köklü dönüşüm dönemlerine yoğunlaşmıştır; tarihin kritik dönemeçlerini olabildiğince derin-

lemesine tahlil etmeye yöneliktir. Devrimler tarihini, en genel anlamda iki başlık altında inceler: Tarihsel Devrimler ve Sosyal Devrimler. Tarihsel Devrimler, insan topluluklarının sınıfsızlıktan sınıflılığa, barbarlıktan medeniyete geçiş atılımlarıdır. Sosyal Devrimler ise, sınıflılıktan (daha üst bir anlamda) sınıfsızlığa geçiş atılımları. Kıvılcımlı'ya göre, büyük insanlık yürüyüşü, insanlığın yükselişinin ana hattı (seyri) budur.

Kıvılcımlı, Tarihsel Devrimler ile Sosyal Devrimler arasındaki sürekliliği vurgulamış ve bu ikisini aynı zincirin halkaları olarak, "insanlığın ileriye doğru büyük yürüyüşü" üstbaşlığı altında toparlamıştır. Çoğu sosyalistin ve bilimcinin kavrayamadığı bu bakış açısı, insana büyük bir tarihsel derinlik, bir tarih bilinci kazandırır. Doktor'u farklı bir ekol yapan da budur. Bir örnek vermek gerekirse: Osmanlı'yı kuran serhat beyleri de, bu kuruluşu çürümüş Bizans'a son darbeyi vurarak tamamlayan Fatih Mehmet de, Osmanlı'yı yıkan Mustafa Kemal de aynı yolun yolcusudurlar. Osmanlı'yı kuran da devrim yapmış ve insanlığın ileriye dönük yürüyüşüne katkı koymuştur, Osmanlı'yı yıkan da. Devleti kuran da devrimcidir, yıkan da. Roma'yı kuranlar da ilericidir, yüzyıllar sonra Roma İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Spartaküs ve arkadaşları da. Çürümüş Mekke Medeniyetini yıkarak İslam devletini kuran Hz. Muhammed de devrimcidir, hilafeti kaldıran da... Tarihsel Devrimler ile Sosyal Devrimler'in bir ortak noktası var: Her ikisi de çürümüş medeniyetleri süpürmekte, insanlığın geleceğe yönelik yolunu temizlemektedirler. Kıvılcımlı bu kavrayışıyla, bütün tarihsel olguları doğru bir biçimde yerli yerine koyar. Bir zamanlar ilerici olanın zamanla nasıl gericileştiğini, onu kuranın da yıkanın da nasıl devrimci olabildiğini net bir şekilde açıklar.

Günümüzdeki ve tarihteki safları ayrıştırmak

Tarih Tezi'nin (daha doğrusu tarihsel materyalizmin) güncel politik bir önemi de var. Tarihin bu kavranışı bize (ilericilere), dönüştürmek istediğimiz toplumun maddesi ile nasıl birleşebileceğimizin de yolunu gösterir. Kısacası, ilerici aydınlar ile emekçi halkın birliği sorununun çözümü için kuramsal bir temel ve perspektif sağlar.

Bazı sorular ortaya atarak açıklamaya çalışalım: Günümüzün iktidarı ele geçirmiş din bezirgânları, Hz. Muhammed'e mi benzemektedirler, yoksa Muhammed'in savaştığı Mekkeli yöneticilere mi? Hangisinin soyundan gelmektedirler? Günümüzün "Yeni Osmanlıcıları" ile, çürümüş Bizans'ı adım adım Anadolu'dan sürüp sonunda ininde basarak Osmanlı Devleti'ni kuran serhat beyleri arasında bir ortaklık var mıdır? Bizans'ı yıkan Osmanlı ile, donup, gericileşip, fethettiği tarafından fethedilip "Yeni Bizans" haline gelen Osmanlı birbirine taban tabana zıttır. Bu anlamda, günümüzün "Yeni Osmanlıcıları" aslında "Yeni Bizansçılar" değil midir? Her zaman emperyalizmin maşası ve gericiliğin odağı olmuş günümüzün etnik milliyetçileri ve Türk-İslam sentezcileri ile, 20. yüzyılın başında bir ümmet toplumundan modern bir ulus yaratmaya çalışan Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında bir ortaklık olabilir mi?

Tarihsel materyalizm (Tarih Tezi), sınıfsal saflaşmaları tarihin derinliklerine giderek ayrıştırır ve netleştirir. Muhammed'i, Osman Bey'i, Fatih'i, Bedreddin'i, Mustafa Kemal'i ve günümüzün ilericilerini-sosyalistlerini, yani Tarihsel Devrimcilerle Sosyal Devrimcileri, "çürümüş sistemleri yıkan devrimcilik" temelinde, tarihsel anlamda birleştirir. (Şu noktaya dikkat: "tarihsel anlamda birleştirir" diyoruz, "uzlaştırır" değil. Uzlaşanların karşı tarafa savrulduklarını görüyoruz.) Kimlere karşı? Mekkelilere, Bizans'a, "Yeni Bizans"a, çürümüş Osmanlı'ya, günümüzün emperyalistleri ve işbirlikçilerine karşı. Deyim yerindeyse, bizler, günümüzün ilericileri-sosyalistleri, Muhammed'in, Osman Bey'in, Fatih'in, Bedreddin'in ve Mustafa Kemal'in onları aşan torunlarıyız. Bu tarihsel çizginin ve safın, geleceğe açılan kanalının inşaat ustalarıyız. Var mı böyle bir tarihsel birikimi bu coğrafyadan söküp atabilecek bir güç!

Halkın damıtılmış refleksi, devrimcinin anasıdır

Emekçi halk, aydınlar gibi teori yapamaz. Ama bu tarih tezini sezer (Aslında tarih tezinin kendisidir, vücut bulmuş halidir), kritik dönemeçlerde safını ona göre tutar. İlginçtir, (kritik noktada) hiç yanılmaz. "Kalın hat" dediğimiz, "omurga" dediğimiz

budur. Bir refleks gibidir; tarihin derinlerinden damıtılarak oluşmuş ve en zor koşullarda gündeme giren bir refleks. Bu, halkın -belki kendisinin bile farkında olmadığı- bilgeliğidir. Bu tarihsel birikim ve bilgelik, coğrafyamızın halkının, en zor koşullarda dahi, nasıl olup da başını kaldırabildiğini, bu enerjiyi nereden bulduğunu da açıklar. Devrimci, bu enerjiye güvenmelidir; zaten başka sermayesi de yoktur. Emekçi aydın, özellikle de kafası karıştığı zaman, bu reflekse (halk bilgeliğine) başvurmalıdır; yoksa aydınlığını kaybetmez belki ama emekçiliğini kaybedebilir. Büyük devrimcilerin "halka güven" derken kastettikleri de budur. Bir kişinin her koşul altında güvenebileceği, hiçbir zaman bilinçli bir kötülük beklemeyeceği tek insan kimdir? Anası! İşte, halkın damıtılmış refleksi dediğimiz şey, devrimcinin anasıdır. En umutsuz anda koşup gelen, umutsuzluğu umuda çeviren güç.

Tarih Tezi, günümüzün ilericilerine, bu yok edilemez bilgelik ve enerji ile birleşebilmenin anahtarını sunar. Kıvılcımlı'nın hem bir bilimci hem de bir politik lider olarak önemi buradadır. Toplum ile bütünleşerek, kaynaşarak toplumu dönüştürmenin, ileriye taşımanın teorisini yapmış ve bu tarzın ipuçlarını miras bırakmıştır Doktor Kıvılcımlı. Sözünü ettiğimiz halk refleksini özümseyip, bunu bilinçli eyleme dönüştürmeyi (bu da emekçi aydınlarının görevi) becerebildiği zaman günümüz ilericileri-sosyalistleri, yenilmez olacaklardır. Tarihsel Devrimlerin toplumа kazandırdığı potansiyel enerjiyi, Sosyal Devrimlerle kinetik enerjiye dönüştürmek... Devrim mühendisliği budur.

Masallar, masal anlatmıyor!

Kıvılcımlı'nın Tarih Tezinin ışığında oluşturduğu bir orijinal tezi daha var. Doktor der ki: "Barbar yalan bilmez." Kıvılcımlı, insanlığın binlerce yıl önce oluşturduğu söylenceleri, efsaneleri, destanları, masalları, mitolojik metinleri, kutsal kitapları bu gözle okur. Büyüsel düşünüş biçiminin etkisiyle yazılmış bu sözlü ve yazılı söylencelerin, mistik örtüsü altındaki "yalan bilmez gerçeğe" ulaşmaya çalışır. Doğaüstülüğün örtüsü altındaki çıplak doğayı, metafiziğin örtüsü altındaki saf fiziği keşfetmeye

uğraşır. Bu bakış açısı ve çabası ona, son derece keskin bir analiz gücü kazandırmıştır. Bu söylenceler tanrılarla, cinlerle, perilerle, meleklerle, yarı-tanrı varlıklarla, peygamberlerle, yarı-insan yarı-hayvan yaratıklarla, devlerle, cücelerle, cennetler ve cehennemlerle, tufanlarla, mucizelerle vb. doludur. Kıvılcımlı bütün bunların, saf gerçeğin, mistik bir dille (kutsallaştırarak) oluşturulmuş ifadeleri olduğunu düşünür. Örneğin *Enuma Eliş* destanını, *Gılgamış* efsanesini, *Tufan* efsanesini, *Tevrat*'ı ve *Kuran*'ı bu yöntemle, ve tabii Tarih Tezinin ışığında okur. Bambaşka ve şaşırtıcı sonuçlara ulaşır.

Örneğin ona göre, tufanlar en eski Tarihsel Devrimlerdir; peygamberler ise, yukarı barbar halkların medeniyete geçiş devrimlerinin önderleri. Yaratılış ve İlk Başlangıç efsaneleri ilk uygarlıkların (devletlerin) kuruluşunu anlatır. İlk Cennetler, medeniyete, daha üstün bir toplumsal örgütlenmeye geçen, ama medeniyetin kaçınılmaz sonucu olan keskin sınıfsal farklılaşmayla (efendi-köle, zengin-yoksul zıtlaşmaları) da tanışan barbarın, eski dayanışmacı, paylaşmacı, efendilik kölelik bilmez toplumuna duyduğu özlemini anlatır. *Tevrat*'ın cenneti daha somuttur ve geçmişteki altın çağa (barbar topluma) gönderme yapar; yüzlerce yıl sonra oluşturulan *Kuran*'ın cenneti ise çok daha soyuttur ve geleceğe dönüktür. İlk allahlar, aslında uygarlık kurucusu yöneticilerdir; daha sonraları soyutlaşırlar ve tekleşirler. Allah, en komplike biçimini *Kuran*'da bulur. İlk tanrılar insana daha çok benzerler, insana yakındırlar, taş çatlasa dağda otururlar. Bu nedenle peygamberler onlarla dağlarda temas ederler. Sonraları Tanrılar göğe yükselmişler, insandan uzaklaşmışlardır; cennetlerini ve cehennemlerini de yanlarına almışlardır. Bunlar aynı zamanda sınıflaşmanın giderek derinleştiğinin ve uygar toplumun olgunlaştığının göstergeleridir. İlk cennetler Irak çölünün kuzeyindeki yeşil vadilerdir; daha sonra göğe terfi ederler. Adem, medeniyete sürüklenen barbarı temsil eder; cennetten kovuluş, medeniyete geçiştir. *Tevrat*'ın anlattığı "Hayır ve Şer Ağacı" çürümüş medeniyeti temsil eder; korkulan, ama meyvesini yemeden de edilemeyen medeniyet. Şeytan, medeniyetin kendisidir; yılan da tarıma dayalı örgütlenmenin

(bereket) sembolü, yani yine medeniyet. Oğul kurban etme yerine koyun kurban etme, avcılıktan çobanlığa geçişi anlatır. *Kuran*'da geçen Allah'ın 99 ismi, Kıvılcımlı'ya göre, o dönemin düşünürünün toplumsal determinizminin ilkelerini ifade eder. Ve daha birçok örnek...

Hepsi gerçeği yansıtır, der Kıvılcımlı; yeter ki okumayı bilelim. Derin tarih ve antropoloji bilgisinin yanı sıra, sadece çok sayıda dile değil dilbilimine de hâkimiyeti, bu okumaları çok daha rafine kılmıştır.

Tarihsel materyalist bir *Kuran* tefsiri

Turan Dursun'un *Tabu Can Çekişiyor* ve *Kuran Ansiklapedisi* adlı eserlerinin nasıl devrimci bir etki yarattığı biliniyor. Aslında Hikmet Kıvılcımlı'nın bütün çalışmaları tarandığında, onun da Tarihsel Materyalist bir "*Kuran* Ansiklopedisi" yazmış olduğu anlaşılır. Kıvılcımlı'nın *Bilim ve Gelecek*'in 23. sayısında yayımladığımız, "'Tarih Tezi"nin ışığında Cennet" makalesini, ansiklopedinin "Cennet" maddesi olarak da okuyabiliriz. Özellikle *Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap* adlı eser, bulunmaz bir kaynak ve bir başyapıttır. Bu kitaptan biraz söz edelim.

Eser ilk olarak *Kuran*'ın kaynaklarına yoğunlaşıyor. Kıvılcımlı'nın deyimiyle "Kutsallaştırma Prosesi"nin *Kuran*'a ve Hz. Muhammed'e kadarki gelişimini analiz ediyor. Doktor, İslamiyet'in esas kaynağının İbrahim Peygamber olduğu kanısındadır. Kıvılcımlı bu bölümlerde, Ortadoğu toplumlarının ve kadim uygarlıklarının düşünüş biçimlerindeki gelişimi, sosyoekonomik temelleriyle çok çarpıcı bir biçimde çözümlüyor.

Eserin giriş bölümünde ve "Kutsallaştırmanın Son Halkası Kuran ve Hz. Muhammed" başlıklı ikinci bölümünde Kıvılcımlı, Allah'ın *Kuran*'da geçen 99 adını ve *Kuran*'ın bütün ayetlerini teker teker ele alarak, yukarıda özetlediğimiz yöntemle analiz ediyor. Bu bölümün her altbaşlığı, bir "Cennet" makalesi değerinde. Denebilir ki Hikmet Kıvılcımlı, tarihsel materyalist bir *Kuran* tefsiri yazmıştır.

İşte Kıvılcımlı'nın özellikle bu eseri ve diğer kitaplarındaki bazı makaleler taranarak çok değerli bir "*Kuran* Ansiklopedisi"

ortaya çıkarılabilir. Belki bir gün bir *Bilim ve Gelecek* ekibi bu işi üstlenebilir. Böyle bir çalışma, Aydınlanmacı Turan Dursun'un yarım bıraktığı büyük eserin, Sosyalist Hikmet Kıvılcımlı ile tamamlanması anlamına gelir. Zaten Dursun'ları ancak Kıvılcımlı'lar tamamlayabilir. Bu da, Türkiye toplumunun ulaştığı aşamanın bir gerçeğidir.

Dahası var: Hikmet Kıvılcımlı'nın yukarıdaki çalışmalarının yanı sıra *Tarih Tezi, Komün Gücü ve Dinin Türk Toplumuna Etkileri* adlı eserleri "İnsanlığın Kutsallaştırma Prosesinin Serüveni" başlığı altında toplanabilir. Müthiş bir çalışma olur.

Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi ve söylenceleri okuma yöntemi, Türk mitolojilerine uygulanabilir. (Kıvılcımlı aslında buna bir ölçüde girişmiştir de.) Ergenekon efsanesinin, Türklerin Türeyiş efsanelerinin, *Oğuz Destanı*'nın, Türk Yaratılış destanlarının, *Manas Destanı*'nın ve irili ufaklı yüzlerce söylencenin bu yöntemle okunması ve altındaki gerçeklerin ortaya çıkarılması, Türklerin tarihine ilişkin çok değerli bilgilere ulaşmayı sağlayabilir. Böylelikle bu alanı tekellerine alan gericilerin ve onların etkisi altında kalanların yalanları ve zırvalıkları yerle bir edilebilir. Gericiler yalan söyler, ama Kıvılcımlı'nın vurguladığı gibi "barbar yalan bilmez."

Kısacası Doktor Hikmet Kıvılcımlı bir hazine. Genç ve yaratıcı araştırmacıları bekliyor.

Eski Doğu'da ütopya, bir ütopya mı?*

Bilim ve Gelecek'in 5. sayısının kapak dosyasında ortaya bir tez değil, soru atıyoruz: Eski Doğu toplumlarında ütopya var mıydı? Amacımız öncelikle bu soruyu formüle edebilmek, sınırlarını çizebilmek. Çünkü soru doğru sorulmadığı zaman, yanıt çabaları bir kargaşaya neden olur. Bir sonraki adımımız ise, yanıta doğru yol alacaklar için bazı temel bakış açıları önermek ve son olarak bazı verileri sunmak.

"Doğu" ve "ütopya" kavramları üzerine

Ortaya attığımız soruda iki zorlu kavram var: "Doğu" ve "ütopya". Daha yolun başında tökezlememek için bu kavramların içeriği hakkında anlaşmak gerekiyor.

"Doğu"yu tabii ki bir coğrafi kavram olarak kullanmıyoruz. Kaldı ki, Sayın Küçükaydın'ın da vurguladığı gibi, dünya yuvarlak olduğuna göre aslında her yer Doğu'dur ve aynı zamanda Batı'dır; bu tamamen referans sisteminize bağlıdır.

"Doğu" sözcüğünü kullanırken bir kabalaştırma yaptığımızın, üretim ilişkilerini içermeyen bir kavram kullandığımızın farkındayız. Ama bu, yazıyı kolaylaştırmayı amaçlayan zorunlu bir kabalaştırmadır. Yoksa her cümlemizde "kapitalizm öncesi toplumlar", "feodal uygarlıklar" diye yazmak; bu da yetmez, kastettiğimiz uygarlıkları sürekli sıralamak zorunda kalırız.

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Temmuz 2004 tarihli 5. sayısında yayımlanmıştır.

Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi kabalaştırılmış kavramlar sürekli kullanılıyor ve herkes de ne kastedildiğini anlıyor. Tıpkı "Kahrolsun Amerika" dendiği zaman, Brezilya'nın, Kanada'nın, Küba'nın veya ABD'li emekçilerin kastedilmediğinin hemen anlaşılması gibi.

İkincisi, "Doğu"nun Avrupamerkezci bir kavram olduğunu da biliyoruz. Neye göre Doğu? Tabii ki, kapitalist merkezlerin referans sistemlerine göre. Ama bu çarpıklığın düzelmesi tarihin işidir. Nasıl 500 sene önce bu kavramlar yok idiyse, 500 sene sonra da olmayacaktır belki. Ama bugün için bu tanımları kullanmamaya kalkarsak, bırakalım yazı yazmayı, takvime ve saate bile bakamaz duruma geliriz.

Üçüncü bir sakınca, örneğin Japonya'nın neredeyse en doğuda olmasına karşın Batı içinde, veya Fas'ın oldukça batıda olmasına karşın Doğu içinde değerlendirilmesinin getirdiği karışıklıktır. Ama bu karmaşaya da, kavramı coğrafi anlamda kullanmadığımızı vurgulayarak çalım atmaya çalışıyoruz ki, okurumuz bizi anlayacaktır.

Son olarak, "Doğu" kavramı bir zaman boyutu içermeme sakıncasını da taşıyor. Tabii ki günümüz Doğu'sunu kastetmiyoruz. Ele aldığımız dönem esas olarak ortaçağdır, kapitalist çağın öncesidir.

Kısacası "Doğu" derken kastettiğimiz, kapitalizm öncesi toplumların ve uygarlıkların bir bölümüdür. Somutlarsak, 16-17. yüzyıl öncesi Arap, Fars, Türk, Hint ve Çin uygarlıklarıdır. Kapitalizm öncesi merkezi feodal uygarlıklar da diyebiliriz. Samir Amin *Avrupamerkezcilik* adlı eserinde, kapitalizm öncesi için "haraçlı toplumlar" genel tanımını öneriyor. Belki bu daha tutarlı bir kavram ama henüz genel kabul görmüş değil, dolayısıyla konumuzla ilgisi olmayan ek tartışmalara yol açmamak için bu kavramı kullanmıyoruz. Zaaflı ama, zaafları herkes tarafından bilindiği için ne kastedildiği kolayca anlaşılan bir kavramı kullanmak şimdilik en iyisi.

İkinci tartışmalı kavram ise "ütopya." Bu dosyada "ütopya"yı bir edebiyat türü bağlamında ele almadığımızı hemen belirtelim; bir bilim dergisi olarak harcımız da değil. Aslında en iyi tanım

sözcüğün kökeninde, yani Grekçe'sinde yatıyor: "olmayan yer." Fakat bu "hiç olmayacak yer" olarak anlaşılmamalı. Çoğu ütopya yazarı ve kurucusu, eserlerini, hiçbir zaman olamayacak bir şey olarak kurgulamadılar. Dolayısıyla her tasarım gibi ütopyaların da bugünle ve geçmişle bir bağlantısı vardır ve tarihseldirler. Ütopya yazarları, yaşadıkları dönemin kendilerine rahatsızlık veren olgularından hareketle, bu rahatsızlıkların yok olduğu bir toplum ve coğrafya tasarladılar.

Fakat bu noktada tersten bir savrulmaya kapılmamak, varolan olumsuz durumun nasıl düzeltilebileceğine ilişkin her türlü siyasi analizi ve alternatif toplum önerilerini de ütopya saymamak gerekir. Yoksa siyaset bilimi ve fütüroloji (gelecek bilimi) ile ütopya arasındaki sınırı bulandırmış oluruz. Ütopya, bir gelecek tasarımı yapar, çoğu zaman ideal bir toplum projesi koyar; ama o projeye nasıl ulaşılacağının üzerinde durmaz. Tasarladığı yapıya atlayıverir. Siyaset bilimi ve gelecek bilimi, olası süreçleri tartışır ve modeller kurgular. Ütopyada ise süreç yoktur; ütopya, işte tüm özellikleriyle oradadır.

Kısacası, ütopya kavramını, geleceğe ilişkin ideal birey ve toplum projeleri (düşleri demek belki daha doğru) kurgulamak anlamında kullanıyoruz. Görüldüğü gibi çerçeveyi oldukça geniş çiziyoruz; bugün anladığımız biçimde bir ütopyaya rastlamasak bile, ütopik unsurlar taşıyan metinleri kaçırmamak için.

Doğu toplumlarına ütopyayı yasaklamak

Şu ana kadar yazılmış ütopyaları listeleyen çoğu çalışmaya göz attığımızda, ilk sırayı ütopyaya isim babalığı da yapan Thomas Morus'un *Utopia*'sının (1516) aldığını görürüz. Liste, Campanella (*Güneş Ülkesi*), Francis Bacon (*Yeni Atlantis*) diye devam eder. Bazı listelerde, ünlü Antik Yunan filozofu Platon'un *Devlet*'ine özel bir yer biçilir ve ilk ütopya olarak değerlendirilir. Yani MÖ 500 civarında ilk ütopya yazılmış ve 2000 yıl sonra (Rönesans-Yeniden Doğuş ile birlikte) ütopya yeniden ortaya çıkmıştır. Bu listeler, uygarlık damarını Antik Yunan-Batı çizgisiyle sınırlayan Avrupamerkezci bakış açısının tipik bir yansımasıdır. Onlara göre ütopyayı ancak dinamik Batı toplumları

üretebilir, arada kalan toplumların böyle bir yeteneği yoktur; ancak kapitalist Batı Uygarlığının kozası sayılabilecek Antik Yunan'da ütopik unsurlara rastlanabilir. Böylece ütopya Doğu toplumlarına yasaklanmıştır.

Örneğin, Doğu düşüncesinde ütopya olamayacağını savlayan Ünsal Oskay, bunun, Doğu toplumlarının monistik, istikrarı fazilet sayan, değişmezliği esas alan yapısından kaynaklandığını söyler. Ona göre, "Toprağın kullanımı devlet bürokrasisinin kriterlerine, amaçlarına göre belirlendiği için devlet bürokrasisinin egemen olduğu ve yönetici ile tapınağın monistik bir yapı oluşturduğu Doğu toplumlarında, verili toplumsal sistemi değiştirmek olanaksızdır, olanaksızlaştırılmıştır. Değişiklikler, verili toplumsal sistemin etkileşimde bulunmak zorunda kaldığı dış/yabancı toplumsal sistemlerin etkisiyle olmaktadır. Bu nedenle, değişiklikler/yenilikler, peşinen, içinde yaşanan kendi dünyalarına dış/yabancı olan bir dünyaya ait sayılmakta; meşru sayılabilme şansını yitirmiş olmaktadır. Böyle bir ekonomik ve politik ortamda ütopik düşüncenin maddi ortamı, maddi temelleri oluşamamaktadır. Yaşanmakta olan tarih dönemini eleştirebilmek için yapılabilen tek uslamlama da, hali hazır bozuk durumu, bozulma öncesindeki sağlıklı durumla karşılaştırmaktır."(1)

Yine Oskay'a göre, ütopya, "Doğu toplumlarında, bu toplumların değişmezliği esas alan yapılarından kaynaklanan kültürleri gereği, görülmemektedir." Ancak "regressive (sonuçtan ilkeye giden, geriye yönsemeci) ve moralist esaslı kitaplar görülebilmektedir. Moralist oluşunun nedeni ise, 'Şarktaki tek özne olan hükümdarın' siyasal iradesinin ancak bu iradenin sahibi olan öznenin kendi moral anlayışındaki düzelme ile sınırlandırılabilecek oluşudur. Bu iradeyi sınırlandıracak bir dışsal iradenin dinde ve siyasal kültürde meşru sayılmamasıdır. Çoğulcu (monistik olmayan) bir siyasal yaşamın ve böyle bir toplumun hukukunun bulunmayışıdır."(2)

---

1) Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, YKY, 4. Baskı, Nisan 2001, s.234.

2) Age, s.233.

Doğu'da da yaşanan toplumsal dönemi eleştirenlerin görüldüğünü söyleyen Oskay şöyle devam eder: "Fakat özellikle Doğu kültürlerinde bu tür eleştiriler, eleştirilmesi gereken hayatın yeniden düzeltilmesi için geçmiş iyi zamanlara dönülmesini düşler, savunur. Tıpkı, İmparatorluk Çini'nin yüksek devlet memurlarının Konfüçyüsçü metinleri, bu metinler üzerinde yapılmış eski şerh ve tefsirleri, bu şerh ve tefsirler üzerine yazılmış daha sonraki şerh ve tefsirleri okuyarak bilgilenip hali hazır durumun düzeltilmesi için yapılması gereken ıslahatın esaslarını gün ışığına çıkarma çabalarında, geleneğinde olduğu gibi..."(3)

Sayın Oskay, tam da ele aldığımız konuyu tartıştığı ve tipik savlar ileri sürdüğü için uzun aktarmalar yaptık. Tartışmaya geçmeden önce, Konfüçyüsçü ritüelleri anlatan *Ritüeller Üzerine Notlar* adlı bir kitaptan alınan 2000 yıllık bir metni, Oskay'ın ve okurların değerlendirmesine sunuyoruz:

"Büyük yol izlendiğinde, tüm dünya ortak mülk olur. En kudretli ve en faal olan lider seçilir; hakikat söylenir ve dirlik düzenlik sağlanır. Böylece insanlar yalnız kendi ailelerine aileleri, ve yalnız kendi çocuklarına çocukları olarak muamele etmekle kalmazlar. Yaşlılara yaşamlarının sonuna kadar sükunetle yaşayacakları, gücü kuvveti yerinde olan adamlara çalışacakları ve gençlere kendilerini daha fazla geliştirecekleri bir yer bulmaya özen ve gayret gösterirler. Dul erkekler ve dul kadınların, yetimler, öksüzler ve çocuksuzların ve hatta hastaların, bunların hepsinin iaşeleri toplum tarafından sağlanır. Erkekler işinde gücünde, kadınlar evlerindedir. Eşyalar yararlı şekilde kullanılmadan battal hale gelsin istenmez; fakat onların her durum ve koşulda bizzat kendileri için, yani süs olsun diye bir kenarda kullanılmadan tutulmaları da istenmez. Kişinin güçlerinin işlevsiz kalması istenmez; fakat onların kişisel yarar için kullanılması da istenmez. Tüm hile ve entrikalar sona erer; onlara gereksinim duyulmaz. Haydutluk ve tahrip edicilik artık sökmez. Hatta öyle ki; dışarıda hâlâ deliler dolaşsa da,

3) Age, s.231.

onları bir yere tıkmaya gereksinim kalmaz. Bu büyük toplum (da tong) çağıdır."[4]

İşte Doğu'nun da Doğu'su olan İmparatorluk Çin'inde, tam 2000 yıl önce yazılmış Konfüçyüsçü metinlerden bir örnek. Bu metinde oldukça sağlam bir ütopya kurulmuş. Her şey ortak, özel mülkiyet yok. Yönetici, o mevkiye soyuyla değil yeteneğiyle ve seçimle geliyor. Çocukların bakımı, hastaların ve özürlülerin yaşamı toplum tarafından garanti altına alınmış. İhtiyaç fazlası tüketim kalmamış. Sömürü yok. ("... kişilerin güçleri kişisel yarar için kullanılamaz.") Hile, entrika, haydutluk yok. Tımarhane bile yok. Konumuz açısından en önemlisi, bu metin geçmişteki bir "altın çağ"a gönderme yapmıyor, "Büyük yol" ile varılacak gelecekteki bir "büyük toplum"dan, "da tong"dan söz ediyor. Kısacası, Oskay'ın "Doğu toplumlarında olamaz" dediği her şey vardır bu metinde. Eski Çin ve Hint metinleri bu gözle incelendiğinde, daha pek çok ütopik metnin bulunabilme olasılığı vardır.

Teori ile olgu çeliştiği zaman, teori değiştirilir

Görüldüğü gibi, Doğu'da ütopya olamayacağını söyleyenler, eski Doğu toplumlarını Batılı toplumlardan çok farklı bir yere koyuyorlar. Neredeyse buralarda, toplumbilimlerinin yasaları geçerli değildir. Esas olarak Avrupalı toplumların gelişim çizgisini inceliyorlar, buradan bir toplumbilimi ve onun kavramlarını üretiyorlar, daha sonra bu gözlük ile eski Doğu toplumlarına bakıp aynı olgu ve süreçleri göremediklerinde bu toplumları tarihin ve sosyolojinin dışına itiyorlar. Avrupalı toplumlar ve aynı çizgiye bir şekilde girenler, tarihsel süreçleri içinde kölecidirler, feodaldirler, kapitalisttirler ve sosyalisttirler. Bu çizginin dışında kalan toplumlar ise bu tür temel sosyolojik kavramlarla açıklanamazlar; onların sistemi Asya Tipi Üretim Tarzı'dır (ATÜT),, onlar Doğu toplumlarıdır. Oysa bu noktada, geliştirilen burjuva toplumbiliminin yetersizliği söz konusu değil midir? Öyle bir toplumbilimi düşünün ki, dünya toplumlarının dörtte üçünü

4) Aktaran Harro von Senger, *Savaş Hileleri-Strategemler II*, Çev. Mekin Özbalta, Anahtar Kitaplar, Kasım 2003, s.17.

açıklayamıyor; açıklayamadığı için de ATÜT ve "Doğu toplumları" gibi aslında hiçbir şey anlatmayan kavramlar geliştiriyor. Eski Doğu toplumlarında değişimin, sınıf mücadelesinin, ezen-ezilen ve yöneten-yönetilen çelişkisinin, gelecek tasarımının, giderek ütopyanın, bilimin, felsefenin olamayacağı savları, hep bu çarpık, yetersiz ve Avrupamerkezci bakış açısının ürünleridir.

Teori olguyu açıklayamadığı zaman, olguyu değiştiremeyeceğinize göre, teoriyi değiştirirsiniz. Sosyalist teorinin kurucuları Marx ve Engels'in girişikleri iş de buydu. Tarihsel materyalizm adını verdikleri kuramla dünyanın bütün toplumları için geçerli evrensel yasaları geliştirmeye çalıştılar, daha doğrusu bu çabayı başlattılar. Bu nedenle sosyalizm, 20. yüzyılda, yeşerdiği coğrafyanın çok dışındaki ve farklı bölgelerde, Rusya'da, Çin'de, Hindi Çini'nde, Küba'da dönüşüm isteyenlerin bayrağı olabildi. Ama bugün hâlâ, gerçekten evrensel bir toplumbilim oluşturmanın henüz ilk adımlarını atabilmiştir insanlık.

O halde, tamamen Avrupalı toplumların tarihsel deneyiminden üretilmiş yöntem ve kavramlarla diğer toplumlara bakıp o kavramlar bulunamadığında "yokmuş" demek yerine; o toplumların kendi özgüllüklerinden yola çıkarak daha evrensel bir senteze ve daha gelişmiş ve kapsayıcı kavramlara ulaşmaya çalışmak gerekir. Elimizde başarıyla denenmiş bir de yöntem var: Tarihsel materyalizm.

Eski Doğu'nun tarihini, devrimler tarihi olarak okumak

Örneğin Doğu toplumlarının tarihine çok kaba bir göz atış bile, bu tarihin hiç de durağan, istikrar abidesi ve imparatorların tek özne olduğu, sınıf çelişmelerinin bulunmadığı bir tarih olmadığını görmek için yeterlidir. Doğu toplumlarının geçmişi, büyük altüst oluşlarla, savaşlarla, koca koca hanedanlıkların devrilip yerine yenilerinin oluşmasıyla, başarılı-başarısız sayısız halk ayaklanmalarıyla, köklü devrimlerle, büyük göçlerle doludur; son derece dinamik ve değişken bir tarihtir eski Doğu toplumlarının tarihi.

Bir kere antik dönemin ve ortaçağın en gelişmiş uygarlıkları

bu coğrafyada kurulmuştur. Bunların her birinin kuruluşu bir büyük devrimdir ve dinamizmi, gelişmişliği gösterir. Bu nüfusu kalabalık dünya parçasının her bir topluluğu, ya miadını doldurmuş ve çürümüş hanedanlıkları devire devire ya da varolan uygarlıklara gençlik aşıları yaparak yukarı barbarlıktan uygarlığa geçmişler, tarih sahnesine adım atmışlardır. Bütün bu uygarlık atılımları birer devrimdir. Ortadoğu'da çıkan sayısız peygamber, aslında bu atılımların önderleridir. En başarılı olanlarını hâlâ anıyoruz. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, bu devrimlere "tarihsel devrimler" adını verir. Avrupalı halkların tarihinde de bu tür devrimler vardır. Örneğin Batı Roma'nın barbar halkların akınlarıyla yıkılışı böyle bir devrimdir. Daha sonraları kapitalizmi kuracak olan bu barbar halkların uygarlığa geçişleri ve Avrupa feodalizminin kuruluşu bu devrimci atılımla gerçekleşmiştir. Antik Doğu'da bu tür devrimlerin sayısız örneklerini görebiliriz. Ama "devrim" kavramını son üç yüz yılın Avrupa'sına bakarak oluşturanlar, bu büyük tarihsel sıçramaları toplulukların savaşı sanırlar, tarihi ilerletici ve üretici güçleri özgürleştirici yönünü kavrayamazlar.

Eski Doğu toplumlarının tarihi, sadece "tarihsel devrimler" açısından değil "sosyal devrimler" açısından da son derece zengindir. Eğer lise tarih kitaplarının ilkel bakış açısından kurtulabilirsek, Çin tarihini, Hint tarihini, Arap ve Fars imparatorluklarının tarihini, Selçuklu ve Osmanlı tarihini birer halk ayaklanmaları tarihi olarak da okuyabiliriz. Bu ayaklanmaların bir kısmı başarısız olmuş, ama Bedreddin örneğinde görüldüğü gibi toplumun genlerine işlemiş ve esintileri türkülerle, öykülerle bugüne kadar gelmiştir. Bazıları ise başarılı olmuş ve yeni-genç devletlerin doğuşuna yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci, Anadolu halkının çürümüş Bizans'a karşı -İstanbul'un fethi ile noktalanan- bir devrim hareketidir. 13. yüzyıl, Anadolu için her açıdan ilginç bir tarih kesitidir, hatta "ütopik pratikler"le doludur. Çin tarihinin en büyük hanedanlarından Han ve Ming Hanedanları ile "Beş Sülale"nin ilki, aristokrat sınıflara karşı büyük köylü ayaklanmaları ile kurulmuştur. Han Hanedanı'nın (MÖ 206-MS 220) kurucusu Liu Pang ile Ming Hanedanı'nın (1368-1644) kurucusu Chu Yüanchang birer köylü önderidir

ve başarılı birer ayaklanma örgütleyip çürümüş aristokrat yapıyı yıkarak kendi devletlerini kurmuşlardır.[5] Yani Liu ile Chu, başarılı olmuş Spartaküs'lerdir. Spartaküs de başarılı olsaydı, en iyi olasılıkla yeni Roma imparatoru olabilirdi. Arap ve Fars tarihi de, birbiri ardına gelen sultanların ve sülalelerin değil, halk ayaklanmalarının tarihidir aslında. Doğu toplumlarının tarihi, Avrupamerkezcilikten sıyrılarak yeniden yazılmalıdır.

Doğu toplumlarının iç dinamiklerle değil, ancak dış etkilerle değişebilecekleri tezi de o dönemi kavrayamamaktan kaynaklanıyor. Yine burjuva toplumbiliminin yetersizliği. Yukarda da söylediğimiz gibi "dış etki" denenler uygarlığa geçiş devrimleridir ve çürümüş aristokrat yönetimin zulmünden bıkan içteki halk tarafından desteklenmiştir. Kaldı ki çoğu zaman çürümüş yönetimler köylü ayaklanmalarıyla yıkılmış, ama tarihi sınırlılıklardan dolayı yeni bir feodal yönetimle sonuçlanmıştır. Aslında çağdaş Batı devrimleri de (burjuva demokratik devrimler) bu açıdan farklı değildir. Fransız Devrimi'nin sonucunda, iktidarı baldırıçıplaklar değil, Fransız burjuvazisi almıştır. İlginçtir, baldırıçıplakların, yani ezilen sınıfların, ancak 20 yüzyılda gerçekleşen, iktidarı kendi adlarına aldıkları atılımlar, gelişmiş Batı toplumlarında değil, yine Doğu toplumlarında oluşmuştur: Sovyet Devrimi ve Çin Devrimi.

Kaldı ki Doğu toplumlarının durağan ve geleceğe değil geçmişe dönük olduğu tezi, bir 19. yüzyıl mitidir. Kapitalizmin Avrupa'da hâkim sistem olarak kendini kabul ettirdiği, dünyanın kapitalist merkezler tarafından sömürgeleştirildiği dönemde, bu yapının bir ihtiyacı olarak üretilen Avrupamerkezci tarih anlayışının türevidir. "Doğu toplumlarında, verili toplumsal sistemi iç dinamiklerle değiştirmenin olanaksızlığı; değişikliklerin ancak, verili toplumsal sistemin etkileşimde bulunmak zorunda kaldığı dış/yabancı toplumsal sistemlerin etkisiyle olabileceği" anlayışı, bize bu tezin kaynağı için bir ipucu da sağlıyor. Bu dış/yabancı etken kapitalist sömürgecilerdir, onlar bu durağan toplumları uygar dünyaya bağlamaktadırlar. Bu tez sömürgeciliği ve emper-

5) Dr. Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1995.

yalizmi olumlamak, kabul ettirmek için üretilmiştir ve değişik biçimlerde günümüzde de etkisini sürdürüyor.

Madalyonun diğer tarafına baktığımızda da, son yüzyıllarda, bu teze destek sağlayacak bir yapı görülüyor. Osmanlı tarihinden de çok iyi bildiğimiz gibi, özellikle 17-18. yüzyıllardan sonra, kapitalist sisteme geçen Batı toplumları uygarlığın ve gelişmenin öncülüğü rolünü üstlenirken, Doğu toplumları bir durağanlık ve giderek çürüme dönemine girmişlerdir. Samir Amin *Avrupamerkezcilik* adlı eserinde bu gelişmenin nedenlerini uzun uzun inceliyor ve şu sonuca varıyor:

> Sistemin (haraçlı tarzın-EH) merkezinde, yani üretim ilişkilerinin daha yerleşik olduğu yerde, bu ilişkilerce yönlendirilen üretici güçlerin yükselişi sistemin bütününde tutarlılığı artırırken, sistemin çevresinde, üretici güçlerin yeterince gelişmemiş olması ona daha büyük bir esneklik kazandırmakta, bu da erken bir devrinin gündeme gelmesini açıklamaktadır.(6)

Yani Avrupa'nın avantajı, geriliğindedir. Avrupa feodalizmi, Doğu feodalizmine göre daha ilkel, tamamlanmamış ve çevreseldir. Fakat bu dezavantajlar, ileride avantaja dönüşmüştür. Doğu'nun ileriliği, yani avantajı ise süreç içinde bir dezavantaja dönüşmüştür. Tarihe eşitsiz gelişim yasasının mantığı içinde baktığımızda Avrupamerkezcilerin "Batı'nın ebedi ileriliği, Doğu'nun ebedi geriliği ve durağanlığı" iddiası dayanaksız kalmaktadır.

Batılı ideologlar 3-4 yüzyıllık bir durumu bütün bir tarihe yayıyorlar. Oysa bütün bir ortaçağ boyunca (antik çağı da katabiliriz) uygarlığın, ileriliğin, felsefenin, bilimin, sanatın öncülüğünü şimdi Doğu denilen toplumlar tarafından yapılıyordu ve bu bir tartışma konusu değildi.

Bu bölümü toparlarsak: Eski Doğu toplumlarının tarihi, hem köklü uygarlıkların hem de sayısız devrimci atılımların tarihidir. Ve bu dinamik tarih, son derece zengin bir düşünsel dünya

---

6) Samir Amin, *Avrupamerkezcilik*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1993, s.180.

yaratmıştır. Hem yöneten aristokrat sınıfların hem de ezilen kitlelerin binlerce yılda birikmiş zengin bir edebiyat, sanat, siyaset, felsefe ve bilim külliyatı oluşmuştur. Bu külliyat, Batı-merkezli bir gözle değil, bir "dünyalı" gözüyle incelendiğinde, felsefenin ve siyaset biliminin olduğu kadar, ütopya listelerimizin de kabaracağını düşünüyoruz. Bazı ipuçlarına dikkat çekerek yazımızı sonlandıralım.

Eski Doğu'da siyasal düşünce geleneği

Eski Doğu toplumlarında ütopyanın olup olmadığı sorusuna hazırlık için, bu toplumlardaki siyasal düşünce külliyatına göz atmak gerekir. Çünkü siyasal düşünce ve siyaset bilimi, ütopyanın kozasıdır. İkincisi aynı gerekçelerle Doğu'da siyasal düşüncenin de olmadığı iddia edilebilir. Durağanlığın, değişmezliğin, sürekli istikrarın hâkim olduğu, tek özne olarak hükümdarın bulunduğu, sınıf mücadelesinin olmadığı toplumlarda siyaset bilimi de ne arasın ki. Oysa eski Doğu toplumlarının düşünce tarihine göz attığımızda, son derece zengin ve hacimli bir siyasal düşünce külliyatı görüyoruz. Bu külliyat, hem hâkim sınıfların ideologluğunu yapan düşünürlerin hem de bu sınıflara karşı mücadele eden kesimlerin temsilcilerinin yazdıklarını kapsar.

İki yıl önce *Bilim ve Ütopya* dergisini çıkarırken "Makyavel'in Ustaları" başlıklı bir kapak dosyası hazırlamıştık.[7] Üç büyük örneği dikkat çekmiştik: Çinli komutan Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* (MÖ 400 civarı), Hintli vezir Kautilya'nın *Arthaşastra* (MÖ 300 civarı), Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün *Siyasetname* (11. yüzyıl) adlı eserleri. Bunlar ünleri günümüze dek ulaşan doruk eserlerdir. Hem geçmiş birikimleri toparladıkları hem de gelecekte birçok eserle devam eden bir gelenek yarattıkları biliniyor. Yine Antik Çin'de, bugün "diktatörlük ve militarizmin ilk eleştirmenlerinden biri" olarak anılan Konfüçyüs'ün (MÖ 500 civarı) çoğu öğrencileri tarafından derlenen eserleri, onun yarattığı geleneği izleyen birçok düşünürün ürettiği eserler, içerdikleri siyasal düşünceler açısından incelenmesi gereken

7) *Bilim ve Ütopya*, Nisan 2002, Sayı: 94.

son derece zengin kaynaklardır. Alman araştırmacı Harro von Senger'in iki ciltlik *Savaş Hileleri-Strategemler* adlı eseri[8] Çin geleneğindeki 36 savaş hilesini (strategemler) tarihsel ve güncel öyküleriyle birlikte anlatır. Bu eser de Çin'in siyasal düşünce geleneğine ulaşmak için çok zengin bir başvuru kaynağıdır. Yine büyük ve köklü bir uygarlık kaynağı olan Antik Hint'de siyaset bilimi açısından incelenecek sayısız eser üretilmiştir.

İslamiyet dönemine gelirsek, en başta hareketin ilk önderi Hz. Muhammed'in *Kuran*'ını siyasal düşünce tarihinin başyapıtlarından biri olarak değerlendirmek gerekir. *Kuran*, on yıllara yayılan yazılış süreci göz önüne alındığında, devrimci önder Hz. Muhammed'in ve ilk Müslümanların "ideolojik mücadele organı" olarak da nitelenebilir. İslam'ın sonraki dönemlerine gelirsek: W. Montgomary Watt *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu* adlı eserinde[9] İslam tarihindeki siyaset teorisyenleri için bize bir anahtar liste sunar. İçlerinde Farabi, İbn Sina, Ebu Yusuf, el-Maturidi, el-Bağdadi, Gazzali, Tusi ve İbn Haldun'un ünlü eserlerinin de bulunduğu bir ön listedir bu. Watt, bu listenin sadece Arap ve Türk kökenlileri kapsadığını ve çok eksik olduğunu söyler. Watt eserinde, İran siyasal düşünce geleneğini ayrı olarak inceler ve birçok düşünür ile eserlerine vurgu yapar. Erwin Rosenthal ise *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi adlı* eserinde, yukardakilerin yanı sıra Maverdi, İbn Cema'a, İbn Temiyye, İbn Bacce, İbn Rüşd ve Devvani adlarına vurgu yapar. Rosenthal, Osmanlı'nın olgun dönemine ait üç eserin öne çıktığını belirtir: "Osmanlı Devleti'nin gerilemesi konusunda Koçi Bey'in 1630'da yazdığı eser; sultanın devlet işleri hususunda bilgi istemesi dolayısıyla 1640'ta adı bilinmeyen bir yazarca yazılan *Nasihatname*; ve meşhur tarihçi ve yaşam öykücüsü Hacı Halife'nin önemli eseri *Dusturu'l Amel.*"[10]

---

8) Harro von Senger'in "Savaş Hileleri-Strategemler" adlı eserinde geçen 36 strategemin ilk 27'si Anahtar Kitaplar tarafından iki cilt halinde basıldı. Son 9 strategemi içeren üçüncü cilt yakında aynı yayınevinden basılacak.

9) W. Montgomary Watt, İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu, Çev.: Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, Kasım 2001, s.159.

10) Erwin I. J. Rosenthal, Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi, Çev.: Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.326.

Tabii, hâkim sistem ile sürekli çelişmiş ve mücadele etmiş Alevi geleneğinin ürettiklerini daha da önem vererek incelemek gerekir. Son olarak, biraz da duygusal biçimde ayrı olarak vurgulanmasını istediğimiz Şeyh Bedreddin'in *Varidat*'ını da belirtelim.

Burada sadece, muazzam bir külliyatın öne çıkmış çok küçük bir bölümüne dikkat çektik. 5 binyıllık dinamik bir uygarlık damarı, doğal olarak müthiş bir birikime sahiptir. Siyasal düşünceye ilişkin bu eserlerin ütopik unsurlar taşıması kuvvetle olasıdır; şimdiye kadar pek yapılmayan bu açıdan incelenmeleri ve değerlendirilmeleri gerekir. Çünkü o dönemlerde, felsefe ve bilim, siyaset ve ütopya günümüzdeki gibi ayrışmamıştı; dolayısıyla bu inceleme, büyük bir hazine içindeki konumuz açısından değerli mücevherleri ayrıştırmak anlamına gelecektir.

Farabi'nin "Erdemli Kent"i

Platon (Eflatun) üzerine yorumlarıyla da tanınan ünlü filozof Farabi (870-950) siyaset üzerine iki eser yazmıştır: *Kitâb Ârâ' Ehl el-Medînet el-Fâzıla* (Erdemli Şehir Halkının Sanıları) ve *Kitâb es-Siyâset el-Medenniye* (Medeni Siyaset). Geniş çevrelerce ilk ütopya olarak da değerlendirilen Platon'un *Devlet* adlı eseri, Farabi için esin kaynağı olmuştur. Düşündüğü "Erdemli Kent"i uzun uzun anlatan Farabi'nin bu eserleri konumuz açısından incelenmeye değer. Hilmi Ziya Ülken *İslam Felsefesi* adlı eserinde Farabi'nin düşüncelerine ilişkin şu değerlendirmede bulunur:

> Siyasette Farabî Eflâtun'un yolunu tutar. Eflâtun'un 'Devlet' diyalogunu başka diyaloglariyle tamamlar ve İslâm inancı ile uzlaştırır. Farabî siyasette bir nevi **utopiste**'dir. Fakat onun **utopie**'sini Thomas Morus'e ve Campanella'ya benzetmemelidir. Çünkü utopique toplumun yanında filozof gerçek toplumu da kabul eder. Ayrıca o humaniste'dir. Onun yetkin devleti bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir. Metafizik ve psikolojik insanlık görüşü ayni zamanda siyasette prensip vazifesini görür. Farabî buradan dayandığı Yunan filozoflarını aşar (Şu kadar ki, Zenon'da da dünya hemşehriliği=cosmopolitisme fikri vardır). Bu ilerlemenin sebebini

> eskilerin site toplumu yerine İslâmın üniversel toplumunda aramalıdır."[11]

Selahattin Hilav da Platon'un *Devlet* adlı eserine yazdığı Önsöz'de Farabi'nin söz konusu eserlerine değinerek benzer bir değerlendirme yapıyor:

> Fârâbi, Aristoteles'in de etkisinde kalmakla birlikte, devlet felsefesinde, genellikle, Platon'u izler. İslam filozofunun amacı, *Devlet*'teki görüşleri, Müslümanlık'ın temel ilkeleriyle uzlaştırmaktır. Toplumun kurulması, sınıfların ve zümrelerin özel görevleri, ideal devletin görevi, uyum ve yardımlaşma, toplum içinde insanın mutlu hayatı, belli bir düzene uyma ve buyruk altında bulunma, yöneticinin (kralın) özellikleri ve yetişme tarzı, kötü devlet ve erdemli devlet arasındaki farklar konusunda, Platon'un Fârâbi üzerinde kesin bir etki yaptığını görüyoruz. Fârâbi'nin, gerçek toplumu gözönünde tutan bir ütopya kurduğunu ve üstelik şehir-devlet sınırlarını aşan geniş kapsamlı insancıl bir ideal devlet tasarladığını görüyoruz.[12]

Görüldüğü gibi önde gelen iki felsefecimiz de Farabi'nin söz konusu fikirlerinin bir ütopya sayılabileceğini ve Platon'un *Devlet*'ini aşan bir kapsayıcılığa sahip olduğunu vurguluyorlar. *Parşömen* dergisinin Güz 2001 tarihli sayısında Doğu ütopyaları konusunu tartışan Bülent Somay ve Ahmet Saik Akçay da Farabi'nin eserinin "ütopya" olarak değerlendirilebileceği üzerinde hemfikirdirler. Bülent Somay, ütopyacılık açısından ortaçağ Hıristiyanlığı ile Müslümanlığı karşılaştırarak, Müslümanlığın ütopyaya daha açık olduğunu iddia eder:

> Ütopya tasarlıyorsan, kilise örgütlenmesine alternatif bir örgütlenme tasarlıyor olmalısın. Buna izin verilemezdi bir. İkincisi ütopyanın bir diğer anlamı yeryüzü cennetidir. Halbuki Hıristiyanlıkta çok net bir cennet tanımı var. Buna alternatif bir yeryüzü cenneti tasarlaman mümkün değil. Dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlık dönemi, yani Ortaçağ,

---

11) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Ülken Yayınları, Aralık 1983, s.63.

12) Platon, *Devlet*, Selahattin Hilav'ın önsözü, Çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, 2002, s.13.

ütopyaya izin vermez. Oysa Müslümanlık ütopyaya izin verebilir. Müslümanlıkta ütopya çok büyük yer tutmayacak tarih içinde. Ama Müslümanlık bunun önüne geçmez, çünkü Müslümanlığın çok detaylı bir cennet tasarımı yoktur. Müslümanlığın çok detaylı cehennem tasarımı da yoktur. Müslümanlık daha ziyade bu dünyayla ilgili, bu dünyadaki kurallarla ilgili bir din olduğu için bize tasarladığımız ütopyanın din dışı, seküler olması zorunluluğunu getirmez. (...) Dolayısıyla son derece dünyevî bir yanı var. Dünyevî olduğu için de ütopyaya karşı değil. Tabii kalkıp *Kuran*'daki yaşam tarzına karşı alternatif bir yaşam tarzı çizmeye kalkarsan o zaman sana 'dinsiz' der, engel olmaya kalkar, ama önden yolunu kesmez. Halbuki Hıristiyanlık daha baştan yolunu kesiyor."[13]

Doğu'nun kendine has bir ütopyası olduğunu, daha çok bireyin ütopyası olarak yazıldığını savlayan Ahmet Sait Akçay da, Farabi'nin adı geçen eserleri ile İbn Bacce'nin *Tedbir'ül Mutevahhid* (Tek Kalanın Yönetimi) adlı eserini farklı bir yere koyar.[14]

Sembolik öyküler

Konumuz açısından bir diğer önemli külliyat da eski Doğu ve özellikle İslam felsefesindeki sembolik öykülerdir. En ünlüleri İbni Sina'nın *Risâle-i Hayy ibn Yakzân*'ı, yine İbni Sina'nın *Risâletu't-Tayr*'ı (Kuşların Öyküsü), Sühreverdi'nin *Kıssatu'l Gurbetu'l Garbiyye*'si (Ruhun Yolculuğu), İbn Tufeyl'in *Hayy ibn Yakzân*'ı, Gazzalî'nin *Risâletu't-Tuyûr*'u ve Necm-i Râzî'nin *Risâletu't-Tuyûr*'u, İbn Bacce'nin *Tedbir'ul Mutevahhid*'i ve İbnü'n-Nefis'in *er-Risaletü'l Kâmiliye*'sidir. Ayrıca bu eserlerin başka düşünürler tarafından yazılmış birçok yorumu bulunmaktadır.

Özellikle İbn Tufeyl'in (1106-1186) adasal roman türünün ilk örneği olarak nitelenen *Hayy ibn Yakzân* adlı eserinin Batı yazınını büyük ölçüde etkilediği söylenir. Hilmi Ziya Ülken *İslam*

13) *Parşömen* dergisi, "Bülent Somay ile Edebiyat ve Ütopya Üzerine", Güz 2001, Cilt: 2, Sayı: 3, s.5.

14) Age, s.39.

Felsefesi adlı kitabında, İbn Tufeyl'in Batı'daki etkisine ilişkin şöyle yazar:

> Batıda tesiri çok büyük oldu. Onun birçok taklitleri yazıldı. En tanınmışları arasında çağdaş felsefeyi açanlardan Francis Bacon'un *Atlantis* adlı felsefi romanını zikretmelidir.[15]

Bilindiği gibi Bacon'ın *Yeni Atlantis* adlı eseri, Thomas Morus'un *Utopia*'sı ve Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ile birlikte klasik Batı ütopyaların en ünlülerindendir. İbn Tufeyl'in eserinin, Rousseau'nun *Emil*'ine, Thomas Morus'un *Utopia*'sına ve Daniel Dafoe'nun *Robinson Crusoe*'suna esin kaynağı olduğunu söyleyen kişi çoktur.[16] Ahmet Sait Akçay da, bu sembolik öykülerin hepsinin Doğu ütopyaları örnekleri olduğunu belirtir.

Bu eserlerin[17] ve tabii *Binbir Gece Masalları* ile diğer anonim Doğu öykülerinin, Hint masallarının ve sayısız efsane ve destanın konumuz açısından incelenmesi gerekir.

Ve diğerleri...

Daha pek çok ipucu sayılabilir. Üç büyük din Ortadoğu'dan çıkmıştır. Bu dinlerin kitaplarındaki cennet tasvirleri konumuz açısından incelenebilir. Hasan Aydın bu sayımızda *Kuran*'ın cennet tasvirini irdeliyor. Öte yandan Hikmet Kıvılcımlı'nın *Tarih Tezi Işığında Allah, Peygamber ve Kitap* adlı eseri[18], Hz. Muhammed'e ve eseri *Kuran*'a ilişkin çok ilginç ve farklı yorumlar getiriyor. Bu yorumlardan yola çıkarak yapılacak bir inceleme konumuz açısından oldukça verimli olabilir. 13. yüzyıl Anadolusu ve bu dönemde yaşayan düşünürler ortaya ütopik fikirler atmışlar, bazı pratikler de geliştirmişlerdir. Yine elinizdeki sayıda Ömer Tuncer, bu ilginç ve verimli dönemin araştırılmasına bir giriş yapıyor. Halk edebiyatımız ütopik unsurlarla doludur.

---

15) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Ülken Yayınları, Aralık 1983, s.216.

16) İbn Tufeyl, *Ruhun Uyanışı*, N. Ahmet Özalp'ın önsözü, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s.18.

17) Araştırmak isteyenler için şu kitapları önerebiliriz: *İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler*, İnsan Yayınları, Ocak 2003. *Ruhun Uyanışı-Hayy İbn Yakzan*, İbn Tufeyl-İbn Sina, İnsan Yayınları, İstanbul 2002. *Hay bin yakzan*, YKY.

18) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Allah-Peygamber-Kitap*, Bumerang Yayınevi.

Hemen aklımıza "Yarin yanağından gayrı her şey ortak olmalı" ve "gülü gül ile tartmak" dizeleri geliyor. Marx bu dizelerden haberdar olsaydı, sanırım *Manifesto*'nun başına koyardı. Doğu tarihindeki büyük halk ayaklanmaları ve onların aynı zamanda birer düşünür olan liderlerinin yazdıkları ütopik düşüncenin unsurları olarak değerlendirilebilir. Dosyamızda yer alan, Nedim Gürsel'in, Alman köylü ayaklanmasının lideri Thomas Münzer ile Şeyh Bedreddin'i karşılaştıran makalesi bu konuya bir giriş niteliği taşımaktadır. Eski Çin ve Hint metinleri de bu açıdan gözden geçirilmelidir.

Kısacası eski Doğu'nun tarihi, ütopik düşünce araştırmaları açısından son derece zengin unsurlar taşımaktadır. Yeter ki bu gözle bakmayı becerebilelim. Doğu'da ütopya bulamayanlar, ütopya kavramlarını değiştirmelidirler. Bizce eski Doğu metinleri ütopya kaynamaktadır.

Dünyalı olmak...

İnsanlık günümüzde "dünyalı" olabilmenin eşiğine geldi. Tabii ki emperyalist küreselleşmeyi kastetmiyoruz; tam tersine, dünyalı olabilmenin önündeki en büyük engeldir kapitalistlerin küreselleşmesi. Bizim kastettiğimiz emeğin dünyasıdır. Ancak sömürüyü ve her türden eşitsizliği aşan bir bakış açısı ve onun pratiği, insanlığın farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde oluşturduğu birikimleri bir potada eritebilir, damıtabilir, sentezini oluşturabilir ve gerçek bir dünya uygarlığına ulaşabilir. Bu pratik içinde oluşacak bilim, sanat, felsefe, siyaset ve ütopya kavramları çok çeşitli renklerin bir cümbüşü olacaktır. Bu cümbüş toplumuna, "da tong"a, gerçek yeryüzü "cennet"ine, "Erdemli Kent"e, "gülün gül ile tartıldığı toplum"a, "yarin yanağından gayrı her şeyin ortak olduğu toplum"a, "Utopia"ya, "Güneş Ülkesi"ne, "Yarın"a, "Ekotopya"ya, "komünizm"e ulaşacaktır insanlık. Bu bir ütopya değil; insanlığın geleceği...

"Karikatür krizi"nin tarihsel arka planı: Kimler çatışıyor?*

Geçtiğimiz ay dünyanın gündemi "karikatür krizi"ydi. "Irkçı Batılılar"la "radikal İslamcılar"ın taraf olduğu bir "medeniyetler çatışması" mı yaşanmaktaydı? "Özgür" ve "uygar" dünya ile "ilkel" ve "hoşgörüsüz" kalabalıklar karşı karşıya mı gelmişlerdi? Veya terbiyesiz ve kibirli Batılılara karşı, İslam dünyasının geleneksel değerlerini korumaya yönelik bir tepki patlaması mı yaşanmıştı? Yoksa ortada dünya çapında bir provokasyon, hatta bir komplo mu vardı?

Avrupalılar ile İslam dünyası arasında dine ve dinsel simgelere verilen öneme ilişkin gözlenen farkın nedeni, Avrupalı toplumların büyük bir Aydınlanma Devrimi geçirmiş olmaları, İslam dünyasının ise bunu beceremiş olması mıdır?

Bizce bunların hepsi yüzeysel tahliller ve gerçeği tam olarak yansıtmıyorlar. Tarihsel derinliği de olan ve giderek keskinleşen bir çelişki var ortada ve değişik biçimlerde kendini dışavuruyor. Gerek yapılan terbiyesizliğin, gerekse yoğunlaşan tepkilerin nedenini anlayabilmek için buzdağının su yüzeyinin altındaki ana gövdesine bakmakta fayda var.

Bu yazıda savunulan fikirler, sevgili dostum Ergun Adaklı ile yaptığımız sohbette şekillendi. Ben kaleme aldım ama, yazı anonim sayılır.

---

* Bu yazı, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Mart 2006 tarihli 25. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

"Bizim mahallenin çocukları"

Bilindiği gibi, tüm kitaplı/tektanrılı dinler Ortadoğu kaynaklıdır. Hz. Muhammed günümüzden 1500 yıl önce, Hz. İsa 2000 yıl önce, Hz. Musa ise 3000 yıl önce, ama aynı topraktan yeşererek ortaya çıktılar. Bunların hepsinin (özellikle Muhammed hareketinin) öncülü olan Hz. İbrahim ise kabaca 4000 yıl önceye tarihlendirilebilir ve yine aynı coğrafyada mayalanmıştır. Kaldı ki, bütün bu tektanrılı dinlerin kökeninde en eski uygarlıkların izlerini görmekteyiz; yani Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Uygarlıklarının.

Kısacası, Musa, İsa, Muhammed... hepsi "bizim mahallenin çocukları"dır. Meryem de mahallemizin kızıdır, dünya ahret bacımızdır. İbrahim dedemizdir, Yusuf amcamız; Adem babamızdır, Havva anamız... Budha, Konfiçyüs, Tao, Zerdüşt... bunların hepsi de bizim arka mahallelerin çocukları; şehrin Batı yakasının değil. Bir kere bu tarihsel olgunun altını çizmek gerekir.

Hz. Muhammed: "Çarmıha gerilemeyen İsa"

Peki, bütün bu peygamberler kimdir, ne yapmışlardır? Adlarını verdikleri akımların binlerce yıl sonra ulaştıkları konum bir tarafa bırakılırsa, bu kişilikler yaşadıkları dönemlerde nasıl bir tarihsel rol oynamışlardır? Olumlu ve ilerici bir işlevleri mi vardır, yoksa olumsuz ve gerici bir işlevleri mi? Ortaya çıktıkları dönemlerde insanlığın "akış"ını hızlandırmışlar mıdır, yoksa bu akışın önünde set mi oluşturmuşlardır? Yüzeysel bir göz atış bile, peygamberlerin aslında antik çağın "tarihsel devrimleri"nin liderleri olduklarını anlamak için yeterlidir. Onlar uygarlığın eşiğine gelmiş yukarı barbar toplulukların uygarlığa sıçrama atılımlarının önderleridir. Bu sıçramayı da, yanı başlarındaki atılıma direnen eski çürümüş uygarlıkları yıkarak gerçekleştirirler. Yani peygamberler, insanlığın uygarlaşma sürecini devindiren, eskiyi süpürerek bu sürece gençlik aşısı yapan devrimci hareketlerin liderleridirler, tarihsel devrimcidirler. Kısacası, "mahallenin zorbaları"na karşı dipten gelen tepkinin başına geçmişler, başkaldırmışlar, en alttakinin yukarıya çıkma ihtiyacının

sembolü olmuşlardır. Dönemlerinde statükoyu temsil eden sınıfların ve devletlerin (Mısır, Roma, Mekke) tepkisini çekmeleri, yandaşlarıyla birlikte olmadık eziyetlere maruz kalmaları bundandır. Özellikle Hz. Muhammed, tarihte "başarılı Spartaküs"lere verilebilecek en güzel örnektir; "çarmıha gerilemeyen İsa" da diyebiliriz.

İşte bu nedenle, ardılları ne yapmış olurlarsa olsunlar, peygamberler ve ilk yoldaşları, mahallenin ezilenleri tarafından hâlâ sevilirler ve saygı görürler. Düşünceleri, binlerce yıl sonra doğal olarak artık bir esin kaynağı oluşturmaz, ama tarihsel kişilikleri saygıyı hak eder. Bu tarihsel olgunun da altını çizmek gerekir.

Büyük Aydınlanma atılımı: Tektanrıcılık

Düşünsel plana geçersek: Tektanrılı dinlerin ortaya çıkışlarında yarattıkları düşünsel akımlar, dönemlerinin en köklü aydınlanma hareketleridir. Deyim yerindeyse, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed tarihin en büyük "Tanrı yıkıcıları"dırlar. Binlerce yıllık köklü tanrıları yıkarak, tek bir Tanrıya indirmek kolay mıdır? Bu, insanlığın düşünsel evrimindeki büyük atılımlardan biridir. Aydınlanma kavramını toplumu, doğayı, evreni ve hareketi, doğaüstü ve metafizik güçlerle değil, dünyevi (maddi) güçlerle açıklama anlayışı olarak tanımlarsak, çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişin bu yolda çok önemli bir sıçrama olduğunu anlayabiliriz. Tektanrıcılık ve kurumsal dinlerle birlikte, çeşitli doğa olayları, süreçleri, evrendeki cisimler ve insanların davranışları, duygularına atfedilen "kutsallık" ve "tanrısallık" yok edilir. Artık dağlar, taşlar, hayvanlar, bitkiler, doğa olayları, Güneş, Ay, gezegenler, yaptığımız üretim, duygularımız birer Tanrı olmaktan çıkar. Her şeyi düzenleyen tek bir soyut Tanrı düşüncesi, Tanrıyı adım başı rastladığımız bir olgu olmaktan çıkarır, onu uzaklara yollar ve maddi yaşamımızı kendi inisiyatifimize almamızın da yolunu açar. Tektanrıcılık düşünsel devrimi, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması (yani laiklik) yönünde de olağanüstü bir atılımdır, bu açıdan.

Tektanrıcılığın en gelişmiş ifadesi olan İslamiyet'te bu yön (kutsallaştırmanın zayıflaması), kendisinden yüzlerce yıl ön-

ce ortaya çıkmış Hıristiyanlık ve Musevilik'e göre çok daha belirgindir. İsa "Tanrının Oğlu"dur, Muhammed ise hepimiz gibi doğmuş büyümüş biridir, çok daha laik bir yapıdadır. İsa, "Mesih" olarak dünyaya geri gelecektir; Muhammed ise "Son Peygamber"dir. "Son Peygamberlik" aslında, Tanrı ile insan arasındaki "resmi" iletişimin bir daha kurulmamak üzere kesilmesi demektir. Tanrının işi bitmiştir, insan kendi kaderiyle baş başadır artık. Dr. Hikmet Kıvılcımlı da bunu çok güzel açıklıyor:

> Son Peygamberlik sözü bile kutsallaştırma prosesinin var olduğunu ve sonuna gelindiğini; bundan sonra Allahın ve peygamberin işlerini insanlara devrettiğini; insan düşüncesinde ve toplumunda yeni dönüşümler yaşanarak gerçekliğe ulaşıldığının Allah ve Peygamber kelamıyla açıklanışıdır.[1]

Bugün artık düşünsel anlamda aşılmış olsa da, tektanrıcılığın ortaya çıkışı, insanlığın düşünsel serüvenindeki köşe taşlarından biridir. Böyle bir basamak olmasaydı, 1000 yıl sonraki Bilimsel Devrim ve Aydınlanma Devrimi oluşamazdı. Bu tarihsel olgunun da altı çizilmelidir.

Dinler, Avrupalılar için "yabancı ideoloji"

Kadim uygarlık alanı Ortadoğu'da tektanrıcılık devrimleri filizlenirken ve dalga dalga gelişirken Avrupa toplumları ne yapmaktaydı? Mezopotamya, Mısır ve Anadolu antik uygarlıklarının uzantısı olan Ege ve Akdeniz havzası[2] bir kenara bırakılırsa, Avrupa'nın asıl sakinleri "dinsiz"dirler, yani uygar değildirler. Uygar Dünyanın kenarlarında, "Conan"ların, "Zeyna"ların hüküm sürdüğü coğrafyada Barbarlık döneminin çeşitli aşamalarını yaşamaktadırlar. Akdeniz'in kuzeyini tutmuş olan Roma İmparatorluğu'na akınlar yapmakta, fethetmekte ve fethedilmekte, uygarlıkla -oldukça geç bir tarihte- yavaş yavaş

---

1) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Allah-Peygamber-Kitap*, Bumerang Yayınevi, s. 14.

2) Antik Ege ve Roma Uygarlıklarının Batı Uygarlığının kökeni olduğu düşüncesi, bir 19. yüzyıl mitidir. Avrupa-merkezci ideologların uydurmasıdır. Antik Ege filozofları ve bilimcileri, Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarının devamı olduklarını bıraktıkları eserlerde de vurguluyorlar. Samir Amin *Avrupamerkezcilik* adlı yapıtında bu konuyu çok güzel açıklıyor; okurlarımıza öneriyoruz.

haşır neşir olmaktadırlar. Uygar Dünyadaki din devrimleri Hz. Muhammed hareketi ile simgelenen son ve en gelişmiş aşamasına geldiği tarihlerde, söz konusu Avrupa halkları din olgusu ile henüz tanışmaktaydılar.

Bunları Avrupa halklarını küçümsemek için yazmıyoruz. Kaldı ki "eşitsiz gelişim" tarihsel gelişimin tunç yasasıdır. Bir dönem "geri" olan, bir sonraki dönemde ilerlemenin öncüsü olabilir (genellikle de böyle olur). Zaten Avrupa toplumları yakın tarihte bunun en güzel örneğini de vermişlerdir. Avrupalılar ile din ilişkisi, konumuz açısından önemlidir.

Kitaplı/tektanrılı dinler (sadece Müslümanlık değil, Hıristiyanlık da), Avrupalı toplumlar için "yabancı ideoloji"dir. Bu özellikle, kapitalizmin asıl yatağını oluşturan Anglosakson toplumları için geçerlidir. Kuzey ve Orta Avrupalı barbar halklar bir "din" yaratamadılar, böyle bir tarihsel birikimleri yoktu. Yıkılan Roma'nın resmi dini Hıristiyanlığı hazır buldular ve zorlana zorlana da olsa kabul ettiler. Böylece "bizim mahallenin çocuğu" İsa, kendisini Roma'ya canı pahasına 300 yılda kabul ettirdikten sonra, Vikingler'in, Normanlar'ın, Keltler'in, Germenler'in, Slavlar'ın peygamberi oluverdi. (Oralardan da Columbus'un tekneleriyle nerelere kadar gitti, herhalde "babası" bile bu işe şaşırmıştır!). Deyim yerindeyse Ortadoğu, Kuzey Avrupalı barbarlara peygamber ihraç etti. "Yabancı ideoloji" derken kastettiğimiz budur. Konumuz açısından bu tarihsel olgunun da altının çizilmesi önemlidir.

Bir önemli nokta daha var. Avrupalı barbar halklar, tektanrılı dinlerle bir "hâkim sınıf ideolojisi" olarak tanıştılar. Onların kabul ettiği Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun egemen ideolojisi haline gelmiş olan Hıristiyanlıktı; çarmıha gerilen "devrimci İsa"nın Hıristiyanlığı değil. Oysa Ortadoğu halkları İslamiyet'le bir "ezilenler ideolojisi" / "devrim ideolojisi" olarak tanışmışlardı. İslamiyet Ortadoğu'da kendisini aşağıdan yukarıya doğru, dipten gelen bir devrim örgütleyerek, alttakileri kazanarak, sindire sindire kabul ettirdi. Hıristiyanlık ise Avrupalı barbar halklara "tepeden indi." Barbar şefler feodal senyörlere dönüşürken Hıristiyanlığı kabul ettiler ve tebaalarına da kabul ettirdiler. (Sonraları farklı mecralara girse de, benzer bir süreç

Türkler ile İslamiyet ilişkisinde de yaşandı.) Bu konuda ayrıntılı bilgi, Marc Bloch'un *Feodal Toplum* adlı anıt eserinin ilk bölümlerinde, örneğin "Kuzeyin Hıristiyanlaştırılması" adlı bölümde bulunabilir.[3]

Ezilenler ideolojisi biçiminde dipten gelme ile yabancı ve hâkim sınıf ideolojisi biçiminde tepeden inme arasındaki fark, halkların dine ve o dinin simgelerine yaklaşımlarında bugüne dahi yansıyabilen farklar yaratmıştır. Dolayısıyla, bir Arabın İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'i sahiplenişi ile bir Danimarkalının Hıristiyanlığı ve Hz. İsa'yı sahiplenişi aynı dozda değildir. Bu fark genel anlamda dinlere yaklaşımda da kendini gösterir. Hatta bir Müslümanın Hz. İsa'ya yaklaşımı ile bir Hıristiyanın Hz. Muhammed'e yaklaşımı arasında da dağlar kadar fark vardır. Müslüman bir ülkede Hz. İsa'ya hakaret edilmesi de tepki çeker; hatta belki de Danimarka'da yaratacağı tepkiden daha fazla...

Devrimcilikleri tükenince, geriye yıkıcılıkları kaldı

Bu, Avrupalılar lehine bir aydınlanma farkı mıdır, yoksa Ortadoğulular lehine bir uygarlık birikimi farkı mı; tartışmaya değer. Avrupalılar çok aydınlanmış oldukları için mi Hz. Muhammed'le dalga geçebiliyorlar? Veya Müslüman halklar çok dinci oldukları için mi tepki gösteriyorlar? Hiç sanmıyoruz.

Bir din ve peygamber yaratamamış olmanın (yani uygarlık birikiminin zayıf olmasının, ithal edilmesinin) avantajları da vardır, dezavantajları da. Kısa vadede avantajlar, ama uzun vadede dezavantajlar belirleyici olur. Köklerin zayıf olması "yenilikçilik" ve "devrimcilik" eğilimini artırabilir, maceralara, risk almaya daha yatkın bir karakter kazandırır; ama aynı zamanda "yıkıcılık" da getirir. (Galiba, derin bir perspektifle tarihe baktığımızda, bu karakter kapitalizmin vasıflarını da açıklıyor; ama bu verimli konuyu başka bir yazıya erteleyelim.) Köklerin güçlü olması ise "tutuculuğa" yol açabilir; ama yanı sıra "yapıcılık" özelliği de kazandırır.

---

3) Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Savaş Yayınları, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1. Baskı, Eylül 1983, s.50 vd.

Kapitalizm Avrupa'da, özellikle de Anglosakson dünyada yeşerdi. Feodal sistemleri yıkan demokratik devrimler ve Aydınlanma atılımı ilk kez Avrupa'da yaşandı. Bunda Avrupa toplumlarının haraçlı geçmişlerinin nispeten zayıf olmasının payı büyüktür. Kökü fazla derinlerde olmayan bir ağacı devirebildiler Avrupalılar. Aslında Avrupalılardan birkaç yüzyıl önce, 13. yüzyılda Anadolu, 15. yüzyılda da Çin, böyle bir dönüşümün eşiğine gelmişti. Ama iki süreçte de gelenek ağır bastı, çünkü köklü ve güçlüydü. Ama Avrupa haraçlı geleneği, Avrupa burjuvazisine direnemedi, çünkü yeteri kadar güçlü değildi. Bu noktada köksüzlüğün devrimciliğe yol açışını (bir avantaja dönüşümünü) görüyoruz. Tanrılar, krallar, imparatorlar yerle bir edildi.

Fakat Avrupa devrimciliği, daha doğrusu burjuva devrimciliği, yıkıcı bir devrimcilikti. Sınır, kural ve etik tanımayan, gözü dönmüş ve aç bir devrimcilik. Toplumcu değil, bireyci bir devrimcilik. Avrupa'nın devrimci burjuvazisi, birikimini, dünyanın dörtte üçünü yağmalayarak, bütün zenginliklerine el koyarak, kendi emekçisini de köle gibi çalıştırarak ve acımasızca sömürerek gerçekleştirdi. O kadar devrimcidir ki burjuvazi, hiçbir sınır tanımadan önüne ne gelirse metalaştırmayı, alınır satılır kılmayı düstur kabul etmiştir. Daha fazla üretim, daha fazla tüketim, daha fazla kâr... Burjuva devrimciliği, ezip geçeceği bir gericilik kalmadığı noktada, devrimciliğini de yitirdi. Geriye çıplak yıkıcılığı kaldı. Bu noktada, kısa vadede avantaj teşkil eden bir niteliğin, uzun vadede dezavantaja dönüşümünü görüyoruz.

İşte Hz. Muhammed'e saygısızlık eden, bu yıkıcılıktır, ipsiz sapsızlıktır. Kimse bunu aydınlanmacılık, ilericilik olarak yutturmaya kalkmasın.

Komplo mu, biriken tepkinin bulduğu mecra mı?

Hz. Muhammed karikatürleri yine de bu kadar tepki çekmeyebilirdi. Üç-beş terbiyesizin densizliği denip geçilebilirdi. Gerçekten de olayın çapının çok üstünde bir tepki yaşandı.

Bazı yorumcular, Müslüman dünyanın -örneğin Irak'ta- çok daha ağır hakaretlere maruz kalmasına karşın bu çapta bir tepki göstermediğinden hareketle, komplo teorileri kuruyorlar. Fakat

kitleler neyi yapıp neyi yapamayacaklarını çok iyi bilirler (daha doğrusu sezerler). Hatta çoğu zaman bunu öncülerinden daha isabetli kestirebilirler. Çünkü onların "gerçekçi" olmak için çaba sarf etmelerine gerek yoktur, zaten gerçeğin ta kendisidirler. Kitleler içgüdüleriyle, çok haklı bir zeminde olduklarını, kazanabilecekleri bir nokta yakaladıklarını sezdiler ve harekete geçtiler. Irak'ta yaşanan hakaretler çok daha ağır, ama bunlara karşı direnmenin bedeli de çok ağır ve kitlesel bir tepki örgütlemek henüz zor. Tabii ki komplo ve provokasyon önde gelen bir siyaset yöntemidir. Ama şu da bilinir ki, Lavoisier kanunu gereği, hiçbir provokatör ateş olmayan yerden duman çıkaramaz. Yaşananları, bir komplodan çok, biriken tepkinin bulabildiği mecra biçiminde açıklamak daha doğru gözüküyor. Ayrıca tepkiler esas olarak kitlesel eylemlerle gösterildi, şiddet dozu yüksek bireysel eylemlerle veya terörist çıkışlarla değil.

Kim ileri? Kim geri?

"Biriken tepki" neye karşıdır? "Geri" dünyanın "ileri" dünyaya karşı gerici bir kalkışması mıdır yaşanan? "İlerilik" ve "gerilik" günümüzün en ideolojik kavramları. Tabii tarihin de... Tarihten günümüze gelerek birkaç soru soralım:

Spartaküs ve köle arkadaşları mı daha ileriydi, yoksa Roma'daki iktidara sahip olan köle sahipleri mi? 2000 yıl sonra hangisi Alman sosyalistlerinin esin kaynağı oldu; Roma İmparatoru mu, Spartaküs mü? Alman sosyalistleri kendilerine "Spartakist" mi dediler, "Sezarist" mi?

Hz. Muhammed ve ilk Müslümanlar mı daha ileriydi, Mekke'de iktidarı elde tutan büyük tefeci ve tüccar sınıfı mı? Tarihin ana damarı, hangisinin içinden fışkırarak akışını sürdürdü?

Koyun kılından çadırlarda yatıp kalkan Osmanlı gazileri mi daha ileriydi, şaşaalı İstanbul saraylarında konuşlanmış Bizans aristokrasisi mi? Daha ileri bir uygarlık, hangisinin içinden filizlendi?

Büyük Fransız Devrimi sırasında Bastil'i basan baldırıçıplaklar mı daha ileriydi, yoksa Fransız sarayındaki aristokrat beyler ve hanımlar mı? Veya para peşinde koşan tüccarlar ve burjuvalar

mı daha ileriydi, bu dünyevi çabaları dolayısıyla onları küçümseyen soylular mı? Tarihin ileriye doğru akışı, hangi hareketin içinden fışkırdı?

Mustafa Kemal ve onun ardında toplanan Anadolu köylüsü mü daha ileriydi, yoksa İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri mi? Hangisi coğrafyamızda uygarlığın yeşermesine katkı koyabildi? Vahdettin'in sarayı mı daha ileriydi, Ankara'nın ve Anadolu'nun kerpiçten karargâhları mı?

Sovyet proletaryası veya Çin yoksul köylüsü mü daha ileriydi, yoksa Rus Çarı ve Çin İmparatorunun çevresindeki aristokratlar mı? Bugün hangisinin içinden filizlenen damarları esin kaynağı olarak alıyoruz ve tartışıyoruz?

Venezüella emekçileri ve Bolivya yerlileri mi daha ileridir, yoksa bütün dünya kaynaklarının başına çökmüş ve son derece gelişmiş bir teknolojinin sahibi Amerikan devleti ve iktidarındaki neoconlar mı? Bush mu daha ileridir, Chavez mi? Daha çarpıcı bir soru soralım: Bush mu daha ileridir, Ahmedinecad mı? Hz. Muhammed'in karikatürlerini yayımlayan ve "özgürlük" adına bunu savunan Avrupalı medya mı daha ileridir, buna tepki göstererek eylem yapan Müslüman kitleler mi?

Tarih göstermiştir ki, "aşacak" olanlar her zaman geriden gelenlerdir. Geride olmasalar, niye aşma ihtiyacı duysunlar ki. Dolayısıyla "aşma eylemi", özellikle başlangıcında "gerilik"le kirlenmiş olarak ortaya çıkar. Kitleler yüzyıllardır oluşmuş yükleriyle ve kirleriyle tarihe girerler. Girdikçe bu kirlerinden arınmaya başlarlar. Zaten "aşma", bir yanıyla bu kirlerden (geriliklerden) arınma eylemidir de. Devrimcilik, geriliklerden yakınma tutumu değil, "geri"nin içindeki "daha ileri"yi keşfetme ve harekete geçirme sanatıdır.

Tepkiler, kapitalist-emperyalist sistemin yüzlerce yıllık suçlarına karşı birikiyor ve artık taşıyor. Yaşanan eylemler, ezen-ezilen çelişkisinin temelinde yükseliyor. Bunu saptamak çok önemli, çünkü "aşma" ve "daha ileriye ulaşma" hedefini ancak bunu saptayarak gerçekliğe dönüştürebiliriz. Henüz olgun bir önderlikten yoksunlar, içlerinde her türlü ortaçağ gücü at oynatıyor, dolayısıyla provokasyonlara ve komplolara da açıklar.

Bunların hepsi gerçek, ama başka bir madde de yok. Madam Curie nasıl iki gram radyumu ayrıştırmak için tonlarca çamuru elekten geçirmişse, biz de bunca gerilik içindeki ilerilik cevherini bulup çıkarmalıyız. Çünkü o iki gram radyum tonlarca çamurun içindedir, başka hiçbir yerde değil.

Doğrudur, bir "medeniyetler çatışması" yaşanıyor. Ama her medeniyete bir sınıf damgasını vurur. Bugün dünyada hâkim olan medeniyet emperyalist burjuvazinin, tekelci sermayenin damgasını taşıyor. İnsanlığın büyük çoğunluğu bu medeniyeti sindiremiyor, tepki gösteriyor, reddediyor. Başka bir medeniyet istiyor. Özet olarak, yaşanan eylemler bu arzunun dışavurumudur.

Saraya tıkılıp kalan bilim*

El-Cezeri'nin gerçekleştirdiği düzenekleri okuyup da hayran kalmamak mümkün mü? Tıpkı Biruni'nin, İbni Rüşt'ün, Hayyam'ın, İbni Haldun'un, Nizamülmülk'ün ve o dönemin sayısız bilim ve düşün insanının yazdıkları ve buldukları karşısında duyduğumuz hayranlık gibi. Bu büyük isimleri Doğu'nun Marx'ı, Newton'u, Descartes'ı, Machiavelli'i gibi nitelemelerle anmıştık. El-Cezeri'ye de "Doğu'nun Leonardo'su" veya "James Watt"ı denebilir belki. Bu nitelemeleri, Batı tarafından küçümsenen, yok sayılan bir dönemi ve simge isimlerini tarihteki hak ettikleri yere yerleştirmek ve Batı'daki atılımın kökenindeki birikime vurgu yapmak için kullandık. Fakat bu saptamalar madalyonun bir yüzüdür.

Madalyonun diğer yüzünde bu iki küme arasındaki nitelik farkı yer alır. Ne Nizamülmülk bir Machiavelli'dir, ne Biruni bir Newton, ne İbni Rüşt bir Descartes, ne de İbni Haldun bir Marx. Cezeri de bir J. Watt olamamıştır. Yeteneklerindeki ve kişiliklerindeki bir eksiklikten dolayı değil; bu tamamen içinde yaşadıkları toplumsal koşullardan kaynaklanan bir farktır.

Cezeri'nin Artuklu Sarayında gerçekleştirdiği bazı düzeneklerin adlarına bir bakalım: "Sultanın kadeh artıklarını içen soytarı", "Fasılalarla bir dolaptan çıkan ve şarap dolu bir kadehi sunan cariye", "Birbirine karşılıklı şarap ikram eden ve içen iki

---

* Bu yazı, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Ocak 2002 tarihli 91. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı.

şeyh", "Kimin içki içeceğine karar veren kadeh", "Hükümdarın aptes alması için kendi kendine su dökebilen, ülüğü ördek şeklindeki ibrik", vb. J. Watt'ın buhar makinesi ile Edison'un ampulü, bu muhteşem düzeneklerin yanında ne kadar kaba saba kalıyor değil mi? Ama dünyayı Watt'ın buhar makinesiyle Edison'un ampulü değiştirdi, Cezeri'nin "sultanın kadeh artıklarını içen soytarı" robotu değil.

Hani engizisyon tarafından düşüncelerini terk etmeye zorlanan Galilei değil ama, onun adına insanlık haykırmış ya, "Dünya yine de dönüyor" diye; biz de şöyle bir kurgu yapalım: Cezeri belki de, "Ey yüce sultanım" demek istemiştir, "sen öyle acizsin ki, elini yüzünü bile kendin yıkayamazsın; öyle aptalsın ki, hangi kadehten içki içeceğini bile bilemezsin; bu nedenle senin için bütün bunları yapacak robotlar icat ettim."

Bir zamanlar Çin'e gitmiştim. Pekin'deki ünlü imparatorluk sarayını gezme olanağımız olmuştu. Saraylar kompleksi demek daha doğru olur; saray üstüne saray... Bir bölgede dizilmiş üç tane saray vardı. En görkemlisi imparatorun yaşadığı yermiş, ondan taş çatlasa 400-500 metre ilerde bir saray daha, burası da imparatorun yabancı elçileri kabul ettiği mekânmış. "Peki, bu ikisinin ortasında yer alan şu saray yavrusu nedir?" diye sormuştuk; o da imparatorun oturduğu yerden çıkıp elçiye kabul edeceği yere giderken yorulacağı için, arada dinlenmesi amacıyla yapılmış saraymış! Bir imparatorla ancak bu kadar dalga geçilebilir! Hey gidinin, üç adım atınca yerlere serilen yüce Çin İmparatoru! Bir de kentlerdeki katliamdan kaçarak bütün Çin'i "uzun yürüyüş"le kat edip, devrim yapa yapa sonunda Pekin'e dönüp "Son İmparator"u alaşağı eden Mao önderliğindeki Çin baldırıçıplaklarını düşünün; tarihi kimlerin yapabileceğini anlarsınız.

Cezeri bir doruktur. Son derece üstün bir mekanik, mühendislik ve otomasyon bilgisine sahip olduğu anlaşılıyor. Ama bu, saraya tıkılıp kalan bir bilgidir. Öyle tıkılmıştır (ve sıkılmıştır) ki, artık ifrata varmıştır. Ulaştığı bilgiyi alıp üretime sokacak ve dünyayı değiştirecek bir itici güçten (devrimci bir toplumsal sınıftan) yoksundur Cezeri. Bu nedenle Cezeri'nin otomatlarını,

bu sınırlılığa ve saray düzenine karşı kendi üslubuyla gerçekleştirdiği bir isyan olarak algılamak istiyoruz. Cezeri'nin bayrağını, yüzlerce yıl sonra, toplumun "yürü ya kulum" dediği Watt'lar ve Edison'lar devralmıştır. Watt, Cezeri'yi saraydan kurtarmıştır. İşte, Doğu toplumlarının neden geri kaldığı sorusunun yanıtını, bilgiyi ete kemiğe büründürüp daha da geliştirecek devrimci bir sınıfın (toplumsal manivelanın) yokluğunda aramak gerekir.

Gelelim günümüze... "Binlerce kilometre öteden hedefini kovalayıp bulan bomba", "fasılalarla bir dolaptan çıkan ve şarap dolu kadehi sunan cariye" robotuna ne kadar benziyor değil mi? Bu bomba, en az Cezeri'nin robotu kadar muhteşem, yüksek bir elektronik bilgisine dayanıyor. Belki de bu bombayı yapan bilginler, "Ey yüce emperyal güç, sen o kadar korkaksın ki, senin için Washington'dan düğmeye basıp Kabil'i veya Bağdat'ı vuracağın bir düzenek icat ettim" demek istemişlerdir. Günümüzde Cezeri'lerin (bu sefer Watt'larla birlikte) yeniden saraylara tıkıldığı anlaşılıyor. Dolayısıyla yeni bir "uzun yürüyüş"e çıkmanın zamanıdır; hem Cezeri'lere hem de Watt'lara özgürlüklerini kazandırmak için.

3. BÖLÜM

EVDEKİ BULGUR - DİMYAT'TAKİ PİRİNÇ

Ya tutarsa?..*

Bir bilimsel kuramın gücünü nasıl anlarız? Konu hakkında kafamızdaki ne kadar çok soruya yanıt verdiğiyle mi? Evet, bu bir ölçü olabilir. Kuramın -açıklayabilirlik anlamında- kapsayıcılığı, onun gücünü gösterir. Fakat bu, oldukça durağan bir güç ölçme anlayışı. Bir kuramın asıl gücü, ne kadar çok soruya yanıt verdiğinde değil, ortaya yanıt bekleyen daha ne kadar çok soru çıkardığındadır. Yani kapsayıcılığında değil, açtığı yeni ufuklardadır. Gerçek ölçü budur. Zaten ne kadar çok şeyi açıklarsan, o kadar çok açıklanmaya muhtaç şeyi ortaya çıkarırsın. Çünkü madde ve hareket sonsuz...

Kişi, bildiklerinin oranıyla değil, bilmediklerinin oranıyla bilgeleşir. "Ne kadar çok şey biliyorum" diye övünmemeli insan. Gerçek bilge, "Ne kadar çok şey bilmediğini" fark edendir.

Kendisine yapılan övgülere Newton şöyle yanıt vermiş: "Herkes benim her şeyi açıkladığımı söylüyor. Oysa ben kendimi koskoca bir okyanusun kıyısında birkaç parlak taş bulunca sevinen bir çocuğa benzetiyorum." Döneminde herkes Newton'u bulduğu "birkaç parlak taş" için yüceltti; aslında o henüz keşfedilmemiş "okyanus"u gösterebildiği için büyüktü.

Bilim insanı "çokbilmiş" değildir; tabii "az bilen" de değildir. Gerçek bilim insanı, henüz bilmedikleri, bildiklerinden her zaman daha fazla olan kişidir. Sorularının kapsamı, yanıtlarının

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Kasım 2008 tarihli 57. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

kapsamından hep daha geniş olan kimsedir. Zaten bu ikisi arasında bir doğru orantı vardır. Yanıtların ne kadar fazlaysa, soruların da o kadar fazla olur.

Din adamı ile bilim insanı arasındaki fark da buradadır. Din adamı, her şeyi bilir. Onun her şeyi bilen ve yol gösteren bir ustası vardır. Din adamının soruları yoktur, aslında kendi yanıtları da yoktur. Zaten sorusu olmayanın yanıtı olur mu? Yanıtlar din adamına gökten iner. Gökten inen yanıt, sorgu sual kabul etmez.

Bilim insanı ise her şeyi bilmez; ama bir gün bilebileceğini bilir. Bilim insanı için bilinemez bir şey yoktur. Din adamı ile diğer bir farkı da bu noktada ortaya çıkar. Din adamı için bilinemezler, yani sorulamazlar vardır. Bilim, bilinemezliği/sorulamazlığı kabul etmez. Soru yoksa bilim de yoktur.

Yukarıda Newton'dan yaptığımız alıntıda hep "parlak taş - okyanus" ikilisi üzerinde durduk. Ama önemli bir nokta daha var: Newton kendini oyun oynayan küçük bir çocuğa benzetiyor. Çocuk devamlı soru sorar, çünkü bildikleri bilmediklerinin yanında çok azdır. Henüz yasları, yasaları, yasakları, önyargıları, ön kabulleri, tabuları yoktur çocuğun. Bilim insanı da çocuk gibi olmalıdır. Her an "Kral çıplak" diyebilmelidir. Hatta, Kral kendisi bile olsa... Bilim insanı ne kadar çocuklaşırsa o kadar bilgeleşir. Galiba Newton bu noktada da bir mesaj veriyor.

Bir zamanlar ülkemizin siyaset yaşamında "bir bilen" diye bir kişi (aslında mevki) vardı. Allah uzun ömür versin, kendisi hâlâ yaşıyor ve zaman zaman da olsa hâlâ başımızda. Ama bir kişiyi "bir bilen" yaptığınızda, onu yaşarken öldürdünüz demektir. Bilen kişi, geçmişe bakan kişidir, ölü kişidir. Bilinenler dünyasının (yani statükonun, yani geçmişin) adamıdır. Bilim, bilinenler dünyasında yapılmaz.

Oysa "bir soran?" İşte gelecek ondadır. Trakyalı filozofa sormuşlar, "Ne zaman intihar edersin?" diye. "Sorum kalmadığı zaman" diye yanıtlamış. Baştan aşağıya yanıta dönüştü mü insan, öldü demektir. Ancak soran yaşar... Büyük matematikçimiz Cahit Arf bir söyleşisinde "Ortaokuldan beri kafamı taktığım bir problem var, hâlâ çözebilmiş değilim, ama biraz yol alabildim,

sanırım gelecek kuşaklar çözer" demişti. Arf, gözü açık gitti. Gerçek bilim insanı gözü açık gider. Mirası, bildikleri değil, sorularıdır.

***

Mutluluk yanıtta mıdır, soruda mı? Bildiklerimizde midir, bilmediklerimizde mi? Geçmişte mi, gelecekte mi? Kesinlikte mi, olasılıkta mı? Güvenlikte mi, özgürlükte mi? Evdeki bulgurda mı, Dimyat'taki pirinçte mi? Müzede mi, laboratuvarda mı? Teoride mi, pratikte mi? Düzende mi, kaosta mı?

Ahret soruları bunlar! Laflarken yanıt vermek kolay, ol olabildiğin kadar maceracı... Ama önümüze çıktığında bu çatallı yol, konu laf olmaktan çıkıp eylem oldu mu, çok zorlanırız ve var olandan "mutluluk" çıkarmayı tercih ederiz çoğu zaman. Güvenli kumsalımızda cıbı cıbı yapmak varken, tehlikeli okyanusa açılmaya ne gerek var? "Ya boğulursam?" diye sorar insan. Ama sevgili Nasrettin Hoca'nın buna müthiş bir yanıtı var: "Ya tutarsa!"

Bazıları mutluluğa uzaktan bakar, bazıları ise cesaret eder. Bir yazıda "insanlık sözleri"ni ele almıştık. En önemlilerinden biri unutulmuş: "Ya tutarsa?"

Ne yalan söyleyelim, çoğunlukla tutmaz. Ama ya tutarsa! İşte bu söz insanın içine bir kurt düşürür. Onu rahatsız eder, dürtükler, uy(u)masını engeller. İnsanın içindeki insanlığın ortaya çıkışıdır bu söz. Nasrettin Hoca bu sözüyle bilimin yolunu açmıştır. "Evrim"i aşmış, "devrim"e ulaşmıştır. Ancak "ya tutarsa" diyenler bilim yapabilir ve devrim yapabilir. "Ya tutarsa"ların tuttuğu noktadır bilim ve devrim.

Bu yazdıklarıma itiraz gelebilir: Peki, bir fren mekanizmasına da ihtiyaç yok mu? Azla tamah etmeyen çok zarar görmez mi? Acele işe şeytan karışmaz mı? Sürüden ayrılanı kurt kapmaz mı? Hiç, bela geliyorum der mi? Hepsi doğru; atalarımız karşısında boynumuz kıldan ince. Ama bazı atalarımız da vurguyu başka noktaya yapmışlardır: "Akıllı köprü arayıncaya dek deli suyu geçer." "Akacak kan damarda durmaz." "Asi kuzuyu kurt yemez." "Belasız bal olmaz"...

Bu tartışma sabaha kadar sürer. Nasrettin Hoca bile çıkamamış işin içinden, "Sen haklısın, sen de haklısın" demiş.

Bizim naçizane çözümlememiz şöyle: Doğrudur, insanlar (burada emekçi ve yoksul kitleleri kastediyoruz) genellikle mutluluğu yanıtta, bilinende, kesinlikte, güvenlikte, düzende, evdeki bulgurda buluyorlar. Bir kez tutmuş bulunduklarını kolay kolay bırakmak istemiyorlar. Bunun nedeni, doğaları gereği tutucu olmaları mı? Hayır! Böyle kısa yoldan bir saptama pek doğru olmaz. O yanıtlar bir zamanlar soruydu. O bilinen, bir dönem önce bilinmeyendi. Bugünün kesinliği, dünün olasılığıydı. Güvenlik, özgürlüktü. Evdeki bulgur, bir zamanlar Dimyat'taki pirinçti. Onlar da kolay elde edilmediler, bu nedenle kolay kolay terk edilemezler. Emekçilerin, tuzu kuru sınıflar gibi maceracılık lüksü yoktur. Dahası bu "tutuculuk" aslında, çelişki gibi gelecek ama, devrimciliğin garantisidir, emniyet supabıdır. Devrimcilik ile liberalizmi birbirinde ayıran turnusol kâğıdıdır. Biz bunun adına "tarih bilinci" diyoruz. Atalarımız "geçmişi olmayanın geleceği olmaz" diye ifade ederler.

Ama bu "bulgur tamahkârlığı"nı mutluluk olarak tanımlarsak da yine yanlış yaparız, asıl tutucu (düzeni tutan) sınıfların ekmeğine yağ sürmüş oluruz. Hâkim sınıflar, kitlelerin bu tarih bilincinin içini boşaltıp dondurarak, hâkimiyetlerini sürdürürler. Hâkim sınıflar için tarih, tıpkı din gibi, halkın afyonudur. Tarihin devrimci potansiyeli, sistemin krize girdiği (yönetenlerin eskisi gibi yönetemediği) noktada gündeme girer. Bu, evdeki bulgurun tehlikeye girdiği noktadır. İşte o zaman sorular başlar, bilinmeyene ilgi artar, olasılıkları değerlendirme cesareti ortaya çıkar. Bulgurun yitirilmesi, pirincin kazanılması fırsatını gündeme sokar. Dimyat ufka girmiş, "ya tutarsa"nın zamanı gelmiştir. Tabii "tutması" için bir şart daha var: Bir "ya tutarsa"cılar örgütünün bulunması.

Çok dağıttık, ilk sorumuza dönelim. Madem sorulara bu kadar vurgu yaptık, soruya soruyla yanıt verelim:

Korunacak bir mutluluğunuz mu var, kazanılacak bir mutluluğunuz mu?

Özgürlüğünüz güvenliğinize mi bağlı, güvenliğiniz özgürlüğünüze mi?

Gerek insanlar kişisel tarihlerinde, gerekse kitleler toplumsal

tarihlerinde zaman zaman bu soruyla karşılaşırlar. Mutlaka bir yanıt verirler. Verdikleri yanıtın bedelini öderler! Ya "mutlu" olurlar ya da umutlu...

***

Bir zengin gelmiş Hoca'ya sormuş, "Hocam, bir tas yoğurtla göle maya çalınır mı?" "Sen de haklısın" demiş Nasrettin Hoca, derin bir tarih bilinciyle...

Bir yoksul gelmiş, aynı soruyu sormuş: "Hocam, bir tas yoğurtla göle maya çalınır mı?" "Ya tutarsa?" demiş Nasrettin Hoca, coşkun bir yaşam sevinciyle...

Hoca niye zengin ile yoksula farklı yanıt veriyor? Dahası: Niye zengine bir kesinlikle, yoksula ise bir olasılıkla yanıt veriyor? Dahası: Niye zengine yanıt veriyor da yoksula soru soruyor?

Bu Nasrettin Hoca çok hınzır! Zengini müzeye yolluyor, yoksulu laboratuvara.

Mutluluk, "tarih bilinci" ile "yaşam sevinci"nin sentezindedir. Ama hangi yönde sentez yaptığımızı da bilelim. Zamanın oku daima geleceğe doğru. Tarih bilincinden yaşam sevincine doğru... Eğer yaşıyorsak hâlâ...

"Ya tutarsa" diyebiliyorsanız, mutlu musunuz değil misiniz veya olur musunuz olmaz mısınız bilmem, ama yaşıyorsunuz demektir.

Yenilmeyi bileni yenmek zordur*

İnsanın en hevesli öğretmeni kimdir? Düşmanı! Öğretmek için didinir durur. Ünlü savaş ustaları düşmana büyük değer biçerler; olumlu anlamda. Kişi, düşmanını öğretmenine çevirebildiği oranda yenilmez olur.

Ama yenilmez olmanın yolu yenilmekten geçer. Düşmanın öğretmenliği buradadır. Seni yenen düşman, seni yenilmez kılar. Ne kadar çok yenerse, o kadar yenilmez kılar. Ne kadar çok yenilirsen, o kadar yenilmez olursun. En iyi öğretmen yenilgidir. Yenileceksin ki yenebilesin. Yenen yenmeyi öğrenemez, ama yenilen yenmeyi öğrenir.

Yenilmeyi bilmeyeni kolay yenersin. Çünkü henüz yenilmemiş kişi için yenilgi yakın demektir. Yenilmeyi bileni ise yenmek zordur. Yenilmeyi bilenle mümkünse savaşma. Çünkü savaşırsan, sana bildiğini öğretecektir!

Savaşta usta olan, savaştan çekinir. Bu yüzden eski büyük ustalar her zaman savaşmadan yenmeye vurgu yaparlar ve değer biçerler. Örneğin ustaların ustası *Sun Tzu* şöyle der: "Savaşmaksızın başkalarının ordularını alt etmek, hünerlerin en iyisidir." Ve şöyle ekler: "Girdiği her savaşı kazananlar aslında usta değildirler. Başka orduları savaşmadan çaresiz bırakanlar, işte onlar en iyisidir."

Diyelim ki savaşmak zorunda kaldınız. Fren mekanizmanız

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Şubat 2008 tarihli 48. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

yoksa yenilirsiniz. Zamanında durmayı bilmek gerek. MÖ 3. yüzyılda yaşamış bir Çinli stratejist olan **Zhuge Liang** şöyle söylemiş: "Askeri harekât ateşe benzer; söndürülmezse kendini tüketir."

Sun Tzu'nun izleyicisi Zhuge Liang bir de ilke koymuş: Yapmama İlkesi. Şöyle açıklamış: "İyi yönetenler silahlanmaz, iyi silahlananlar savaş hatları oluşturmaz, iyi savaş hatları oluşturanlar savaşmaz, iyi savaşanlar yenilmez, iyi yenilenler yıkıma uğramaz."

Unutmayalım, bunlar savaşın ustaları. Yani yenilgiyi çok iyi bilen kişiler. Kim bilir kaç yenilgiden çıkarmışlardır bu ilkeleri. Çok yenildikleri için yenmeyi de öğrenmişlerdir.

Örneğin Sun Tzu şöyle söyler: "Galip bir ordu önce kazanır, sonra savaşır; mağluplar ise önce savaşır, sonra kazanmaya gayret eder." Zhuge Liang ise şu vurguyu yapar: "Akıllılar dövüşmeden önce kazanır, cahiller kazanmak için dövüşür."

Sun Tzu, zaferi garanti altına almak için, veya en az zararla kazanmak için şu ilkeyi belirtir: "Kuşatılmış bir orduya dışarıya açılan bir yol verilmeli." Bir Sun Tzu yorumcusu olan **Du Mu** (MS 803-852) ise bu ilkeyi şöyle açıklar: "Onlara açık bir yol bırakın ki ölümüne savaşacak durumda olmasınlar."

Tabii, zaferin de bir etiği vardır. Yol ve erdem kitabı *Tao Te Ching*'in yazarı **Lao Tse** şöyle söylemiş: "Usta olan, savaşta sonuç alınca durur." Ve eklemiş: "Savaşta zafer kazanan taraf, ölü evi gibi davranmalıdır." Bunlar hep, yenmeyi bilenlerden çok yenilmeyi bilenlerin, yani yenilmez olanların vurguları.

***

Bu ilkelerin sadece savaş gibi olağanüstü durumlar için geçerli olduğunu sanmayalım. Zaten sözünü ettiğimiz büyük ustalar da genel bir bakış açısı vermeye çalışmışlardır. Her ne kadar yazdıkları "savaş sanatı" başlığı altında toplansa da, aslında bunlara "yaşam sanatı" demek daha doğru. Örneğin Lao Tse'nin şu deyişi çok daha evrensel bir ilkeyi vurgulamıyor mu?

"Başkasını yenen güçlüdür, kendini yenen egemen."

İnsanın kendini yenmesi zordur. Nice yenilmezler, kendilerine yenildiler. Belki de kendini yenmek, yenilmez olmanın doru-

ğu. Kendini yenebilen bir insanı, bir başkası yenebilir mi?

Bu önermeyi şöyle de açıklayabiliriz: En zorlu düşmanın kendindir. "Kendini yen" demiş Lao Tse. "Kendini yarat" demiş Marx. Sanırım bu ikisi benzer vurgular. Ancak kendini yenebilen kişi kendini yaratabilir diyerek bu iki sözün bileşkesini alabiliriz. Öte yandan, yenilmeyi bilmekle kendini yenmek sanırım aynı şey.

Lao Tse, her düzeydeki yöneticiyi şöyle uyarıyor (aynı zamanda herhangi bir sistemin geçirdiği aşamaları da özetlemiş oluyor): *"En yüksekte kalan tümüyle bilinmez altta / sonra gelir saygı sevgi / sonra korku / sonra nefret"*

İşte "saygı-sevgi" ile yönetme aşamasından "korku" ile yönetme aşamasına geçtiğini fark edip kendini yenmeyi becerebilirse insan, ne âlâ. Ama herhalde çok az kişi becerebilir bunu. Sistemler ise olanaksız; örneği görülmemiş.

Peki, becerilemediği zaman ne olur? Diyalektik işlemeye başlar. Alttakinin üsttekini, geridekinin ileridekini, güçsüzün güçlüyü "aşma" süreci devreye girer. Kendini yenemeyen (yenilmeyi bilmeyen) yenilmeye mahkûmdur.

Lao Tse bu durumu şöyle özetliyor: *"Su kadar yumuşak ve zayıf şey yok / ama serti ve güçlüyü yenmede onun üstüne yok"*

Ve noktayı koyuyor: *"Yumuşak yener serti / zayıf yener güçlüyü"*

Ustalar, alçakgönüllülüğe büyük değer biçmişler. Gösteri yapanları, hava atanları ise aşağılamışlar: "Kutlu kişi aydınlıktır göz kamaştırmadan" (Lao Tse). Söyledikleri aynı zamanda "yenilmezler"e (veya kendini yenilmez sananlara) de bir uyarı. Yine Tse Usta'dan bir özlü söz:

"Kapatmakta usta kişi kilit asmaz, ama kimse açamaz.

"Bağlamakta usta kişi sicim kullanmaz, ama kimse çözemez."

Lao Tse'nin "kilit asmadan, kimsenin açamayacağı biçimde kapatan" ve "sicim kullanmadan, kimsenin çözemeyeceği biçimde bağlayan" kişisi ile Sun Tzu'nun "savaşmadan kazanan" kişisi, aynı kişi: Usta.

***

Bu yazıda sözünü ettiğimiz ustaların ustaları, yerleşik bir uygarlığın deneyimlerinden damıtılmış ilkeleri sunuyorlar bize.

Asıl amaçları savaş değil, yönetmek, düzenin sürekliliğini sağlamak; savaş bu amacın bir aracı sadece. Kısacası hâkim sınıfların, yönetici sınıfların, aristokratların ihtiyaçlarını teorileştiriyorlar; onlara öğütler veriyorlar. Yenilmeyi bilmek, mümkünse savaşmadan kazanmak, savaş kaçınılmazsa en az zararla bu savaştan çıkmak... Bütün bunlar uygarlığın, yani güvenliğin (düzenin) korunmasının ilkeleridir. Amaç fethetmek, fethedilen yerde düzeni sağlamak ve sağlamlaştırmaktır; yoksa yenip, yağmalayıp dönmek değil. Büyük zenginliklerin üzerine oturan, bu zenginlikleri korumayı gündemin birinci sırasına koyan, maceradan kaçınan, daha doğrusu maceraya ihtiyacı olmayan sınıfların (adı üzerinde "hâkim" sınıfların) bakış açıları.

Sonuç itibarıyla bunlar uygarlık hazinesinin nadide parçaları. Öğrenecek çok şey var. Ama sadece esinlenmeyi ve izlenmeyi değil, aşılmayı da bekliyorlar. Ustalar sadece izlenseydi, tarih tekerrürden ibaret olurdu. Ustaları "ustalıkla" aşmak gerekir. Ama bu da ancak gerek şart, yeter şart değil. Ustalığa gerek olmayacak bir toplumun yolunu döşemenin "ustalıklı" adımlarını atmayı başarmak; sorun bu.

Ne demişti Lao Tse: "Zayıf yener güçlüyü." Ama zayıf güçlüyü yendiğinde ne olacak? Zayıf, güçlü mü olacak? Bu da başka tür bir "tekerrür" olmuyor mu? Uygarlığın (sınıflılığın) tekerrürü... 19. ve 20. yüzyılın ustaları bu büyük soruya çok ciddi yanıtlar geliştirdiler. Ama pratikleri kesin yanıtı bulmaya yetmedi. Bu sorunun yanıtı 21. yüzyıla kaldı.

20. yüzyılın başı ile sonu çok farklıydı. Başıyla sonuyla toplam bir muhasebe yapılacaksa, 20. yüzyılda yenmeyi değil yenilmeyi öğrendiğimiz söylenebilir. Bakalım öğrendiklerimizi ne zaman öğretebileceğiz? Daha da önemlisi, kendini yenmeyi becerebilecek mi insanlık? Kendini yeni baştan yaratabilmek için...

Doğrular, damıtılmış yanlışlardır*

Büyük Euclides, "İki noktadan bir ve yalnız bir doğru geçer" demiş. "İki nokta arasındaki en kısa yol bir doğrudur" önermesi de bu ünlü aksiyomun bir başka ifadesi. İnsanlık 2000 küsur sene bu aksiyom ile iş görmüş. Ta ki, bir başka büyük bilge çıkıp, "İki nokta arasındaki bütün yollar, kısası uzunu, hepsi bir eğridir; çünkü ortam düz değil, eğri" diyene dek. Böylece, insanlığın binlerce yıldır uğraşıp didinip de bir türlü eğrisini doğrusuna denk getirememesinin nedeni anlaşılmış: Çünkü ortam eğri...

"Tanrı zar atmaz!" demiş Einstein, kuantumcuları azarlarken. Bu lafı ettikten sonraki 30 yılını, bu önermeyi kanıtlamaya hasrettiği biliniyor; ama başarılı olamamış. Bu nedenle gözü açık gittiği söylenir, her büyük bilim insanı gibi. Oysa Einstein'ın dediğinde yanlış bir şey yok ki; binlerce yıllık bir gerçeği dile getirmiş. Tanrı tabii ki zar atmaz; atsaydı Tanrı olabilir miydi hiç? Zaten bu tartışmaya ilişkin bir başka söylenti daha var: Einstein kuantumculara karşı "Tanrı zar atmaz!" diye gürledikten sonra, yanı başındaki Bohr'un kulağına eğilip şöyle fısıldamış: "Korkma, sadece Tanrı zar atmaz"... Eğer bu söylenti doğruysa, taşlar da yerine oturuyor. Hem böylece Einstein'ın son 30 yılı da boşa geçmemiş oluyor. Einstein, ortamın göreli, çünkü eğri olduğunu -tartışmasız- en iyi bilen kişi.

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Nisan 2008 tarihli 50. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

Evet, sadece Tanrı katlarında (yani öte dünyada) zar atılmaz ve iki nokta arasındaki en kısa yol doğrudur. Bu dünyada yaşayan biz faniler ise eğrilerden mümkün olan doğruyu çıkarmak durumundayız. Ne yazık ki bizim dünyamız düz değil, eğri...

Aslında halkımız bu gerçeği sezmiş. Euclides, Einstein ve Bohr gibi bilimsel düzlemde tartışamamış belki ama, şöyle ifade etmiş: "Doğruluk minarede kalmış, onun da içi eğri."

***

Doğruluk ile bilgelik arasında nasıl bir ilişki vardır? Tabii ki doğru bir orantı. En bilgemiz doğruya en yakın olanımızdır. Yoksa ona niye bilge deyip kafamız bulandığında başvuralım ki? Ama bu bakış çok yüzeysel. Tıpkı minareye dışardan bakıp, içini görememek gibi. Bir de bilgeye sormak gerek ne kadar doğru olduğunu. İşte, Trakyalı filozofa sormuşlar, "Ne kadar doğrusun?" diye. Trakyalı, "Yaptığım yanlış kadar" diye yanıt vermiş.

O halde yanlışlık ile bilgelik arasında da bir doğru orantı var. En bilgemiz en çok yanlış yapanımızdır. Hatta diyebiliriz ki, doğruya en uzak kişi, hiç yanlış yapmamış kişidir. Ne kadar yanlış yaparsan doğruya o kadar yaklaşırsın. Lafı uzatmaya gerek yok; halkımızın bu konuda da özlü bir çıkarımı var: "Eğri bilinmeden doğru bilinmez"... Zaten bu nedenle deneyimli cemaat, yeni gelenlere şu öğüdü verir: "İmamın dediğini yap, yaptığını yapma."

Demek ki, her doğrunun arkasında bir yanlış yatar. Yanlış yapmadan doğruyu nasıl bileceksin? Doğrular, damıtılmış yanlışlardır. Ne kadar yanlış, o kadar doğru. Yanlışın bol olsun ki, doğruya ulaşasın. Yeter ki, damıtmayı bil.

***

Kişi gençken seçenekleri de bol olur. Yaş ilerledikçe seçenekler de yavaş yavaş tükenir. Seçenek derken kastettiğimiz "yanlış yapma potansiyeli"dir. Demek ki yaşam potansiyeli ile yanlış yapma potansiyeli arasında da bir doğru orantı var. Yapabileceğin bir yanlış kalmadıysa, ölüme yatma zamanı da gelmiştir. Son bir yanlış (yoksa doğru mu?) yaparsın ve ölürsün! Sonrası mı? Sonrası, mutlak doğru. İki nokta arasındaki en kısa yolun bir doğru olduğu durum. Yani iki nokta arasındaki uzaklığın sıfıra yaklaştığı

ve sonunda iki noktanın çakışarak tek noktaya dönüştüğü durum. Noktanın konulduğu nokta! Artık zar atılmadığı nokta.

Dolayısıyla yanlış yapmaktan korkmamalı insan; asıl yapamamaktan korkmalı. Çünkü yanlış yapmayan doğru da yapmıyor demektir; hiçbir şey yapmıyor demektir; ölü demektir. Ne demiş bilge halkımız: "Doğru, eğri bir şey söylemeli."

Gençken yanlış yapmayan yaşlıyken doğru yapamaz. Doğruyu gençliğinde bulan, yaşlılığında pişman olur! Doğruyu zamanında yaşamak önemlidir. Yanlıştan doğru çıkar; ama doğrudan doğru çıkmayabilir.

Tabii gençleri de küçümsememek gerek. Çünkü insanın kendinden önceki kuşakların yanlışlarından da doğrular damıtma olasılığı var. Ama yine de gençlere öğüdüm, bu işlemi dozunda tutmaları. Fazla abartırlarsa, yanlış yapma (yaşam) potansiyellerinden yeme tehlikesi de belirebilir. Ne demişler: "Bir musibet, bin nasihatten yeğdir." Genç, kendi doğrusunu esas olarak kendi yanlışından damıtmalı. Ama bu damıtma işlemi için önceki kuşakların deneyimine başvurursa da fena olmaz.

Sanılır ki, insan yanlışını ne kadar damıtırsa, o kadar doğru yapma potansiyeli elde eder. Hayır, yanlışını damıtabildiğin oranda yanlış yapma potansiyeli elde edersin, yani yaşam potansiyeli.

İnsan en fazla yanlışı gençken yapar, doğaldır; ama en büyük yanlışlarını da yaşlıyken. Lenin'in ünlü bir kitabı vardır, *"Sol" Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, maceracılığı eleştirir. 1920 yılında, Ekim Devrimi'nden sonra, 50 yaşındayken yazdığı bir eser. Lenin, ne yazık ki fazla yaşamadı, 1924 yılında öldü. Eğer yaşlanabilseydi, şöyle bir kitap da yazabilirdi: "Sol" Komünizm: Bir Yaşlılık Hastalığı! Maceracılığın hası yaşlılıkta yapılır. Zaman daralması ve seçenek azalması, yani yanlış yapma potansiyelinin azalması, insanı en büyük yanlışlara sürükleyebilir. Az ama has yanlışlar yaparsın. Bu da doğaldır.

Yanlış yapma potansiyeli ile yapılan yanlışın büyüklüğü arasında galiba ters bir orantı var.

***

Bu konularla ilişkili ilginç bir ata(ana)sözü daha var: "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar." Neden kovsunlar? Halk çok

mu anlayışsız, çok mu cahil? Bu söz genellikle, kovulanların (aydınların) kovanlara (cahillere) yönelik sitemi biçiminde dile getirilir. Ama bir de kovanlar açısından duruma baksak... Belki de onlar haklıdır!

Doğrular, damıtılmış yanlışlardır demiştik. En büyük yanlışlar da damıtılamamış doğrulardan kaynaklanır. Doğrularını damıtamayanlar, doğruları yanlış yapmanın da ustasıdır! Çok büyük ihtimalle, dokuz köyden kovulanlar böyleleridir. Doğrusuna fazla güvenmemeli insan, her an yanlışa dönüşebilir; dolayısıyla damıtma işlemine devam etmeli.

Doğrunun neden sürekli damıtılmaya ihtiyacı var? Çünkü ortam eğri (yine döndük başa). Bir ortamda damıttığın doğrunun her ortamda geçerli olduğunu sanma. Bir kere damıttım diye damıtmaktan vazgeçme. Evren o kadar geniş ki, evrensel olmak çok zor. Bu nedenle gittiği her köyde doğrusunu yeniden sınamalı ve yeniden bulmalıdır kişi. Ne demişti büyük usta Herakleitos? Aynı doğruyu iki kere kullanamazsın! Çünkü, her şey akar...

Bence dokuz köyden kovulanlar, mutlak doğruyu bulduğunu sanan ukalalardır. En ukalasının bile onuncu köyde aklı başına gelir.

Aman bu yazılanlar yanlışta ısrarın savunusu gibi anlaşılmasın. Yanlışta ısrar edenler, döne döne aynı yanlışı yapanlar, damıtma mekanizmaları dumura uğramış olanlardır. Ama doğruda ısrarın daha da tehlikeli sonuçlar verebileceğini vurgulamak gerek.

***

Âşık Veysel demiş ki: "İki kapılı bir handa gidiyorum gündüz gece." Bu iki kapı arasındaki en kısa yol bir doğrudur. Ama insan içgüdüsel olarak bu yolu uzatmaya çalışıyor. Doğru da yapıyor. Doğal olanı yapıyor.

Yanlışınız bol, yolunuz uzun olsun... Korkmayın, yanlış hesap Bağdat'tan döner. Yeter ki, Bağdat'a kadar gitmeye cesaretiniz olsun. Hem Bağdat gibi diyar mı var?

Bağdat'tan dönen yanlışı mı, Bağdat'a gidemeyen doğruyu mu tercih edersiniz?

İki nokta arasındaki en yanlış yol, bir doğrudur...

Marie Curie'nin yöntemi*

Cennet, cehennemin içindedir; düzen ve uyum kaosun içinde. Ütopya, gerçeğin içindedir; gelecek geleneğin, ilericilik tutuculuğun içinde. Başka hiçbir yerde değil... Altın tepsiyle sunulacak bir cennet yoktur; cennet söke söke elde edilir.

Buna Curie yöntemi de diyebiliriz: Bir ton balçık içindeki bir gram radyumu ayrıştırmak. Emek yöntemi. Çoğumuz o balçığa baktığımızda, doğal olarak kocaman bir çamur yığını görürüz. Ama Curie'ler o bir ton balçığa baktıklarında bir gram radyumu görebilmişlerdi. Ve radyum başka hiçbir yerde değildir.

Halk da böyle bir şeydir; tonlarca balçık. İçinde birkaç gram radyum var. Devrimci, Curie yöntemiyle o bir gram radyumu ayrıştırır ve aslında bu ayrıştırma işlemidir devrim. "Ayrıştırma" derken, samanlıkta iğne aramak gibi bir eylemden söz etmiyoruz. Fiziksel değil kimyasal bir işlemdir kastımız; "damıtma" işlemi. Curie'nin radyumu, tonlarca çamurun bir yerinde saklı değildi; öyle olsaydı işler kolay olurdu. Curie radyumu damıttı, bir ton çamuru bir gram radyuma dönüştürdü. Devrim budur.

Türkiye halkının ne kadar tutucu, gerici, cahil, milliyetçi ve dinci olduğuna dair anketlerden söz ediliyor. Hepsi doğrudur; ama anketler fotoğraf çeker. Toplumbilim için fotoğraf makinesi (anketler, alan çalışmaları vb.) gereklidir ama yeterli değildir; bize sadece statükonun resmini çıkarır. Aslolan "uç vereni",

---

* Bu yazı, "soL" günlük internet gazetesinde 28 Haziran 2006 tarihinde yayımlandı.

değişimi, geleceğe uzananı yakalayabilmektir; bunun için daha gelişmiş yöntemlere ihtiyaç duyulur.

İleriye doğru sıçrayacak atlet, önce gerilir; binasını yüksek yapacak olan usta, temelini derin kazar; kökü ne kadar derinlere gidebilirse bir ağacın, tepesi o kadar göğe erer. Demek ki her gerileme aynı değildir. Ne için gerilendiğine bağlı. Dipsiz karanlığa savrulmak için mi, ileriye sıçramak için mi? İşte bu noktada, anın fotoğrafıyla yetinmek yanıltıcı olabilir. Gerileyişin fotoğrafını çekip karamsarlığa kapılanlar, bir süre sonraki sıçrayışı kaçırabilirler.

İki farklı anketi yan yana koyduğumuzda ilginç bir tabloyla karşılaşıyoruz. Hem tutuculuk artıyor, hem de anti-Amerikancılık. Bir ton çamur, ama içinde radyum var! Nasıl yaklaşacağız bu çamura? Sızlanıp duran aristokratlar gibi mi, Marie Curie gibi mi?

Ne yapmıştı Madam Curie? Bu işi nasıl becermişti?

Birincisi, Curie, o tonlarca çamura âşıktı. Aylar boyunca, soğuk, loş bir barakada, yemeyi, içmeyi, uyumayı unutarak o çamurla uğraşmak... Aşkın bundan daha güzel tanımı var mı? Aşkın gözü kördür derler ya, inanmayın. Tam tersine, âşık, kimsenin göremediği bir cevheri görmüştür; onun için gözünü ayıramaz bir türlü. Herkes bakar çamur görür, âşık bakar cevher görür. Kim kördür?

Demek ki ilk ders: Halka aşk ile yaklaşmak gerek.

Bazıları halka nefretle yaklaşıyor; bunlar baktıklarında çamur görenlerdir. Akılları sıra dincilikle, milliyetçilikle, tutuculukla "mücadele" ediyorlar, halkı karşılarına alıp. Bu arkadaşlar, gericilikle mücadelenin bir sınıf mücadelesi olduğunu kavramamıştır.

İkincisi, Madam Curie "aman çamura bulaşmayayımcı" değildi. Çamura bulaşmadan radyuma ulaşamayacağının bilincindeydi. Sınıf mücadelesi insanı kirletebilir, bundan korkmamak gerekir. Politikada, evdeki hesap hiçbir zaman çarşıya uymaz. Devrimci, çarşıda kazıklana kazıklana, evdeki hesabı doğruya daha yakın (ve olasılıklı) yapmayı öğrenecektir. Çarşıya çıkmazsanız evdeki hesabınız "doğru" olarak kalır; ama radyum da o balçığın içinde kalır.

Demek ki ikinci ders: Ancak bulaşan ulaşabilir.

Üçüncüsü, Madam Curie çamurlaşmadı. Bulaşmaktan korkmayalım dedik ama bu işin tehlikeleri de var. Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olunabilir. Geniş güçlerle birleşeceğim derken, o "geniş güçler"e dönüşenleri görmüyor muyuz? Bu tehlikeyi bertaraf etmenin bir yolu evdeki bulguru sağlama almaktır; diğer yolu da radyum hedefini hiçbir zaman kaybetmemek. Radyum hedefini kaybederseniz, evdeki bulgurdan da olursunuz; bunun örneklerini de görüyoruz.

Curie, yola çıkış hedefini hiçbir zaman kaybetmedi. Demek ki üçüncü ders de budur: Hedefe kilitlenmek.

Dördüncüsü, Marie Curie "budala âşık" değildi. Radyumu istiyordu ama, çamurla uğraştığının da farkındaydı. Bazıları (popülistler), bir ton çamuru bir ton radyum gibi göstermeye çalışırlar. Sanırlar ki, bu yolla halkla birleşecekler. Oysa çamur olduğunu en iyi bilen halkın kendisidir; onun bilmediği içindeki radyumdur. Çamur radyum olsaydı, Curie'ye ne gerek vardı? Halkçılık, halklaşmak değil, halkı dönüştürmektir. Halk kendisi gibi olanı değil, kendisine bir şeyler katabileni sever.

Curie'den alacağımız dördüncü ders de "devrimci gerçekçilik"tir.

İdeolojinin 10'da 9'u politikadır!*

Tıpkı teori-pratik ikilisi gibi, ideoloji-politika ikilisi de çelişmeli bir bütündür. Devrimci, ideoloji ile politika arasındaki çelişkiyi mümkün olduğunca ve giderek daha ayrıntıda çözerek öncü niteliği kazanabilir. Devrimci öncülük, bir nevi, ideoloji ile politika arasındaki çelişkiyi çözme sanatıdır. Bu sanatın hazır kalıpları yok; dolayısıyla yaratıcılığa son derece açık. Sadece yaşanmış acı-tatlı deneylerin sonuçlarından süzülmüş bazı aktarımlar yapabiliriz.

İdeoloji ve politika birbirinin kurdudur

Geçmişteki üstatların söz konusu çelişkiyi açıklarken altını çizdikleri bir konu var: İdeoloji ve politika birbirini yer. İdeoloji politikanın, politika da ideolojinin kurdudur. İdeoloji politikayı dizginlemek, politika da ideolojiden kurtulmak eğilimindedir. Tıpkı deneyimli bir sürücü ile atı arasındaki uyum ve denge gibi, bu iki eğilimin olumlu yönlerinin sentezine ulaşılabilirse ne âlâ. Yoksa at ya durur, inatçı katıra dönüşür; ya da sürücüyü savurur atar.

O halde sorun, politikayı ideolojinin kurdu, ideolojiyi de politikanın freni yapmamak. Politika ideolojiyi yediğinde yeniliyorsun; ideoloji politikayı yediğinde ise yenemiyorsun. Dengeyi tutturmak kolay değil. Bu iki zaafın da sosyalist solda taze

---

* Bu yazı, *Müdahale* dergisinin Ocak 2008 tarihli 3. sayısında "Değirmen" köşesinde yayımlandı.

örnekleri var. Politika yapacağız diye partiyi cepheye çevirip partisini (ideolojisini) yitirenler de var, ideolojiyi koruyacağız diye cepheyi partiye çevirip cephesini (politika yapma yetisini) yitirenler de.

Sonuç olarak, politikasız ideoloji safa giremiyor, ideolojisiz politika ise karşı safa giriyor.

Politika kirlenir, ideoloji temizler

Konuyu bir de temizlik-kirlilik ikilemi açısından ele alabiliriz; tam oturur. Yine üstatlar der ki: İdeoloji gözdür, sakınmalı; politika eldir, yıkanmalı!

Politika kirlenir, kaçarı yok. Zaten politikan hiç kirlenmiyorsa politika yapmıyorsun demektir. Maç boyunca forması lekelenmeyen futbolcu gibi... Ama zaman zaman da durup temizlemek gerekir. Temizleme mekanizması ideolojidir. Politika kirlenir, ideoloji temizler. Buradaki denge de şöyle: Politikan ideolojiyi gerektirmeyecek kadar temiz kalmasın, ama ideolojinin temizleyemeyeceği kadar da kirlenmesin.

Politikası çok kirlenenin ideolojisi temiz kalamaz. Ama politikası hiç kirlenmeyenin de ideolojisi zaten temiz değildir. İdeolojisiz politikadan daha kötü tek bir şey vardır: Politikasız ideoloji. O halde, kirlenmeyen politikadan ve kirlenen ideolojiden sakın!

Sonuç olarak, politika bulaşmak, ideoloji ulaşmak için gereklidir. Ve ancak bulaşan ulaşabilir.

İdeoloji evdeki bulgur, politika Dimyat'taki pirinç

Böyle çetrefil konularda ata(ana)larımıza başvurmak yararlı olabilir. Ama onlar da sorunu tam olarak çözebilmişler mi, belli değil. Bakalım:

İdeoloji "Acele işe şeytan karışır" der; politika "Akacak kan damarda durmaz" diye yanıtlar.

İdeoloji "Acemi çaylak bu kadar uçar" der; politika "Akıl yaşta değil baştadır" diye yanıt verir.

İdeoloji "Aç tavuk kendini arpa ambarında görür" der; politika "Aç kurt aslana saldırır" diye yanıtlar.

İdeoloji "Sürüden ayrılanı kurt kapar" diye uyarır; politika "Asi kuzuyu kurt yemez" diye yanıt verir.

İdeoloji "Ağır git ki yol alasın" der, politika "Akıllı köprü arayıncaya dek deli suyu geçer" diye çıkışır.

İdeoloji "Bela geliyorum demez" diye uyarır, politika "Belasız bal olmaz" diye yanıtlar.

Ama galiba ideoloji-politika ikilisini en iyi açıklayan ata(ana) sözü bulgur-pirinç çelişkisine vurgu yapanı. İdeoloji evdeki bulgurdur, politika Dimyat'taki pirinç. Pirinci hedeflemeyen bulgura mahküm olur, ama bulguru olmayan da pirinci elde edemez.

İdeoloji anadır, politika yâr

Sorunu ata(ana)larımızla bile netleştiremedik. Konuya daha "sıcak" bir noktadan girelim: Ana-yâr ikilisinden...

İdeoloji anadır, politika yâr. Peki, hangi ata(ana) doğruyu söylemiş? "Ana gibi yâr olmaz" diyen mi? "Anadan geçilir yârdan geçilmez" diyen mi?

Kendimizi kandırmayalım, tecrübe ile sabit, hayat bize ikincisini dayatır. Ama sonuçta -ağlaya ağlaya- birincisine varırız. "Yâr"ın cazibesi ana gibi olmamasında. Ama adama ananın önemini bizzat yâr kavratır!

Ana ile yâr arasındaki uyumu sağlamak kadar zordur, ideoloji ile politika arasındaki çelişkiyi çözmek. Öte yandan, ana ile yâr uyum sağlamışsa, yandı gülüm keten helva!

İdeoloji "m"dir, politika "c^2"

Sadede gelelim:

İdeoloji yaydır, politika ok.

İdeoloji Himalaya'dır, politika Everest.

İdeoloji "m"dir, politika "a". Newton der ki, $F=ma$.

İdeoloji "m"dir, politika "c^2". Einstein der ki, $E=mc^2$.

İdeoloji aşktır, politika âşık.

İdeoloji emektir, politika emekçi.

İdeoloji Sezar'dır. Politika Spartaküs de olabilir, Brütüs de, Kleopatra da...

İdeoloji Hegel'dir, politika Marx. İdeoloji Marx'tır, politika

Lenin. İdeoloji Lenin'dir, politika Stalin. İsterseniz zinciri daha fazla ilerletmeyelim!

***

Kısadan hisse: İdeoloji politikanın pusulasıdır; politika da ideolojinin motoru.

Hisseden kıssa: İdeolojinin 10'da 9'u politikadır!

Ama devrimi -çok değil- 10'da 1'i sağlam olan yapar.

Halkımızın 11. tezi*

Sun Tzu'dan Machiavelli'ye, Machiavelli'den Lenin'e kadar bütün siyaset teorisi ustalarının vurguladıkları temel bir gerçek var: Politika güçle yapılır. Çok yerinde politik tespitler yapabilir, çok derin çözümlemelerde bulunabilir, çok güzel yazılar yazabilir, çok albenili yayınlar çıkarabilirsiniz. Bütün bunlar önemli ve gereklidir, ama politika yaptığınız anlamına gelmez. Taş çatlasa politika yapanlara -eğer ihtiyaçları varsa- düşünsel malzeme sağlamış olursunuz. Evet, ne yazık ki politika güçle yapılır. Çünkü politika, düşüncenin eyleme dönüştüğü noktada başlar. Düşünceyi eyleme geçirebilmek için de güç gerekir.

Marx'ın 11. tezi de bu gerçeğe vurgu yapar: Filozoflar şimdiye kadar dünyayı yorumlamakla yetindiler, aslolan dünyayı değiştirmektir. Marx bu sözüyle filozofları politika yapmaya davet etmektedir. Yorumlamakla yetinmeyip değiştirmeye girişen kişi de, ister istemez "maddi güç" peşine düşecektir. Bir manivela arayacaktır. Ancak bu manivelayı bulup kullanmaya başladıktan sonra, filozofluktan (yorumculuktan) politikacılığa (dönüştürücülüğe) terfi etmiş olur.

Bu gerçeğe ulaşmak için ille Machiavelli veya Marx olmak gerekmiyor. Halkımız da kendi günlük deneyimlerden yola çıkarak aynı sonuca ulaşmıştır. "Ne kadar köfte, o kadar ekmek"

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Mayıs 2008 tarihli 51. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

sözü, kaba saba bulunabilir ama, 11. tezden daha az veciz değildir. Ne kadar güç, o kadar politika...

Aslında doğadaki süreçler de bu basit yasaya göre işliyor. Örneğin atomun yapısına göz atalım. Bilim dergisine yazıyoruz ya, şu "köfte-ekmek teorisi"ni daha bilimsel bir jargonla ifade edelim: Ne kadar proton, o kadar elektron! Çekirdeğinde bir proton varsa, olsan olsan hidrojen olursun. Bir protonla oksijen olmaya kalkma, üzülürsün... Halkımızın "bulgur-pirinç", "ayak-yorgan" gibi teorileri de aynı noktaya vurgu yapar. Politikaya soyunanlar bu teorileri iyi bilmelidir.

Ama bu noktada kalamazlar. Politika-güç ilişkisine dair buraya kadar yazdıklarımız henüz işin abc'si.

***

"Güç" kavramı üzerine yoğunlaşalım. Bu kavramın iki bileşeni olduğu söylenebilir: Özgüç ve yangüç (ittifaklar). Özgüç kendi gücündür; ittifaklar ise derece derece etkilediğin dışındaki güçler. Güç = özgüç + yangüç, değildir. Gerçek yaşamda hiçbir zaman bu "ideal" duruma ulaşılamaz. İkisi arasında böyle aritmetik bir ilişki olsaydı, işler (politika yapmak) çok kolay olurdu. Ama ne yazık ki bu noktada aritmetik yeterli değildir, yüksek matematik gerekir. Bu "ideal" durumun gerçek yaşamda geçerli olduğunu sanmak insanı idealizme, hatta hayalciliğe götürür. Sonuç hüsrandır.

"Köfte-ekmek" veya "proton-elektron" teorilerinin asıl geçerli olduğu alan işte bu özgüç-yangüç ilişkisi alanıdır. Bazıları denklemi şöyle kurarlar: Ne kadar yangüç, o kadar güç. Bu önerme Hegel diyalektiğine benziyor; baş aşağı duruyor. Denklemi temelde şöyle kurmak gerekir: Ne kadar özgüç, o kadar yangüç. Yani: Ne kadar özgüç, o kadar güç.

Kısacası güçlenmek istiyorsan, öncelikle özgücünü artıracaksın. Daha politik bir söylemle: Ne kadar parti, o kadar cephe. Yani partiyi dağıtıp cepheye çevirdiğinde, cepheyi gerçekleştirememek bir yana, partiyi dağıttığınla da kalırsın. Elektron sayısını artırıp periyodik tablonun daha üst basamaklarına sıçramak mı istiyorsun, tek yol var, proton sayısını artıracaksın. Tabii amaç bağımsız sınıf politikası yapmaksa. Böyle bir amaç zaten

küpeşteden atılmışsa, o zaman "kuyruk kuramları" alanına giriliyor demektir ki, o da -çok önemli bir alan olmasına karşın- bu yazının kapsamı dışında kalıyor.

Halkımızın bu noktada da çok veciz formülasyonları vardır. Örneğin hemen akla gelen "El atına binen tez iner" önermesidir ki bunun daha özel insanlık durumlarına atıf yapan versiyonları da bulunur. Aynı noktaya dikkat çeken başka teoriler, bilindiği gibi, "ip-kuyu" veya "koyun-bacak" teorileridir.

***

"Güç" kavramı konusunda bir noktaya daha vurgu yapalım. Bilindiği gibi günümüzün ünlü kuramcısı Pirelli'nin bir formülasyonu var: Kontrolsüz güç, güç değildir. Aslında bu konuyu, yaklaşık yüzyıl önce Lenin gündeme getirmiştir, Öncü parti teorisi ile... Gücünüzün örgütlü bir güç olması meselenin püf noktasıdır; tabii örgütün de sağlam bir örgüt olması. Örgüt, onu oluşturan bireylerin güçlerinin toplamından çok çok daha büyük bir güce sahiptir. Archimedes'in manivelası gibi iş görür. İşte bu noktada, "Ne kadar köfte, o kadar ekmek" ilkesinin statik yorumundan dinamik yorumuna geçilmiş olur. Halkımız bir köfteyi bir lokma ekmekle yemez; bir köfte koca bir ekmeği afiyetle idare edebilir. Örgütü "köfte"ye benzetmek biraz ters oldu ama, ne demek istediğimiz herhalde anlaşılmıştır.

Yine fizik alanından örnek verelim: Newton'un F=ma ve Einstein'ın $E=mc^2$ formüllerinin politik yorumunu yaparsak, formüllerdeki "m" örgütü temsil eder. "a"yı yani ivmeyi yeterli ölçüde büyütebildiğimizde ve c^2'yi düşündüğümüzde, 1 gramlık "m"den ne kadar "F" (güç) ve "E" (enerji) elde edilebileceğini varın siz hesaplayın.

***

"Güç" ile "hak" arasında bir doğru orantı olduğu kesindir; çünkü sınıflı toplumlarda yaşıyoruz. Örneğin ünlü bir slogan vardır: Hak verilmez, alınır! Bu gerçeğe vurgu yapar. Madem verilmiyor, almak gerekiyor; almak işlemi de ancak güç ile gerçekleştirilebilir. O halde, gücün ne kadarsa hakkın da o kadardır. Bakmayın siz, eşitlik, özgürlük, kardeşlik üzerine kalem

oynatan Aydınlanma filozoflarına. Onlar ideal durumu tarif ederler; olması gerekeni belirtirler. "Gerek şart", "yeter şart" ile tamamlanmadıkça sadece güzel bir söz olarak kalır. Bu noktada matematik sosyolojiden çok daha gerçekçi çıkarımlarda bulunmuş; hayret!..

Peki, "güç" ile "haklılık" ("doğruluk" da diyebiliriz) arasında da bir doğru orantı var mıdır? Bütün çabamız böyle bir doğru orantının kurulmaması için; bu kadar da "makyavelist" olunmaması için. Ama demek var ki, bu kadar feryat ediyoruz. Yaklaşık 10 binyıldır güçlü olan haklı da olmuş. Bu önermeyi tersine çevirmedikçe, yani "güçlü olan haklıdır"ı "haklı olan güçlüdür"e dönüştürmedikçe insanlık iflah olmaz. Ama bu dönüştürme işlemi için de "güç" gerekiyor ne yazık ki. Bir paradoks, bir kısırdöngü mü? Statüko içinde kalarak düşünürsek evet. Ama gücünü, bütün güçlerle birlikte kendi gücünü de yok etmek için kullanan bir güç olamaz mı? Olamaz derseniz, insanlığa geçmiş olsun. İnsanlık bunu başaramazsa, devrim değil, evrim kuralları işler ki, daha acımasızını cehennemde bile bulamazsınız.

Devrim affedebilir, evrim asla!

Evrimin bir af mekanizması yoktur. Yok olur gidersiniz; doğanın umurunda bile olmaz!

***

Fazla dağıttık, başka sulara açıldık, toparlayalım. Sonuç itibarıyla, dünyayı söz değil eylem değiştirir. Daha doğrusu, "sol" sapmalara mahal vermemek için şöyle ifade edelim: Sözün ile eylemin arasındaki açı fazla geniş olmayacak. Eyleyemeyeceğini söylemeyeceksin, söylediğini de eyleyeceksin. "Sözünün eri" olanı sever halkımız.

Şimdi bu yazı da nereden çıktı diye düşünebilirsiniz. Bir eleştiri ihtiyacından çok, bir özeleştiri ihtiyacından çıktı bu yazı. Deneyim arttıkça ("yaş ilerledikçe"nin kuyruğu dik tutmaya çalışarak ifadesi!), eleştiri-özeleştiri ayrımı da otomatikman ortadan kalkıyor.

Bütün emekçilerin bayramları kutlu olsun. Güçlü olsun...

"Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor"*

Eskiler "her köyün bir delisi vardır" derlerdi. Doğrudur. Köyün delileri saygın kişilerdir. Yabancılar değil belki ama, köyün sakinleri, kendi köylerinin delisine büyük saygı gösterirler.

Sanırım 1990 yılıydı, Zonguldak'taki büyük madenci yürüyüşüne katılmıştım; hani şu gözünü Ankara'ya dikip yollara düşen on binlerce baldırıçıplağın yürüyüşü. En önümüzde bir deli yürüyordu. Yerli yersiz bağırıp çağırıyor, bazen kendini dağlara vuruyor, bazen ağaçlara tırmanıyordu. Yürüyüşün liderlerinden birkaçını tanıyordum. Onlara, bu delinin en önde yürümesine neden izin verdiklerini sordum. "Yürüyecek" dediler, "o bizdendir." Sonra kısaca öyküsünü anlattılar. Meğerse, o deli bir zamanlar aklı başında bir adammış. Bir grizu patlamasında yanındaki bütün arkadaşları ölmüş, o kurtulmuş, ama o gün bugündür aklını yitirmiş. İşte bunun için "o bizdendir." Sustum... Üç gün sonra yürüyüş iktidarın barikatına toslayıp madenciler dönmek zorunda kaldığında, dönüş yolunda o deliyle tekrar karşılaştım. Yere kapaklanmış hüngür hüngür ağlıyordu. O sahne gözümün önünden gitmez. Bizim deli (üç günün sonunda artık ben de "bizim" diyebilirdim), hepimizin yapmak isteyip de yapamadığını yapabilme özgürlüğüne sahipti. Deliler bu anlamda özgürdürler ve saygın kişilerdir.

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Temmuz 2008 tarihli 53. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

Devrimci bir partinin yöneticisi olan bir arkadaşımın da deliler üzerine teorileri vardı. Bir partideki deli sayısı ile partinin devrimciliği arasında doğru orantı olduğunu söylerdi. Rahmetli nüktedan adamdı, "Neden?" diye sorduğumda, "Yoksa ne işi var böyle bir partide, deli mi ne!" diye yanıt vermişti. Nur içinde yatsın, o da partideki deli oranını artıranlardandı; tabi aynı zamanda en saygın kişiler arasında önde gelendi.

Fakat en ilginç deliler, takıntılı delilerdir. Yaşamlarının bir noktasında takılmışlardır ve bozuk plak gibi aynı şeyi tekrar eder dururlar. İşte benim böyle bir tanıdığım vardır. Gün boyunca mahallenin en işlek caddesinin bir ucundan diğer ucuna gider gelir ve yakaladığına hep aynı şeyi söyler: "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!"

Önceleri şaşkın şaşkın suratına bakar, geçip giderdim. Bir keresinde sordum: "Ne değişiyor üstadım?" Boş gözlerle bana baktı. Yoksa acıyarak mı?.. Ve tekrar etti: "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!" Yürüdü gitti.

***

O delinin "zaman" olduğunu düşünürüm. Sanki benim vakıf olamadığım bir şeyi kavramıştır, daha doğrusu o şeyin kendisi olmuştur ve uyarmaktadır bizim gibileri: "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!"

Sıradan insanlar da değişimi kavrayabilirler. Örneğin bundan 10 sene önce cep telefonu yoktu. Şimdi düşünebiliyor musunuz kendinizi cep telefonsuz. Çok değil 25 sene önce de bilgisayar yoktu... 40 sene önce televizyon yoktu... Bunlar hızlı ve normal insanlarca kavranabilir değişimlerdir. Ama bizim deli, belli ki "yavaş yavaş" değişen şeyleri de kavramıştır; işte bu kolay değil...

Herakleitos'un ırmağında akıp gidiyoruz. Ama mesele akmak değil ki. Mesele, nehrin yatağını kavramak. Ve mümkünse o yatağı değiştirmek... Engels, "özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır" demişti. Marx, Engels'i geliştirdi: "Kavramak yetmez, değiştirmek gerekir". Çoğumuz kavrayanların değiştireceğini sanır, ama bu önerme aslında baş aşağı durmaktadır. Marx ve Engels birlikte şu sonuca vardılar: Değiştirenler kavrar!

Ama bu da yeterli mi? Değiştirmek ile kavramak arasındaki

çelişkinin çözülmesi gerekir. Heisenberg de bu konuya kafayı takmış ve "Belirsizlik ilkesi"ni ortaya atmış. Peki, çözebilmiş mi? Ortaya atıldığından beri tartışılan bir ilkedir bu. Örneğin Einstein'ın kafası hiç basmamış ve azarlamış kuantumcuları: "Ben onu bunu bilmem. Tanrı zar atmaz kardeşim!" Tabii Einstein, "zaman"ın da bir boyut olduğunu kanıtlayan kişi. Üç boyutlu Newtonyen bir dünyada yaşayıp da zamanın bir boyut olduğunu kavrayabilmek ne kadar zor... Ama belki de değişimin anahtarı burada. Bizim deli, belki bunu anlatmak istiyordur: "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!" Bu nedenle o delinin "zaman" olduğunu düşünürüm.

***

Bilimin yetmediği yerde sanat devreye girer. Bilim daha karizmatik, ama sanat daha cesurdur. Bilimin, karizmasının çizileceği korkusuyla giremediği ücra köşelere sanat böyle bir kaygı taşımadan girer ve bilimin yolunu açar belki de.

Örneğin Aragon'un sevgilisi (mi?) Elsa'ya yazdığı o dize: "Sana büyük bir sır söyleyeceğim. Zaman sensin." Yıllar, yıllar ve yıllar önce (işte yine zaman) ben de bu dizeyi bir kadına hediye etmiştim, ama korkmuş, ağır gelmiş, alamamıştı. Kim bilir, belki bir gün gelir alır (yine zaman).

Aragon acaba ne demek istemiştir? Sevgili, sır ve zaman... Bizim deli, bu üç kavram ile aynı anda karşı karşıya gelmiş olmasın? Bu yüzden delirmiş (takılmış) olmasın? Belki de çözüme ulaştığı noktada delirmiştir (takılmıştır) ve bize bu çözümü bıkıp usanmadan tekrarlamaktadır: "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!"

Aragon gelmiş geçmiş en büyük şairlerden biri. Ama sanırım o da çıkamamış işin içinden. "Zaman"dan korkmuş... Çünkü şiir şöyle bitiyor: "Sana büyük bir sır söyleyeceğim. Korkuyorum senden." Ah, neden hem Einstein hem de Aragon olamıyor insan? İlle delirmek mi gerek? İlk üç boyutu yitirmeden dördüncü boyut kavranamaz mı?

***

"Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!" Yoksa bizim deli büyük bir devrimci mi? Bir tarihsel devrimci... On binyıllık

bir yükün altına girmiş (ve bu yüzden delirmiş) olmasın? Yavaş yavaş değişen şeyleri değiştirmenin öznesi olabilmek değil midir gerçek devrimcilik?

Değiştiren insan, aslında neyi değiştirdiğini nasıl kavrayacak? Bir birey olarak bunu kavramak belki de olanaksız. Ama yine de tarihte bazı bireyler var ki, toplumsallaşmanın ötesine geçip, zamanlaşabilmişlerdir. Örneğin Rousseau. Büyük Fransız Devriminin büyük filozoflarından, "bir dakika" demesiyle ayrılmıştır. O belli belirsiz "bir dakika", önce şaklaban Marat'yı, sonra erken öten horoz Babeuf'u, sonra geleceğe çocukça sıçramaya çalışan Saint Simon'u ve sonra da süreci toparlayan Marx'ı yaratmıştır belki de... Değiştirirken, kavramayı da unutmamak gerek... Kavramanın önemini en iyi değiştirenler bilir. Örneğin gelmiş geçmiş en büyük devrimci pratisyenlerden olan Lenin, "Devrimci teori olmadan devrimci pratik olmaz" demiştir. Hızlandığınız zaman, altta yavaş yavaş akıp giden gerçek süreci unutmayın demek istemiştir en hızlılarımızdan olan Lenin.

İşte bizim deli hızı yaratan temeli vurguluyor belki de. Yatağı anla ki akışı yönlendirebilesin... "Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor!" Devrim yaparken, aslında neyi devirdiğini sezmek... Tarih yaparken tarihi yazabilmek... Ancak en büyük devrimcilerin (delilerin) başarabileceği bir şeydir herhalde bu. Tarih olmak (daha doğrusu gelecek olmak)...

***

Bizim deli, bende bunları düşündürdü. Bunlar belki de benim hüsnü kuruntum. Belki çok daha basit bir şeyi vurguluyordur bizim mahallenin delisi. Hiç kimse bilemez. Bütün bunları ona sorabilirsiniz. Ben sordum. Hep aynı yanıtı aldım:

"Galiba yavaş yavaş bir şeyler değişiyor."

Sizce?

Sizi artık Marx bile kurtaramaz!*

İşadamları Marx'ı anımsamışlar. Ülkemizin önde gelen sanayicilerinden İshak Bey, "Marx'ı yeniden keşfetmemiz lazım" deyince, çoğunluğu işadamlarından oluşan topluluktan yoğun alkış almış. Dahası, dünyanın en zenginlerinin de en zengini olan Mr. Gates eşitsizliklerden yakınıp daha adil bir düzen kurulması çağrısı yapmış.

Kapitalist sınıf temsilcilerinin bu Marx tutkusu nereden kaynaklanıyor acaba? Neden "daha insancıl bir kapitalizm" sloganları kapitalistlerin diline pelesenk oluverdi son zamanlarda? Bu adamlar biz solcuların sıkça yaptığı gibi boş boş konuşmazlar. Acaba ne gibi bir çıkarları var?!

İshak Bey'i tv'den izliyorum. Hindistan'da bir küresel zengin 27 katlı ev yaptırmış, 2 milyar dolara mal olmuş, oysa Hindistan'da halk açlıktan kırılıyormuş vs... İshak Bey, "Ben Hindistan'da olsam, bin kişiyi örgütler gider o evi yıkarım" diyor. Vay anasını! Alaton ya çok militan ya da hiç biber gazı yememiş. Kaldı ki Hindistan'ın valileri, emniyet müdürleri daha "Asyatik" olurlar, öyle biber gazı falan kesmez! Neyse, konumuz bu değil...

Ben iktisatçı değilim; pek de anlamam. Uzmanları, bu "Eniştem beni niye öptü" dedirten söylemler ile derinleşen ekonomik kriz arasında bir ilişki kuracak ve açıklayacaklardır elbet. Benim dikkatimi başka bir olgu çekti: Bu "yeni yetme Marksist kapitalistler",

---

* Bu yazı *Bilim ve Gelecek* dergisinin Haziran 2008 tarihli 52. sayısında "Diyalektik Yazılar" köşesinde Hasan Birson imzasıyla yayımlandı.

küresel kapitalizmin yıkıcılığına, savurganlığına, despotluğuna, ahlaksızlığına dair örnekleri nedense hep Çin'den, Rusya'dan ve Hindistan'dan veriyorlar. İlginç değil mi? Bu hin oğlu hinler Amerika'da ve Avrupa'da kapitalistler, Asya'da ise sosyalist!

"Sosyalizan" örnekler ardı ardına sürüyor: ABD'de 250 milyon otomobil varmış. Neredeyse kişi başına bir otomobil. Aynı oranın Çin ve Hindistan'da da oluştuğunu bir düşünsenize. Dünya bunu kaldıramazmış... İyi de, sıra Çin'e ve Hindistan'a geldiğinde mi aklınız başınıza geliyor?

***

Thomas Hobbes "İnsan insanın kurdudur" demişti. Ünlü filozof, yeni oluşmaya başlayan burjuva toplumunu tanımlamak için sarf etmişti bu veciz sözü. Hobbes doğal olarak emek-sermaye çelişkisinden haberdar değildi. Düşünürümüz aslında "kapitalist kapitalistin kurdudur" demek istemişti. Sermaye, emeğin yarattığı değere el koyarak ve tek elde toplayarak büyür. Ama bu büyümenin bir yansıması daha vardır: Sermaye aynı zamanda altta kalan diğer sermayeleri yutarak büyür. Büyük balık küçük balığı yer, orman (kapitalizm) kanunudur bu. Kâr ve rekabet, kapitalizmin içi içe geçmiş iki yönüdür.

Hani emek sömürüsünü ortadan kaldırmayı hedefleyen Marksizme, sosyalizme ütopya diyorlar ya, "rekabetsiz kâr" da neo-liberalizmin ütopyasıdır. Kâr etmeye devam edeceksiniz, ama rekabet olmayacak... Oh, ne âlâ! Dönek takımından Kautsky'nin "ultra-emperyalizm"i, Negry'nin "imparatorluk"u... En olmayacak ütopya! "Küreselleşme" deyip duruyordunuz ya, sömürü küreselleşecek, kâr küreselleşecek, sermayenin dolaşımı küreselleşecek... Ama sıra rekabetin küreselleşmesine gelince Marx'ı hatırlayacaksınız. Amiyane deyimle, yemezler!

Öyle anlaşılıyor ki. Asya kapitalizminin rekabeti, batılı kapitalistleri Marksist yapmaktadır! Bunlar "kâr kapitalistleri", ama "rekabet sosyalistleri." Galiba buna bir zamanlar "sosyal-emperyalist" denmekteydi!

***

Oysa Soğuk Savaş yılları ne güzeldi! Kapitalistler kapitalist-

ti, sosyalistler de sosyalist. Aşka geldiniz, sosyalizmi yıktınız; ama bu ülkeler muz cumhuriyeti değil ki, 100 yıl önceki gibi sömürge olsunlar... Rusya desen, Avrupa ve Asya'nın yarısı, koca bir kıta ülkesi. Büyük toplumsal deneyimler edinmiş; ayakta kalmayı öğrenmiş. Üç-beş yıl Yeltsin şarlatanına katlanır, ama sonunda bir Putin çıkarıverir! Çin desen, dünya nüfusunun neredeyse üçte biri, müthiş bir tarihi, bilgenin de bilgesi bir halkı var; üstelik orada bir Yeltsin bile çıkaramamışsın. Hindistan desen, başlı başına bir kıta, dünya nüfusunun beşte biri de orada... Asya'daki sosyalizmi yıktınız, zil takıp oynadınız; şimdi alın size Asya kapitalizmi!

Maaaaarx yetiş! Ama Marx, çoktan Lenin ve Mao olmuş, haberiniz yok! Geçti Bor'un pazarı... Sizi artık Marx bile kurtaramaz!

***

Yıllar önce Çin'e gitmiştim. Mao sonrası, Deng'in "Kedinin rengi değil, fare yakalayıp yakalamadığı önemlidir" ilkesinin yürürlükte olduğu, ekonomik büyümenin "merkezi görev" olarak tespit edildiği dönem. Çeşitli yetkililerin yanı sıra bir de bakan ile görüşmüştük. 60 yaşlarında, ufak tefek, son derece kendinden emin ve sakin sakin konuşan hoş bir kadındı. Bize Çin'in hedeflerini anlattı: "Halkımızın yüzde 5'i açlık çekiyor, öncelikle onları bu durumdan kurtarmalıyız; 10 yılımızı alır." Fazla değilmiş diye düşünerek, kafamda "yüzde 5"i hesapladım; yaklaşık 60-70 milyon kişi. Yani bir Türkiye! İşte Çin ölçüleri! Bakan devam etti: "25 yıl içinde Çin'i, örneğin bir İspanya'nın refah düzeyine getirmeyi hedefliyoruz." Dikkat edin, dünya nüfusunun üçte birinin İspanya düzeyine getirilmesinden söz ediliyor. "50 yıl içinde de ABD'nin refah düzeyine ulaşmak istiyoruz." 5 ay sonrasını kestirmenin olanaksız olduğu bir ülkenin vatandaşı olarak, 50 yıllık hedeflerini sakin sakin anlatan Çinli bakanı şaşkınlıkla dinlemiştim. Sonrasında Çin'i olabildiğince takip ettim; hedeflere tek tek, hem de daha erken varılıyor. Budur Batılı kapitalistlerin korkulu rüyası. Siz Çin'e, yeniden toparlanan Rusya ile kendine özgü bir gelişme içinde olan Hindistan'ı da ekleyin, bir de güçlerini birleştirdiklerini düşünün, Batı'nın nasıl bir kabus içinde olduğunu anlarsınız.

İşte bu kabus, muazzam bir rekabet odağının adım adım şekilleniyor oluşu, Alaton ve Gates gibilerini "sosyalist" yapmaktadır. Genç, dinamik, bağımsız ve Batı kapitalizmi ile rekabet gücüne sahip yeni bir kapitalist odağın ortaya çıkışı, onlara "anti-kapitalizm"i anımsatmaktadır. Hem Marx'ın Asya'da büyük itibarı vardır, belki dinlerler de kapitalist olmaktan vazgeçerler!

Onların niyeti, Batı'nın egemen, Asya'nın da sömürge olduğu eski düzenin yeniden tesis edilmesi. Taş çatlasa, "bağımlı bir kapitalizm"e izin verilmesi; bizim ülkemizde olduğu gibi. Asya'da sosyalizmin çöküşüyle çok heveslendiler. Tarihin sonunu bile ilan ediverdiler. Ama işte tarih böyle sürprizlerle doludur! Şimdi ağlaşıyorlar: "Sana kapitalist ol dedikse bu kadar da ol (bağımsız ol) demedik ki! Biraz fren yapsan. Sosyalizmi bir parça hatırlasan!" Tekrar edelim: Yemezler!

Marx'ı keşfetmek lazımmış... Çok yaşayın siz İshak Bey, güldürdünüz bizi...

***

Bir de bu "Alaton sosyalizmi"ne tav olan solcular var ki, insanın Reşat Bey'in teorisine[1] inanası geliyor. Sanıyorlar ki, İshak Bey hidayete ermiş, Marx'ın haklı olduğunu o bile görmüş. İshak Bey'in koltukları altında Marksistlik yapacaklar. ABD ve AB karşısında el pençe divan durup, Çin'de insan hakları ihlali ve çevre katliamı, Hindistan'da yoksulluk, Rusya'da despotluk gördüklerinde radikalliklerini anımsayanlar, bu türden Marksistlerdir. Sizi gidi turuncu devrim sosyalistleri...

***

Peki ne olacak? Benim bildiğim Çinliler ve Ruslar "Alaton-

---

1) Bu teoriye de, İshak Bey'i bir tv kanalında izlerken, reklamlar sırasında geçtiğim diğer kanalda rast geldim. Reşat Bey (Çalışlar), babasının (Oral Bey) karşısına geçmiş konuşuyor. Efendim, 68'de ileri zekâlı gençler sosyalist oluyormuş (tabii babaya da ayıp etmemek gerek!), çünkü o zamanlar sosyalistliğin getirisi varmış. Ama şimdi internet çağıymış, ileri zekâlılar internete takılıyorlarmış; solculuk orta zekâlılara kalmış. Reşat Bey ise süper zekâ olduğundan herhalde, internetin yanı sıra Türk-Islam fikriyatına da meyilliymiş. Çünkü bu kesimin espri anlayışı daha zekiceymiş. (Reşat kardeşimizin bir zekâ takıntısı olduğu anlaşılıyor.) Şu karşılaştırmalı dönem analizinin derinliğine bakın siz!

Gates sosyalizmi"ni yutmayacaklarına göre, gelecek Batı kapitalizmi için pek iç açıcı gözükmüyor. Bir zamanlar Mao Zedung'un bir sözü vardı: "Ya devrim savaşı önler, ya da savaş devrime yol açar." Galiba Batılıların (daha doğrusu küresel kapitalist sistemin) durumu hızla bu noktaya doğru ilerliyor. Yani bizim halkın "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık" biçiminde teorize ettiği durum.

Birleşmiş bir Çin'e ve Rusya'ya karşı savaş açmak pek akıl kârı gözükmüyor. Daha Vietnam sendromundan kurtulamadan Irak batağına saplananların, bir de Çin ve Rusya ile (hem de kapitalist olanlarıyla) karşılaştıklarında ne hale gelebileceklerini düşünebiliyor musunuz? En maceracı olanlarının bile ufkunun yetmeyeceği bir macera olurdu bu. Kaldı ki dünyanın da böylesi bir kapışmayı kaldırabileceği çok şüpheli.

O halde iş yine başa düşüyor. Asıl Batı proletaryasının Marx'ı yeniden keşfetmesi, ilk elde şu Alaton-Gatesgilleri alaşağı etmesi gerek.

Merak edilmesin, biz bu tarafı hallederiz. Yapmadığımız iş değil...

Parti-cephe diyalektiği

Partileri insanlar, cepheleri ise hayat kurar. Biraz abartılı ama, son tahlilde bu önerme doğrudur. Lübnan'daki Hizbullah militanı ile bir Lübnanlı komünisti aynı partide birleştiremezsiniz; ama hayat (sıcak örnek: ABD-İsrail saldırısı) onları aynı cephede birleştirir, silah arkadaşı yapar.

Parti biz istersek olur, cephe ise hayat isterse. Partiyi biz dayatırız, cepheyi ise hayat dayatır.

Partiler, iradi tutum belirlemiş olan öncülerden oluşur; cepheler ise kitleseldir. Parti esas olarak ideolojik, cephe ise esas olarak politik bir birliktir. Bu ikisi birbirine karışırsa, yani politika teoriyi yerse veya teori politikaya izin vermezse, ne parti partiye benzer ne de cephe cepheye.

Partinin sınırlarını sınıf belirler, cepheninkini ise düşman. Parti, bir sınıfın öncülerini ve temsilcilerini bir araya getirir. Cephe ise, o süreçteki ortak düşmana karşı bir araya gelen çeşitli sınıf ve kesimlerden oluşur. Düşman alt edildiği zaman, ortaklık da biter.

Görüldüğü gibi partinin yaşamı sınıfın yaşamıyla koşuttur, yani sosyoekonomik bir saati vardır. Cephenin yaşamı ise belirli ve sınırlı bir politik hedefin geçerliliğiyle koşuttur.

Parti, sözcüğün kökeninden de anlaşılabileceği gibi, ayırmak için kurulur. "Biz sosyalistiz", "Biz liberaliz", "Biz Türk milliyetçisiyiz", "Biz İslamcıyız" vb. dersiniz (veya demezsiniz de öylesinizdir) ve partinizi kurarsınız. Cephe ise birleşmek için

kurulur. Örneğin, "Arkadaş, ülkemiz işgal altında (veya işgal tehlikesi var), bugün esas mesele işgalciyi alt etmektir, hangi ideolojik konumda olursan ol, hangi partiden olursan ol, eğer işgale karşıysan bir araya gelelim" dersiniz ve ortak bir cephe kurarsınız.

Partileri tüzüğün kuralları yönetir, cepheleri ise hayatın. Örneğin "Futbolsever Cephe" kurup da, "sadece Galatasaraylıları alacağım" diyemezsiniz. Çünkü gerçek hayatta futbolu seven ama Galatasaraylı olmayanlar da vardır. Ama bir "Galatasaray Partisi" kurabilirsiniz, kimse size karışamaz. Yine, bir "Futbolsever Cephe" kurup, "cepheye Galatasaraylılar önderlik eder" diye bir tüzük maddesi de koyamazsınız. Çünkü cephelerde önderlik "tüzük gereği" olmaz. Toplumsal yaşamdaki ağırlıktır belirleyici olan. Kısacası, partiye cephe kuralları getirirseniz partiyi yok edersiniz; cepheye parti kuralları getirirseniz de cepheyi.

İkisi de olumsuzluk taşıyor ama, "parti gibi cephe" ile "cephe gibi parti" arasında da farklar var. Eğer çıkış noktası doğruysa, "parti gibi cephe" hayatın dayatmaları ile olumsuzluklardan arınabilir ve "cephe gibi bir cephe"ye dönüşebilir. Çünkü irade ile hayat, teori ile pratik karşı karşıya gelirse eğer, her zaman hayat ve pratik kazanır; mesele bu ikisini zıtlaştırmamak. Ama "cephe gibi parti"nin bu şansı yok. Bir adım ötesi çözülme veya erimedir. Çünkü parti cepheyi yutamaz, ama cephe partiyi yutabilir. Politika teoriyi yiyebilir, ama teori politikayı yiyemez, hayat onu engeller. "Parti gibi cephe"nin "cephe gibi cephe" olma şansı var, ama "cephe gibi parti"nin artık ne "parti gibi parti" ne de "cephe gibi cephe" olma şansı kalır. Bunun nedeni şudur: Cephesiz parti olur, ama partisiz cephe olmaz.

Parti her zaman olmalıdır, cephe ise gerektiği zaman. Partiler, dayatan, ama tek başlarına çözemeyecekleri bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında cephe kurmaya çalışırlar. Örneğin 12 Eylül 1980'de, darbeye karşı direnecek bir "Anti-Faşist Cephe"ye ihtiyaç vardı; ama bunun kuruluşuna önderlik edecek bir parti yoktu ne yazık ki. Büyük cephemizi kuramadığımız için küçük partilerimizi de yitirdik. Demek ki, dayatan cephe ihtiyacına yanıt veremeyen partiler de silinmeye mahkûm oluyor. Hayat

cepheyi dayattığı zaman, bırakın ülkeyi, bırakın sınıfı, partiyi yitirmemek için bile cephe kurmak gerekiyor.

Peki bugün Türkiye'de durum nedir? Sanırım ikisine de ihtiyaç var: Hem parti gibi bir partiye, hem de cephe gibi bir cepheye.

4. BÖLÜM

ÖĞRETMENLERİM

Bilim ve Serhat... Serhat ve Ütopya...*

Serhat arkadaş, ölümüne bizi alıştırmıştı. Beynindeki habis ur, birkaç yıldır aramızdan yavaş yavaş çekmekteydi onu. Bu nedenle 24 Nisan (2002) akşamı ölüm haberini aldığımızda, bir şok yaşamadık ama, ağır ve derin bir sızı saplandı kaldı yüreğimize. Serhat verdiği ölümüne yaşam mücadelesinde, 24 Nisan öğlen vakti, beynindeki uru yenilgiye uğrattı nihayet... Serhat'ın beynindeki ur öldü. Serhat ise, şu anda derin bir sızı, gelecekte de aydınlık ve güçlü bir kişilik olarak yaşayacak bizimle birlikte.

Serhat Özyar... Orta Doğu Teknik Üniversitesi Elektrik Bölümü Öğretim Üyesi. Bir bilim adamı... Herhangi bir bilim adamı değil, bilimi toplumsallaştırmanın adamı. Bilimin kaynağının toplumsal pratik olduğunu kavramış, dolayısıyla bilgisini topluma borçlu olduğunu bilen ve yaşamı boyu halkına olan bu borcunu ödemeye çalışan bir bilim adamı... Gerçek bir entelektüel...

Öyle kolay değildir bu borcu ödemek; tek başına yapılacak iş değil, örgütlü olmak gerek. Serhat Özyar İşçi Partisi'nin üst düzey bir üyesi. Mitinginde slogan atanı, kavgasında dövüşeni, afişinde hamalı, dergisini çıkaranı, yazısını yazanı, eğitimini

---

* Bu yazı, *Bilim ve Ütopya* dergisinin kurucusu ve Ankara Temsilcisi Serhat Özyar için ölümünden kısa bir süre sonra ODTÜ'de gerçekleştirilen törende yaptığım konuşmanın metnidir. *Bilim ve Ütopya* dergisinin Haziran 2002 tarihli 96. sayısında yayımlandı.

vereni, konferansında konuşanı, politikasını oluşturanı... Dr. Serhat Özyar, bilimsel sosyalist partinin militanı...

Serhat Özyar. Karşılıksız emeğin insanı. Geleceğin adamı... O büyük ütopyayı, yaşarken yakalamış ve pratiğe geçirmiş, geleceğin insanını kişiliğinde yaratmış bir adam Serhat Özyar. Dolayısıyla mutlu bir insan... Nedir mutluluk? Para mı? Şan mı şöhret mi? Pembe panjurlu bir ev mi? Gidin Serhat'a sorun. Yakın bir dostu olarak çok iyi biliyorum, mutluluğu yaşayan bir adamdı Serhat.

Onun mutluluğu on binlerce yıl öteden gelip, on binlerce yıl öteye uzanabilen derin bir mutluluktu. İnsanlığın bütün çelişkilerini beyninde çözmüş olmanın, tarih bilinciyle yaşam sevincinin sentezini oluşturabilmiş olmanın getirdiği, su gibi akan bir mutluluktu Serhat'ınki. Küçük "mutluluklar"a küçümsemeyle bakardı. Hepimizi, herkesi o büyük mutluluğa çekendi Serhat. Böyle olur partili entelektüelin mutluluğu...

Genç Serhat Özyar. Bundan 18 yıl önce, 20 yaşında bir üniversiteliyken *Yeni Olgu* adlı bir dergisinin kurucusu. Derginin kuruluşuna mali katkı yapabilmek için İzmir otogarında ayakçılık yapan (otobüslere müşteri toplayan) Serhat. Bizim dergilerimiz hep böylesi mutlu insanlar tarafından çıkarılmıştır zaten.

Bundan 8 yıl önce, *Bilim ve Ütopya* dergisinin kurucusu ve başından itibaren Ankara Temsilcisi Serhat Özyar. "Kurucu-Temsilci" sözcükleri hafif kalıyor burada, nasıl anlatayım... Hiç abartmıyorum, Serhat olmasaydı *Bilim ve Ütopya* dergisi olmazdı. Dergimiz şu ana kadar ne yapabildiyse, hepsinin temelinde en üst düzeyde emeği vardır Serhat'ın.

Bilim ve Serhat... Serhat ve Ütopya... Bu dergiye kişiliğini vermişti Serhat Özyar. Üç yıldır yakalandığı hastalık yüzünden dergiye fazla katkı yapamamasının yarattığı boşluğu, *Bilim ve Ütopya*'nın yayın yönetmeni olarak en iyi ben bilirim. Serhat'sız bir *Bilim ve Ütopya*, yarım bir *Bilim ve Ütopya* oldu ne yazık ki...

Serhat Özyar... Kalender, alçakgönüllü, neşeli arkadaşım... Beynini sevdiğim yoldaşım... Bundan 5-6 yıl önceydi sanırım, ilk beyin ameliyatını geçirdiğinde, nasıl da dalga geçmiştik beynindeki urla: "Ankara Temsilcimiz, dergiye beyin dosyasını

hazırlamak için, kafatasını açtırdı. İşte böyle hazırlanır *Bilim ve Ütopya*'nın kapakları" demiştik; kahkahayı basmıştık birlikte. Daha o gün yenmişti aslında beynindeki uru Sevgili Serhat.

Serhat Özyar öldü. Mirası hepimizin... Neyi mi miras bıraktı? Partililiği, öncülüğü, bilimi, ütopyayı... yani mutluluğu. Hadi paylaşalım; hepimize, tüm evrene yeter. Ve bu mutluluk tüm evren tarafından paylaşılana dek yaşayacak Serhat'ımız.

Serhat'ın kalemi, Hakan'ın kazması...*

Biri 6 ay önce, biri de geçtiğimiz ay iki büyük kaybımız oldu. Arkeolog arkadaşımız Hakan Kale 28 yaşında ani gelen bir kalp krizi sonucunda, dergimizin kurucularından ve Ankara Temsilcisi Dr. Serhat Özyar ise 7 yıldır yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak 37 yaşında yaşama veda ettiler. İki genç ve parlak bilim adamı, iki zamansız ölüm... Yüreğimizi yakan ve insanı isyan ettiren olay, iki arkadaşımızın da hayatlarının en verimli çağlarında, tam istim üzerindeyken ve bu topluma daha pek çok katkı yapabilecekken toprak olmalarıdır. Serhat ve Hakan'ın yitirilişinin yarattığı acı, ölümlerine dek gerçekleştirdiklerinin anısından çok, zamansız ölümleri dolayısıyla gerçekleştiremediklerinden kaynaklanıyor. O halde onlar, anılarımızda ve arkalarından yaktığımız ağıtlarda değil, bize yükledikleri görevlerin gereği olan pratiklerde yaşamalıdırlar. Onlar birer anı değil görevdirler; gecmiş değil gelecektirler. Hakan'ın 28 yaşına dek vurduğu kazma değil, vuramadığı kazma; Serhat'ın 37 yaşına dek yazdığı makaleler ve yaptığı araştırmalar değil, yazamadıkları ve yapamadıkları bizi heyecanlandırmalı, rahatsız etmelidir. Ne Hakan'ın kazısı bitmiştir ne de Serhat'ın makalesi; o halde tamamlanmalıdırlar, aşılmalıdırlar.

Bazı insanlar vardır, unlarını elemiş, eleklerini asmışlardır, yaşarken anı olmuşlardır. Serhat ve Hakan elekleri ellerinde

---

* Bu yazı, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Haziran 2002 tarihli 96. sayısında "Parantez" köşesinde yayımlandı,

öldüler. Kalemleri ve kazmaları ellerinde öldüler. Ne güzel, ne imrenilecek bir ölümdür! Ne güzel, ne imrenilecek bir yaşamdır onlarınki! Öyle büyük hedefler koymalıdır ki yaşamında insan, bir türlü tamamlayamamalıdır, tamamlayamadan ölmelidir. Gerçek ölüm, "tam" olmaktır; fiziken yaşam sürse bile. Yaşarken ufkumuz o kadar geniş olsun ki, ne yapsak da yarım kalsın; ne yarımı, daha birde biri, milyonda biri bile tamamlanmamış olsun. Deyim yerindeyse gözümüz açık gidelim, iki elimiz o işin yakasında kalsın. Bilim ile ütopyanın kesiştiği noktadır bu. Serhat ve Hakan da Bilim ve Ütopya'cıydılar. Bu nedenle bırakalım arkalarından ağlamayı, ağıt yakmayı; işe koyulalım. Hakan'ın kazması, Serhat'ın kalemi birer totem değil, iş aletidir. O "iş" ki, evreni anlamaktır, toplumu dönüştürmektir. Vakit geçirmeyelim, kolları sıvayalım. Herhangi birimiz ölseydik, Serhat ve Hakan da böyle yaparlardı, eminim.

Şöyle demiş büyük Newton: "Dünyaya nasıl göründüğümü bilmiyorum; ama ben kendimi, henüz keşfedilmemiş gerçeklerle dolu bir okyanusun kıyısında oynayan, düzgün bir çakıl taşı ya da güzel bir denizkabuğu bulduğunda sevinen bir çocuk gibi görüyorum." İşte bu ufuk genişliğidir Newton'u büyük yapan. Gerçek bilim insanı yaklaşımıdır bu. İnsanın, insanlığa dönüştüğü, ölümsüzlüğü yakaladığı noktadır. Serhat ve Hakan, Newton okulundandılar. Bilim insanı, evrende keşfedilmedik tek bir köşe, açıklanmadık tek bir olgu bile kalsa, daha hiçbir şey bilmediğini bilen kişidir; pratiğe ve bilgiye aç kişidir. Açların işidir bilim, tokların değil. Serhat'ı çok iyi tanıyorum; açtı, doyumsuzdu, sonsuz bir merak sahibiydi. Hakan ile ise ortak pratiğim daha azdı, ama gözlerindeki ışıltıya tanığım. Kazmasını nasıl bir açlıkla toprağa vurduğunu tahmin edebiliyorum.

***

"Türkiye'de bilim de var, ütopya da..." Serhat ile birlikte üretmiştik bu umut ve güven sloganını. Şimdi başka bir biçimde söyleyelim isterseniz: "Türkiye'de Serhat da var, Hakan da..." Hem de binlerce, on binlerce... Dünyanın en verimli topraklarına sahip bu coğrafya. "Bir Serhat, bir Hakan artık yetişmez" diyenlerden değiliz. Kendimize ve özellikle gençlere güveniyoruz. *Bilim*

ve *Ütopya*'nın Birinci Yaşgünü Gecesi'nde, yılların materyalisti Eren Omay, "Hiçbir şey yoktan var, vardan yok olmaz. Bu işin temeli budur. Ama bütün fizik kanunlarını altüst etti bu çocuklar" diye espriyle anmıştı derginin kuruluş çalışmasını. Kimdi "bu çocuklar"? Serhat, Savaş, Firdevs, Çağatay, Metin, Nesrin, Levent, Ender... Serhat'ı kaybettik, biz de biraz yaşlandık ama, elimiz hâlâ kalem de tutar kazma da... Sonra daha genç "çocuklar" katıldı aramıza; en başta Nalân. Hakan'ı kaybettik ama, ya Ruken, Ozan, Kiraz, Feyziye, Nazlı, Sadık, Mecit, Hüseyin, Tuğba, Gülzerin, Emel, Cananlar, Nilüfer, Ebru, Bahar, Umut... Daha arkada Alaz Güney'ler var, Serhat'ın çocukları. Serhat'ın kalemiyle Hakan'ın kazması onların ellerindedir artık. Emin ellerdedir...

Şu mirasın güzelliğine bakın, bir kalem ve bir kazma. Evreni kazar ve evreni yazar. Haydi bakalım çocuklar...

Gözyaşları insanı devrimci yapar

Deniz Gezmiş benim yaşamıma, güzel ablamın yeşil gözlerinden dökülen yaşlarla girdi. Çok da küçük sayılmazdım, 13 yaşındaydım. İnsanın neyin ne olduğunu hafiften anlamaya başladığı yaşlar. O gün annemin ve babamın yüzünden düşen bin parçaydı. Onlardan yüz bulamayınca ablamın odasına gittim. O sıralar 18'inde olan ablam, divanın bir köşesine sığışmış, dizlerini göğsüne kavuşturmuş, elleriyle yüzünü kapamış, sessiz sessiz ağlıyordu. Beni fark etmedi, bir an onu seyrettim. Sonra:

- Abla, ne oldu?

Yüzünü bana çevirdi, yaşlar gözlerinden süzülüyordu. O güzelim yeşil gözlerinden yaşlar ip gibi akıyordu. İçim cız etmişti. Dün gibi gözümün önünde.

- Yok bir şey Ender.

Ama bir şey vardı. "Çok şey var" demek istemişti aslında ablam. Hissetmiştim. Nedense üstelemedim. Odadan çıktım.

Sonradan öğrendim ki, Deniz Abileri asmışlar. Ablam onları çok severmiş.

O gün için Denizleri asanlardan değil belki ama, ablamı ağlatanlardan nefret ettim. Hâlâ da ederim...

Gözyaşları insanı devrimci yapar.

Bir eylem genç kızların gözyaşlarına girdiyse eğer, o artık sökülüp atılamaz, ne yaparsa yapsınlar. Denizler, toplumun -deyim yerindeyse- genomunda yer etmişlerdir; Türkiye Sosyalist Hareketinin büyük bir başarısı ve topluma kattığı büyük bir değer olarak.

Coşkuyla anıyoruz onları...

6 Mayıs 2008

Ergun'un borcu*

Dergimizin kurucularından ve Yayın Kurulu üyemiz Ergun Adaklı'yı içeri aldılar. Devlete borcu varmış; borcunu ödemeye gitti. Sanırım birkaç sene yatacak.

Bizler bu borç-harç işlerinden pek anlamayız. Ne borcumuz olsun isteriz, ne de birinin bize borçlu kalmasından haz ederiz. Bize bu tür borcu olan varsa da, siler gideriz. Yeter ki birilerine (veya birilerinin bize) vicdan borcumuz kalmasın.

Borçlar ikiye ayrılır: Nicelleştirilebilir olan borçlarla nicelleştirilemeyenler. Gerek burjuva iktisadı gerekse burjuva hukuku nicelleştirilebilir borçlarla ilgilenir. Örneğin şu kadar TL vergi borcun var denir. Veya şu suçun cezası şu kadar sene mahpus yatmaktır...

Burjuvazinin mantığı bütün niteliklerin nicelleştirilmesine dayanır. Nicelleştiremediği bir şey kalmaması için didinir durur burjuvazi. Biz ise nicelikleri niteliğe çevirmeye çalışırız. En temeldeki sınıf mücadelesinin bir ifadesi de budur. Burjuvazinin diyalektiği ile bizim diyalektiğimiz birbirine zıttır. Bu nedenle "borç", "ceza" gibi kavramlardan çok farklı şeyler anlarız.

Biz nicelleştirilebilir olan borçlara güler geçeriz. Aşağılarız. Ödeyemeyeceğimiz bir nicellik yoktur. Dünyanın en zengin insanlarıyız. Kaç para borcumuz var? Para da neymiş? Marx'ın Shakespeare'e atıfla kullandığı deyimle "evrensel kibar orospu, insanların ve halkların pezevengi"; işimiz olmaz... Kaç sene

---

* Bu yazı, *Müdahale* dergisinin Şubat 2008 tarihli 4. sayısında "Değirmen" köşesinde yayımlandı.

yatmamız gerekiyor? 5 mi, 15 mi, 25 mi? Yatarız. Mahpushaneler de bu güzelim vatanın bir parçası değil mi? Orada da bu bilge halkın evlatları yaşamıyor mu? Ömrümüzün bir kısmını da oralarda, onlarla geçiririz. Hem Ergun alışıktır da böyle borç ödemeye...

Bizim asıl borcumuz vatanımızadır, emekçi halkımızadır, sınıfımızadır. İşte o borç boynumuzun borcudur. Zaten insanlar ikiye ayrılır: Midelerinden ve bağırsaklarından borçlu olanlarla boyunlarından borçlu olanlar. Ergun ikinci türe girer; boynunu ilmeğe veren Denizler'in soyundan gelir. Deniz'in yoldaşıdır. Ve borçdaşı...

Ergun'un devlete borcu varmış. Hadi oradan! Ergun devlete değil halka olan borcunu ödüyor. Bu borç Filistin'de emperyalistlere karşı savaşarak da ödenir, dağa çıkarak da, devrim örgütü kurarak da, mahpus yatarak da... Ama hiç bitmez. Aksine sürekli artar. Ödendikçe artar. Bitmesini de istemeyiz. Çünkü biterse biz de biteriz. Böyle borçlar Ergun'un ve bizim kamçımızdır.

Biz borçlu geldik borçlu gideriz. Anamıza babamıza borcumuz var, ödeyemedik. Yavuklumuza borcumuz var, ödeyemedik. Halkımıza borcumuz var, ödeyemedik. Biz ödenemeyen borçların adamıyız...

Ergun Adaklı da çok borçlu bir kişi. Uçan kuşa borcu var. Devlet de bunu iyi biliyor. Aklı sıra Ergun'un borcunu biraz azaltmaya çalışıyor, ama nafile... Devlete göre borç ödendikçe azalır; bize göre ödendikçe artar. Burjuvalar bunu anlayamaz. Burjuva iktisadı bunu çözümleyemez. Burjuva hukuku bu "suç"un cezasını belirleyemez.

Ergun Adaklı bir devrimci. Nicelikçi değil, nitelikçi. Böyle bir kişinin "borç"unu, "suç"unu, "ceza"sını nasıl ölçeceksiniz? Ergun, nicelleştirilemeyen bir nitelik. Onun için devlet boşuna uğraşmasın. Ergun'a borç ödetmeye çalışıyorlar, ama havanda su dövüyorlar. Deniz'e nasıl ödettiremedilerse, Ergun'a da ödettiremezler.

***

Sadede gelelim: Ergun'un bir borcu var ki, onu ödeyecek. *Müdahale*'ye yazı borcu. Bu bir yayın yönetmeni talimatı; "İştirak"

adlı köşesi boş kalmayacak. Çünkü bu da halka olan bir borçtur. Umarım bu dergi (ve bu talimat) onun eline ulaşır; ve Ergun yazısını kaleme almaya başlamıştır bile...

Ergun Adaklı'yı, *Bilim ve Ütopya* dergisini çıkarırken cezaevinden yolladığı mektupla tanıdım. Bulmaca köşemizin müdavimiydi; daha sonra yazarımız da oldu. Gün oldu devran döndü. Ergun dışarı çıktı, *Öteki İstanbul* dergisini çıkardı. O zaman Ergun yayın yönetmeni oldu, ben de onun yazarı. Şimdi döndük başa; Ergun bu kez *Müdahale*'nin cezaevi yazarı. Ama aynı zamanda da yayın kurulu üyesi. Yani artık sorumluluklarımız eşit.

Ergun Adaklı yoldaşımdır, aynı zamanda borçdaşım. Ergun ile borçdaş olmaktan gurur duyarım. O içerde biz dışarıda; borçlanmaya ve borç ödemeye devam...

Dedik ya, böyle borçlar bizim kamçımızdır.

Boşuna uğraşmasın devlet; Ergun'un borcu ödenmez. Ödettirilemez...

Ben bu kadar borcuna sadık bir kişiyi az tanıdım. Ergun Adaklı ile borçdaş olmak, devrimciliği de garanti altına almak anlamına geliyor.

Ergun'un da, bizim de, *Müdahale*'nin de çok borcu var. Borçluların dergisidir *Müdahale*. Son nefesimize kadar ödeyeceğiz bu borcu. İçerde, dışarıda, her yerde...

Borcunuz bol olsun. En az Ergun'unki kadar olsun.

Muazzez, İlmiye ve Çığ...*

Muazzez İlmiye Çığ. Son Sumer Kraliçesi. Bizim ona taktığımız isim bu. Tanrıça İnanna'nın soyundan geldiğinden hiçbir şüphemiz yok. İnanna kadar kapsayıcı, Sumerlerden günümüze insanlığın bütün bir uygarlık birikimini kapsayacak kadar... İnanna kadar heyecanlı, mücadeleci ve isyankâr... İnanna kadar başı dik, eğilmeyen ve saygı uyandıran... İnanna kadar sevecen, yumuşak ve kucak açan... Bir Anadolu kızı, Anadolu anası, Anadolu ninesi... İnanna'nın kızı, Hektor'un kızı, Mustafa Kemal'in kızı... Hepimizin sevgili dostu, sevgili anası.

Hiç tükenmeyen bir hazine

İlk görüştüğümüzde 80 yaşında küçücük bir kızdı; şimdi de pek farklı değil. Tanıştığıma en fazla sevindiğim insanların başında gelir Muazzez Hanım; bunu onunla bir şekilde tanışan herkes söyleyecektir, eminim. Çünkü Muazzez İlmiye Çığ insana boyut katar, yeni ufuklar açar; bu çok önemli bir özellik. Daha onu ilk tanıdığımız gün anlamıştık bunu.

Muazzez İlmiye Çığ bir hazinedir; hiç tükenmeyen bir hazine. Kendisiyle ne zaman görüşseniz, çarpıcı bir bilgiyle karşılaşırsınız. Zihniniz çalışmaya başlar, yeni bir ufuk kazandığınızı hissedersiniz. Bunun nedeni Çığ'ın doymak bilmez bir araştırmacı

---

* Bu yazı, önce *Berfin Bahar* dergisinde, sonra da biraz geliştirilerek *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ekim 2006 tarihli 32. sayısında yayımlandı.

olmasıdır. Ben bu kadar açlıkla araştıran, bu kadar çalışkan bir insan tanımadım. Bu nedenle Muazzez İlmiye Çığ'ın hazinesi hiç tükenmez, sürekli çoğalır. Ne zaman konuşsak bir makale yazıyordur, bir kitap hazırlığındadır, vereceği bir konferans için notlar çıkarıyordur, bir buluş yapmıştır, sizinle paylaşacaktır.

93 yaşındaki bir kadından söz ediyoruz; inanılmaz bir şey... Ama dedik ya, o küçücük bir kızdır, İnanna'nın kızı, her an buluş yapan, her an üreten, bunu bir yaşam tarzı haline getiren.

"Biliyorsun, niçin öğretmiyorsun"

Bu bir Sumer atasözüymüş, yine Çığ'dan öğrenmiştik. Bu söz Muazzez İlmiye Çığ'ın hayat felsefesidir. Açlıkla araştırır ve açlıkla öğretir; paylaşır bildiklerini. Burnundan kıl aldırmayan, bilgisini üstünlük metasına çeviren "çok bilmiş"lerden değildir İlmiye Çığ. Onun hazinesi paylaşıldıkça büyür; bu nedenledir enginliği, tükenmezliği. Nedir bilgi? Bilgi bireyin malı mıdır, yoksa insanlığın mı? Milyonlarca insanın, binlerce yıllık pratiği değil midir bilgi pınarının kaynağı? Bilgisinin kaynağını çok iyi bilen, edindiği bilgiyi yine o kaynağın yeni nesillerine öğretmek için yanıp tutuşan gerçek bir bilim insanıdır Muazzez İlmiye Çığ.

Muazzez Hanım, beş kapıdan geçmeden ulaşılamayan burnu büyük "bilgili"lerden değildir. Tam tersine, eline çantasını, beynine bilgisini alıp, sokak sokak, kent kent, ülke ülke dolaşıp, öğretecek insan arayan bir bilge derviştir Çığ. Bilgisini kendisine saklayan, rekabet malzemesi yapanlara, binlerce yılın damıtılmış ilkesiyle çıkışır, azarlar öylelerini: "Madem biliyorsun, niçin öğretmiyorsun!" Bilginin toplumsallaşmasının neferidir İlmiye Çığ.

İnanna'nın öğrencisi, hepimizin öğretmenidir Muazzez İlmiye Çığ. Biz öğrenmeyi aksatsak, zaman zaman tembellik yapsak, o yine gelir bulur bizi, hafifçe azarlar: "Madem bilmiyorsun, niçin öğrenmiyorsun!"; oturtur dizi dibine, paylaşır bildiklerini. Ne mutlu ondan bir şey öğrenene, onun hazinesini paylaşabilene...

Aydınlanma savaşçısı

Muazzez İlmiye Çığ, Mustafa Kemal'in kızı. Bu güzel coğrafyayı bağnazlığın, yobazlığın karanlığına boğmak isteyenlerin

taviz vermez düşmanıdır İlmiye Çığ. Sözcüğün tam anlamıyla bir aydınlanma savaşçısıdır. Televizyonda olumsuz bir demeç mi dinledi, gazetede gerici bir haber mi okudu, hemen tepkisini gösterir; göstermekle kalmaz, çevresindekileri de harekete geçirir. Mücadele kadınıdır Muazzez Hanım. Sanıyorum Cumhuriyet'in ilk kuşağının, devrimle, ülkemizin aydınlanma atağının ışığıyla yetişmiş çocukların bir niteliği bu. Karanlığa karşı tavizsizlik, bitmek tükenmek bilmeyen bir enerji ile mücadele, aydınlanma coşkusu...

Biz ondan karanlıkla, hurafeyle, yobazlıkla uzlaşmamayı, geri çekilmemeyi de öğrendik. Bize yine bir Sumer atasözü aktarmıştı: "Bütün evlerin boyun eğeceğini sanma!" Zulüm varsa direnme de vardır, karanlık varsa aydınlık da... Yobaz varsa, "İlmiye" de vardır. İlmiye'lerin yok olacağını sanma!

Yargılayacaklarmış!

Muazzez İlmiye Çığ'ı yargılayacaklarmış. Muazzez Hanım 93 yaşında ilk kez mahkemeye çıkıyor. Niçin mi? Bütün bu anlattıklarımız yüzünden. Bildiğini ve bulduğunu kendisine saklamayıp çevresine anlattığı için. Bilim yaptığı için. Gericiliğe savaş açtığı için. Tepkisini gösterdiği için. Toplumun aydınlanmasını savunduğu için.

O savcının yerinde olmak istemezdim doğrusu. Karşısında İnanna var. Sumerler var. Hititler var. Anadolu var. Aydınlanma var. Mustafa Kemal var. Bilim var. Gerçek var. Muazzez var. İlmiye var. Çığ var. Vah o mahkemenin haline...

Çok yaşa İnanna'nın kızı! Binlerce yıldır yaşıyorsun, binlerce yıl daha yaşa. Şu dünyada aydınlanmamış tek bir beyin kalmayana dek yaşa. Çok yaşa sevgili öğretmenimiz, dostumuz, arkadaşımız, sevgili anamız...

İsmine bu kadar uyan bir insan az bulunur: Muazzez, İlmiye ve Çığ...

Cemal Yıldırım'dan ne öğrendik?*

Ben Cemal Yıldırım'ın gerçekte hiçbir zaman öğrencisi olmadım ama, ona "Sayın Hocam" diye hitap edebilirim. Çünkü Cemal Yıldırım, bizim kuşağın bilime az-çok ilgi duyanlarının bir şekilde öğretmeni olmuştur. Onun *Bilim ve Teknik*'teki yazıları, popüler bilim ve bilim-düşün tarihi kitapları, bizim gibi aç gençlerin yüreğine bilim ateşini düşürmüştür. Biz 40'ımızı, Cemal Yıldırım da 70'ini epey aştı; ama biliyorum Sevgili Hocamız yeni gençlere öğretmeye devam ediyor hâlâ.

Peki biz Cemal Yıldırım'dan ne öğrendik? Archimedes, Galilei, Newton, Einstein, Curie gibi "bilimin öncüleri"nin düşsel ve imrendirici yaşamlarını mı? Bu büyük bilim insanlarının neler keşfettiklerini ve neler kurduklarını mı? Bunların fazla bir önemi yok, herhangi bir kitaptan da öğrenebilirsiniz; ezberleyebilirsiniz... Cemal Yıldırım'dan ne öğrendiğimi, yaşam deneyimim arttıkça daha iyi kavrıyorum.

İyi öğretmen esas olarak bilgi değil, yöntem verir; öğrenciyi "kâşif" yapar. Böyle öğretmenler çok az; günümüzün hâkim eğitim anlayışı da bu tarzı dışlıyor. Bu nedenle "bilgi çağı"ndayız belki ama, "bilim çağı"na giremedik henüz. İşte biz Cemal Yıldırım'dan bilimsel yöntemi öğrendik. Yöntem öğreten hocadır

---

* Bu yazı, "*Cemal Yıldırım'a Armağan: Bir Us ve Bilim Savaşçısı*" adlı kitapta (Hazırlayanlar: Kumru Arapgiroğlu, Hürkan Çelebi, Nurtaç Ekşi, Ruken Kızıler ve Yaman Örs; İmge Kitabevi, Haziran 2008, s.143-145) yayımlandı.

Cemal Yıldırım. Yarınki sınavda doğru şıkkı işaretlememiz için gerekli olan ama öbür gün unutacağımız bilgiyi değil, bilimsel bilgilere kendi emeğimizle ulaşmamızı sağlayacak yöntemi öğretti bize Cemal Hoca. Bize sadece Archimedes'i, Galilei'yi, Einstein'ı öğretmedi; bizi biraz da olsa bir Galilei, bir Einstein yaptı. Bu nedenle yaşamımız boyu "Sevgili öğretmenimiz"dir Cemal Hoca.

Bu kadarı Cemal Yıldırım'ı sadece iyi bir öğretmen yapar; ondan bir şeyler kaptıysak eğer, bizi de iyi bir öğrenci. Ama yıllar geçtikçe ve bilim yayıncılığı biçiminde de olsa bilim etkinliğinin içinde bulundukça, Cemal Hoca'dan daha fazla bir şey öğrendiğimi seziyorum ve kavrıyorum. Cemal Yıldırım bize, sadece bir yöntem değil, onun da üstüne bir "refleks" kazandırdı. Yöntem, bilgi kadar olmasa da, yine de dışardan edindiğiniz bir şey; ama refleks sizin kişiliğinizin bir parçası oluyor, deyim yerindeyse genomunuza giriyor.

Benim için Cemal Yıldırım adı, "bilimsel refleks"le eşdeğer. Bilimdışılığa, doğaüstülüğe, hurafeye, metafiziğe karşı ani bir tepki vermek... Gelin buna "Cemal Yıldırım refleksi" diyelim. Bu reflekse sahipseniz eğer, bilimi sadece öğrenip öğretmiyorsunuz, yaşıyorsunuz. İşte bunu kazandırdı bize Cemal Hoca; bize bir yaşam verdi, yaşamımızı değiştirdi. Bu nedenle sadece hocamız değil babamız da sayılır bizim.

***

Cemal Yıldırım, Türkiye Aydınlanma tarihinin köşe taşlarından biri. Mücadeleci ve tavizsiz bir bilim insanı. Fakat ilginçtir, hiçbir zaman bir "vitrin adamı" olmadı Cemal Yıldırım. En önde koşup çabuk yorulanlardan olmadı. Cemal Hoca bir 100 metreci değil, bir maraton koşucusu. Hâlâ koşuyor...

Ne zaman kafamız karışsa, ne zaman temel bir konuda sağlam bir tavır almamız gerekse, Cemal Yıldırım'a başvururuz. Onun dediği doğrudur, güveniriz. Hani Kızılderililerin kritik kararlar öncesinde danıştıkları "Oturan Boğa"ları, yani bilgeleri vardır ya, Cemal Hoca bizim için öyledir. Öğretmen (bilgi), bilimci (yöntem), bilge (refleks) basamaklarının en üstüne ulaşmıştır Cemal Yıldırım.

Ne mutlu bize! Bizler Cemal Hoca'nın öğrencileriyiz.

***

El öpmekten hiç hoşlanmadım. Cemal Yıldırım gibi insanlardan öğrendiğim bir tutum da bu. Rahmetli dedem, "El öpenlerden değil, el tutanlardan ol oğlum" demişti, hiç unutmam. Eli öpülesi bir insan değil Cemal Yıldırım, eli tutulası bir insan. Kul olunası bir insan değil, eş olunası bir insan...

Aydınlanmanın ve emeğin insanıdır Cemal Yıldırım.

Biz ondan bu refleksi öğrendik!

Sadece insan olmayı değil, insanlık olmayı öğrendik!

Çok teşekkür ederiz, Sayın Hocam... Umarım size layık oluruz...

Arf denklemi*

Cahit Arf Hoca'yı 27 Aralık 1997 günü kaybettik. 87 yıllık dolu dolu bir yaşamdan sonra fizik olarak bu dünyadan ayrıldı Cahit Hoca. Ama matematiğe yaptığı katkıları, düşünceleri, anıları, kritik dönemeçlerde aldığı örnek ve önder tavırları ile yaşıyor ve yolumuzu aydınlatmayı sürdürüyor. Sonsuza kadar yaşamak da bu olsa gerek...

Bilim ve Ütopya olarak Cahit Arf ile tanışmamız Haziran 1993'te gerçekleşmişti. Bir söyleşi için, mahalle esnafının deyimiyle "ihtiyarların" Bebek'teki mütevazı evine gitmiştik. Her tarafından kitap sarkan, dağınık odasına girdiğimizde Cahit Arf, elinde tornavida eski moda bir radyoyu tamir etmeye uğraşıyordu. "Yine bozuldu meret" demişti. Masasının üzerinde sarı saman kâğıtlar ve bir kurşun kalem vardı; belli ki matematik çalışıyordu Cahit Hoca. Bir saman kâğıt, bir kurşun kalem, bir de zaman zaman Beethoven dinleyebileceği bir eski radyo, bunlar yeterliydi Arf Bilim için; vişne likörünü de unutmayalım...

"Matematik neden öcü gibidir öğrenciler için?" diye sormuştuk. "Belletildiği için çocuklar" demişti; "Matematiği anlamak gerek, keşfetmek gerek." "Peki Hocam, amaçladığınız her şeye ulaşabildiniz mi?" "Ne gezer" diye yanıtlamıştı; "Ortaokuldan beri kafama takılan bir problem var, hâlâ çözebilmiş değilim. Ama epey yol aldım, genç arkadaşlara da takip edebilecekleri

---

* Bu yazı, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Şubat 1998 tarihli 44. sayısında yayımlandı.

bazı fikirler bırakacağım sanıyorum."

"Dünyayı ben yarattım"cıların alacağı ne muazzam bir ders var bu yanıtta. Ortaokuldan beri uğraşılan problem... Büyük insanlık zincirinin bir halkası olma bilinci... Dergiye döndüğümüzde bu yanıt üzerinde çok düşünmüştük. Cumhuriyet Türkiyesi'nin dünya çapındaki matematikçisi koskoca Cahit Arf, 75 yıldır bir problem üzerinde çalışıyor ve hâlâ çözememiş ha? Cahit Hoca'nın büyüklüğünün sırrının bu yanıtta gizli olduğunu kavramıştık. Hiç abartmadan söyleyelim: Bu yanıt, *Bilim ve Ütopya*'nın ilkelerinden biri olmuştur. "Matematikte zekâdan önce sabır gelir" demişti. Sabır ile zekâyı birleştirip, tarih bilinciyle yoğuran az sayıdaki bilim insanımızdan biriydi Cahit Hoca.

Bilim ve Ütopya'nın 44. sayısında, öğrencilerinin, dostlarının ve bizzat Cahit Arf'ın ağzından anılar, düşünceler, yorumlar okuyabilirsiniz. Gerek *Bilim ve Ütopya*'da, gerekse diğer bilim dergilerinde "Hasse-Arf Teoremi", "Arf Halkaları", "Arf Kapanışları" vb. katkıları yazılacak çizilecek. Fakat 87 yıllık bir yaşamdan damıtılıp gelen bir "ARF DENKLEMİ" var ki, esas katkısı budur bizce Cahit Hoca'nın: "Unvan, mevki ve para peşinde koşan, bilim insanı olamaz. Bilim için tutku gerek, keşfetmek tutkusu..."

Cenaze töreni için İstanbul Üniversitesi'nde bir avuç kişi toplandığımızda, çevrede dolaşan iki gencin konuşmasına tanık olduk. "Bir matematikçi ölmüş galiba" diyordu biri diğerine... Evet; bir matematikçi öldü, gençler... Sayın Asım Özkan ne güzel demiş törende İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek'e: "O, bir işçiydi!" Evet, bir işçi öldü, bir bilim işçisi...

Bazı dostlar, "Nerede devlet büyükleri, Cumhurbaşkanı, nedere binler" diye hayıflandı. Oysa ne gerek var; fazlalık bile vardı törende. Cahit Arf'lar böyle gider. Mahalle esnafının "ihtiyarı", yeni yetme gencin "adsız matematikçisi", Asım Hoca'nın "işçisi", Cumhuriyet Türkiyesi'nin en büyük bilim insanlarından biri Cahit Arf Hoca'ya böyle gitmek yaraşır. Sade, sıradan; şatafattan, bandodan, mızıkadan uzak... Yaşadığı gibi gitti Cahit Hoca.

Göze batırılmaya ihtiyacı olmayan bir büyük düşünce ve yürek zenginliği... Tanıdığımız en zengin insanlardan biriydi

Cahit Arf. Aynen Diyojen gibi, Galilei gibi, Marx gibi, Einstein gibi, Madam Curie gibi... Sayılacak bir zenginlik değil onunki; kendi deyimiyle ancak "keşfedilebilecek" bir zenginlik... Gerçek zenginlik...

Güle güle Cahit Hoca. Ortaokuldan beri uğraşıp bugünlere getirdiğin problemi devralıp gelecek kuşaklara iletmek boynumuzun borcu olsun.

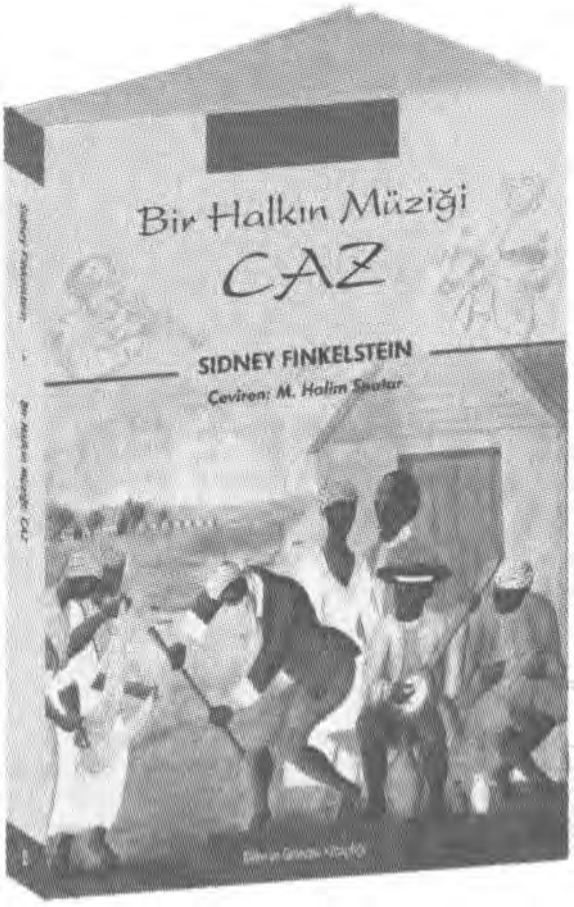

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Sidney Finkelstein

Çeviren: M. Halim Spatar

Bir Halkın Müziği
CAZ

Caz, siyahların Amerikan toplumunda beyaz ırkçılığına, Ku-Klux-Klan'a, ırk ayrımcılığına karşı verdikleri uzun ve acılı mücadeleler boyunca, Amerikan Yerlileri ve dünyanın hemen her köşesinden gelen göçmenlerle birlikte ezenlere karşı ortak bir mücadele ve ortak bir kültüre doğru gelişme ve bütünleşme içinde yarattığı özgün ve önemli bir müziktir.

Caz, bugün, eğrisi ve doğrusuyla uluslararası bir sanat ve insanlığın kültür hazinesinin demirbaşlarından biridir. Cazı daha yakından anlayabilmek için, cazın yaratıcısı olan Amerika'nın siyah insanlarının tarihini, beyazların tarihi kadar incelemek ve bir bileşim halinde kavramak gerekir.

Yazar ve müzik, edebiyat, sanat eleştirmeni Sidney Finkelstein'ın bu kitabı, hem Amerika'nın modern bir Roma İmparatorluğu olma hırsı ile dünyaya yüklenişinin bazı yanlarını aydınlatıyor, hem de aslında cazın bir eğlence müziği olmayıp büyük bir sanat olduğunu; her müzik ve her sanat gibi cazın da, yozlaştırılmış birçok yüzü olmasına rağmen, gerçek caz sanatçılarının niteliklerini daima yüksekte tuttuklarını anlamaya yol açıyor.

Bir Halkın Müziği: Caz, özellikle Yeni Dünya'nın yaratıcı siyah insanlarının müzik, sanat ve kültür dünyasına katkılarına dikkat çekecek, cazın gerektiği gibi anlaşılıp tartışılmasına katkıda bulunacaktır.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

HARUN YAHYA SAFSATASI ve EVRİM GERÇEĞİ

Bu kitap bilimin safsataya yanıtıdır: Küresel gericiliğin merkezi ABD'de üretilen ve ülkemizde Harun Yahya imzasıyla fosil sergileri ve Yaratılış Atlasları'nda bire bir tekrarlanan yaratılışçı iddialar, dünyanın ve ülkemizin değerli bilim insanları tarafından teker teker yanıtlanıyor.

Canlılar milyonlarca yıldır değişmiyor mu? Türler arası geçiş biçimleri yok mu? Yeni bir türün evrimi gözlenmedi mi? Genetik araştırmalar evrim kuramını çürütüyor mu? Hücrenin nasıl oluştuğu evrim kuramı ile açıklanamıyor mu? Karmaşık yapıların evrimle oluşması olanaksız mı? At evrim geçirmedi mi?..

Bilimsel olarak hiçbir geçerliliği olmayan, ama politik bağlamı nedeniyle etkinlik alanı kazanan safsata niteliğindeki bu iddialar karşısında, Dr. Erdal Atabek, Prof. Dr. Berna Alpagut, Dr. Kenan Ateş, Dr. Andrew Berry, Prof. Dr. Jerry Coyne, Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Prof. Dr. Richard Dawkins, Prof. Dr. Ali Demirsoy, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Sevil Gülçur, Çevirmen Feryal Halatçı, Doç. Dr. Osman Gürel, Prof. Dr. Steve Jones, Prof. Dr. Aykut Kence, Prof. Dr. Yaman Örs, Dr. Sibel Özbudun, Doç. Dr. Ergi Deniz Özsoy, Prof. Dr. Rennan Pekünlü, Prof. Dr. Şevket Ruacan, Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Doç. Dr. Alâeddin Şenel, Prof. Dr. A. M. Celal Şengör, Prof. Dr. Aslıhan Tolun, Prof. Dr. Cemal Yıldırım ve daha pek çok bilim insanı sonsözü söylüyorlar: Evrim kuramı olmadan bilim olmaz!

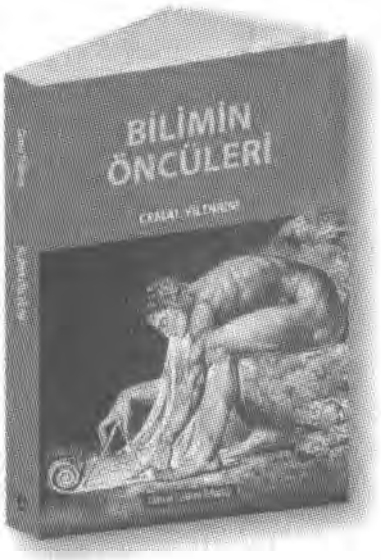

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Cemal Yıldırım

BİLİMİN ÖNCÜLERİ

Uğraştığı geometri problemi canına mal olan Arşimet...
Dünya'yı evrenin merkezi olmaktan çıkaran Kopernik...
Evreni ve doğayı matematikselleştiren Galilei...
Doğayı açıklayan yasalarıyla yepyeni bir fizik kuran Newton...
Simyayı kimyaya dönüştüren Lavoisier...
Evrim kuramının babası Darwin...
Keşfettiği radyumun kurbanı olan Marie Curie...
Madde ile enerji arasındaki bağı çözen Einstein...
Atom modelinde devrim yaratan Heisenberg...

Ve bilimi yaratan daha nice öncü bilim insanı, yaşamöyküleri ve bilime kattıklarıyla birbirlerine eklenerek, bu özneleriyle anlatılan bilim tarihi kitabını oluşturdular...

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Cemal Yıldırım

EVRİM KURAMI ve BAĞNAZLIK

Hurafe erbabı, günümüzde evrim düşüncesini "bilimdışı bir saplantı" suçlamasıyla karalama çabasındadır. Şimdi "yaratılışçılık" diye bilinen bu akım, son 30 yıl içinde küçümsenemeyecek bir güç kazanmıştır. Bu kitap evrim düşüncesine, dolayısıyla bilime yöneltilen saldırının iç yüzünü ortaya çıkarmak, evrim kuramının bilimsel niteliğini belirtmek için yazılmıştır. Saldırının din görüntüsü altında totaliter ideolojik karakterini tanımak zorundayız. Hedef özgür düşünceyi yok etmek, teolojinin Ortaçağ egemenliğini kurmaktır.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Hasan Aydın

Postmodern Çağda

İSLAM ve BİLİM

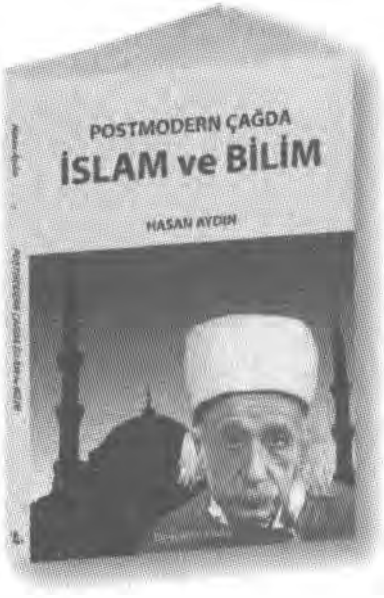

Hasan Aydın bu çalışmasında, neoliberal dünyanın biçimlendirdiği post-İslamcılığı gözler önüne seriyor. Postmodernizmin bilim felsefesindeki yansımalarını gözler önüne sererken, modern bilime yönelik eleştiriler bağlamında din-bilim ilişkisini irdeliyor ve İslam dünyasında, özellikle de Türkiye'de postmodernizmin İslam'ın algılanışı üzerindeki etkisini, post- İslamcıların görüşleri temelinde, analitik açıdan eleştiri süzgecinden geçiriyor...

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Hasan Aydın

Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına

NEDEN KAVRAMI ve NEDENSELLİK SORUNU

Bu kitabın, birbiriyle ilişkili dört temel amacının olduğunu söylemek olasıdır. İlki, insanlığın düşünsel serüveninde felsefi düşüncenin öncüsü olarak görülen Eski Yunanlı filozofların neden ve nedensellik sorununa çoğulcu yaklaşımlarını ortaya koymak; ikincisi, Eski Yunan'da ortaya çıkmış yaklaşımların İslam dünyasındaki izdüşümlerini göstermek; üçüncüsü, İslam'ın klasik çağında, neden kavramı ve nedensellik sorunu bağlamında kelam ve felsefe geleneğinde beliren özgün ve çoğulcu anlayışlara dikkat çekmek; dördüncüsü ise, kelam ve felsefe gelenekleri arasında meydana gelen tartışmaları Gazzâlî ve İbn Rüşd örnekliğinde gözler önüne sermektir.

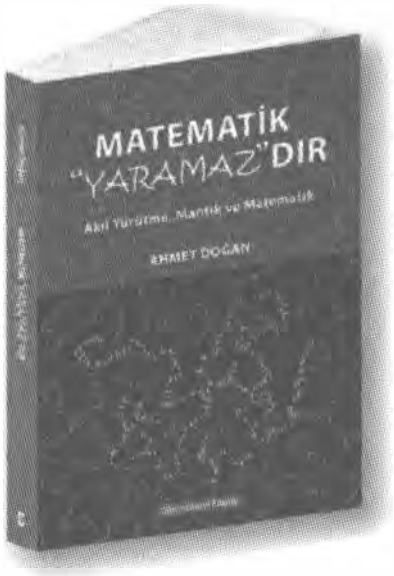

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ahmet Doğan

MATEMATİK "YARAMAZ"DIR

Akıl Yürütme, Mantık ve Matematik

"Matematik ne işe yarar?"

Bu kitabın yazarının en çok sinirlendiği soru bu. Ama matematik öğretmeni olarak en fazla karşılaştığı soru da, aynı zamanda. Peki kusur, yüzlerce formülle karşı karşıya kalıp bunalan, matematik bilgisinin ve yönteminin kendisine açacağı ufukları kavrayamayan öğrencilerin, bu formüller yığınının ne işlerine yarayacağını sorgulaması doğal değil mi? O halde bütün "mesele", matematiğin nasıl öğretileceği, sevdirileceği ve nasıl korkulur olmaktan çıkarılacağında... 40 yıllık öğretmenlik yaşamı boyunca bunu dert edenlerden biri olan Ahmet Doğan, matematik öğretimi alanındaki deneyimlerini örneklerle bezeyerek sayfalara aktardığı bu kitabının başlığında da, en sık maruz kaldığı soruya yanıt veriyor. Her iki anlamıyla da: "Matematik 'yaramaz'dır!"

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

İsmihan Yusubov

Matematik güzeldir

ANLAMANIN SEVİNCİ VE KEDERİ

Matematik dünyasında gezintiye çıkmışsınız... Yanınızda İsmihan Yusubov, sohbetinin tadını ziyadesiyle artıran Azeri lehçesiyle tatlı tatlı anlatıyor. Bu gezintide bulabileceklerinizden birkaçını söyleyelim de, teşvik edici olsun: Üzerinde yıllarca çalıştıkları teoremler yüzünden hayatları kararan matematikçiler... Simetri ve denge arasındaki ilişki... Matematik üretebilmenin gerektirdiği psikolojik, felsefi ve fiziksel şartlar... Matematikçilerin çocuklukları ve "çocuk" yanları... Ve anlamanın sevinci ve kederini yaşatacak daha pek çok keyifli bilgi...

Bilim ve Gelecek

Bir bilim ve kültür hazinesi...

Ender Helvacıoğlu

tarih bilincinden yaşam sevincine

İNSANLIĞIN SÖZLERİ

Tarih bilinci bilge, ağır bir ihtiyar; yaşam sevinci ise kabına sığmayan, coşkun bir çocuk... Ender Helvacıoğlu, bu kitaptaki yazılarında tarih bilinci ve yaşam sevincini aynı bedende buluşturuyor ve bu sentezle bakıyor, insanlığın tarihi boyunca sarf ettiği sözlere ve insanın çağımızdaki haline:

"İnsanlar gevezedir. İnsanlık ise çok nadir konuşur. Tıpkı Tanrı gibi. Tanrı da az konuşur. Bu ikisi, insanlık ve Tanrı, birbirlerine karşı konuşurlar. Birbirlerine yanıt verir, tartışırlar. Peki, insanlık nasıl konuşur? Tanrı gibi onun da elçileri vardır. Bu elçi bazen bir bilge, bazen bir filozof, bilimci veya sanatçı, bazen bir devlet adamı, bazen bir isyancı, bazen sıradan biri, hatta bir çocuk bile olabilir.

Örneğin, en muhteşem insanlık sözlerinden olan 'Gölge etme başka ihsan istemem', Anadolulu bir bilge aracılığıyla, Sinoplu Diogenes'ce söylenmiştir. Hem de tanrıların elçisi Büyük İskender'in 'Dile benden ne dilersen' lafına karşılık. Tanrı ile insanın, elçileri aracılığıyla, sert bir biçimde karşı karşıya gelişlerini yansıtır bu diyalog. İnsanlık Tanrıdan yapamayacağı şeyi istemiştir: Gölge etmeyen Tanrı (egemen) olur mu?

Ama çok daha sert bir karşılaşmada insanlık bir çocuğun ağzından konuşmuştur: 'Kral çıplak!' Tanrı elçisinin karizmasını ancak bir çocuk çizebilir. Hem de ne çiziş! Tarihte bundan daha yıkıcı ve devrimci bir slogan var mıdır?

'Dünya dönüyor', belki de tanrılara en büyük meydan okuyuş. İnsanlık, hem derin bir tarih bilincini, hem bilimin isyanını, hem de doyumsuz bir yaşam sevincini içeren bu sözü, bilimsel devrimin simgesine, Galilei'ye yakıştırmıştır... Ey tanrılar ve temsilcisi egemenler, hükmünüz bir yere kadar, dünya yine de dönüyor...

'Dünya dönüyor', sadece bir insanlık sözü değil, bir doğa sözü. Bu sözle aşık atabilecek tek bir deyiş var. Onu da yine Anadolulu bir bilge, Herakleitos söylemiş: 'Her şey akar.' Bu da bir doğa sözü. Tanrıların bile ulaşamadığı evrenselliği yansıtıyor. Her şey akıyorsa eğer, artık bilim konuşur. Tanrı susar; Herakleitos, Galilei, Newton, Darwin, Marx, yani insanlık konuşur.

İnsanlığın sözleri, insanın mücadelesinin koçbaşıdır. Büyük tarihsel dönüşümlerin, yani devrimlerin müjdecisidir. Bir nevi erken öten horozdur. Başı tanrılar tarafından kesilir; ama herkesi uyandırmıştır bir kere..."